

معرفت النفا

مشیر مس

کتبه و نقش محمد الدین غفر

DİNVEHAYAT

TDV - İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ DERGİSİ
SAYI: 10 - YIL: 2010

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL ŞUBESİ ADINA
İMTİYAZ SAHİBİ VE YAYIN YÖNETMENİ
(SORUMLU)

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Kadriye AVCI ERDEMLİ

EDİTÖR

Kerime CESUR

kerime.cesur@gmail.com
dergi@istanbulmuftulugu.gov.tr

YAYIN EKİBİ

Abdülkerim YATĞIN

Davut ÖZGÜL

Emine ARSLAN

E. Betül ÇAKIRCA

Kadir ÖZTÜRK

Kâmil BÜYÜKER

Kerime CESUR

Mehmet YÜKSEL

Tuğba YALÇIN

Tuba ER SERTEL

Yunus KAPLAN

WEB

Tuba ER SERTEL

www.dinvehayatdergisi.com

TASHİH

Dr. A. Cüneyt KÖKSAL

FOTOĞRAFLAR

Gezgin Kültür Dergisi Arşivi

KAPAK FOTOĞRAFI

Yavuz İslam ŞENÖZ

BASIM YERİ

TDV Yay. Matbaası

Ostim Örnek San. Sıt. 1. Cd. No:11

Yenimahalle / ANKARA

Tel: (0312) 354 91 31

ISSN: 1308-9595

DAĞITIM

Osman SARIKÖSE

TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. İstanbul 1.Şb.

Klodfarer Cad. No:14/1 Divanyolu

Eminönü/İSTANBUL

Tel: (0212) 518 46 04 - Faks: (0212) 518 83 07

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel

sorumluluğu yazarlara aittir.

EDİTÖRDEN

İlk bakışta, yapılması ve yapılmaması zorunlu fiillerle ahlâkî ilkeler arasında fark olduğu zannedilebilir. Bu bakışa göre birinciler mutlak emir ve yasaklığı ifa ederken ahlâkî ilkeler yapılması iyi olan ama yapılmaması da mümkün olan şeklinde görülür. Ancak dinimiz bu iki kategori arasında ayırım yapmamaktadır. Yalan söylemek yasaklanmıştır ve ahlâka aykırıdır. İnsanları aldatmak yasaklanmıştır ve ahlâka aykırıdır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İnsan günlük yaşamında birçok role bürünüyor. Ya bir şeyler yapıyor ya yapıyor, ya üretiyor ya tüketiyor. Her birinde de diğer insanlarla ilişki içerisinde olması kaçınılmaz oluyor. Müşteri oluyor malın iyisini, karşılığı neyse onun vererek almak istiyor, güven duymak istiyor. Memur veya işçi oluyor, amirinin-işverenin gerektiğinde kendisini dinlemesini, fikirlerine saygı duyulmasını, şartlarının düzeltilmesini istiyor. Amir veya işveren oluyor; çalışanlarının kaliteli iş üretmesini, kâr etmeyi, piyasa ile rekabet edebilmeyi istiyor.

Memur, amir, işçi, işveren, esnaf, müşteri... Her biri, yaptığı eylemin faili olduğunu, aynı zamanda da kendisine karşı yapılacak bir eylem olacağını düşünmeli, yani empati kurabilmeli, davranışının İslâm'ın öğretilerine uyup uymadığının bilincinde olmalıdır. Üstlendiğimiz rollerde hepimize düşen görev; Müslüman bir karakterin temeli olan güven ve adaleti tesis için gereken gayreti gösterebilmek ve bulunduğumuz konumun hakkını teslim edebilmektir.

Kendimizi sıkmadan ilkelere boğmadan, boğulmadan, kimseleri kırmadan kaliteli işler ve yerinde davranışlarla "işte bu" dedirten bir iş hayatına kimsenin itirazı olmaz.

Her sayımızda olduğu gibi bu sayımızda da değerli yazarlardan makaleler mevcut. İş hayatında gerekli ilkelerin çerçevesi Kur'an ve Hz. Peygamber uygulamaları ve sahâbe amelleri merkezli yazılarımızla çizilmeye çalışılırken diğer yandan iş ahlâkının kavramsal çerçevesi ve diğer dinlerin yaklaşım şekilleri de ele alındı. Reklamların, tüketimin etkileri tartışıldı. Değerli iş adamları ile söyleşiler yapıldı. Günlük hayatta karşılaşılan sorunlarla ilgili bir fetvâ dosyası hazırlandı.

Faydalı olması dileğiyle

Saygılarımla

Kerime Cesur

Zencefilm
medya

Görsel Konsept Tasarım,
Uygulama Zencefil'm Medya / Halit Ömer Camcı
Sanat Yönetmeni: Ali Biyıklı
Tel: 0212 533 35 58

14 SAHÂBENİN TEŞEBBÜS RUHU VE İŞ AHLÂKİ

Doç. Dr. Cengiz KALEK

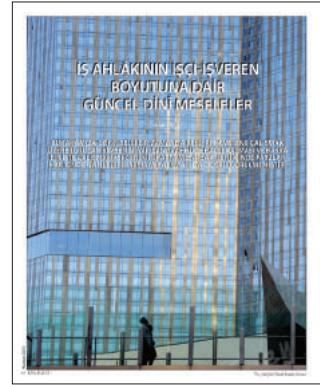
24 MÂVERDÎ'YE GÖRE YÖNETİM AHLÂKİ

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞIRICI

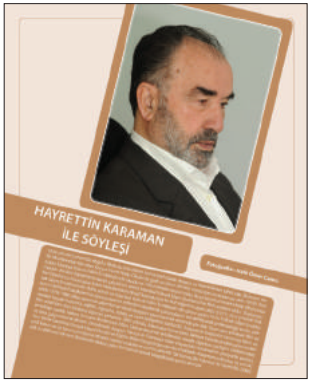
34 İŞ AHLÂKİNİN İŞÇİ-İŞVEREN BOYUTUNA DAİR GÜNCEL DİNİ MESELELER

Dr. BİLAL ESEN

54 SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN

94 KAMUDA ETİK DAVRANIŞ İLKELERİ

Erdoğan KESİM

104 OSMANLI'DA ESNAF TEŞKİLATLARI

Ayhan İŞİK

04 İŞ AHLÂKİ / DOÇ. DR. HALİL ZAIM

08 KUR'ÂN-I KERİM'DE TİCARET / PROF. DR. HİDAYET AYDAR

11 HZ. PEYGAMBER'İN TİCARİ HAYATI / PROF. DR. NEBİ BOZKURT

18 İSLÂM İKTİSAT AHLÂKİ / PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

23 İGİAD

30 FETVÂ MECMUALARINDA İŞ AHLÂKINA DAİR FETVÂLAR / DR. EMİNE ARSLAN

39 İSLÂM HUKUKUNDA FAİZ YOLUYLA ELDE EDİLEN GELİRLERİN EKONOMİK YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ / PROF. DR. OSMAN ESKİCİOĞLU

42 İSLÂM VE İŞ AHLÂKİ / DOÇ. DR. HÜSEYİN YILMAZ

46 TİCARETTE ADALET / YUNUS KAPLAN

49 UTESAV

50 İSLÂM'DA TİCARİ İLKELER / PROF. DR. ORHAN ÇEKER

60 KAPİTALİZM VE PROTETAN AHLÂKİ / PROF. DR. TAHSİN GÖRGÜN

65 MUSEVİLİKTE TİCARET / YUSUF ALTINTAŞ

68 TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE DEĞERLERİMİZ / ÜMİT ŞİMŞEK

72 DİNLERDE ÇALIŞMA VE BAYRAM-TATİL GÜNLERİ / DOÇ. DR. BÜLENT ŞENAY

76 REKLAM VE ETİK / GÜNSELİ ÖZEN OCAKOĞLU

80 PROF. DR. SABRİ F. ÜLGENER HAYATI VE ESERLERİNE DAİR / PROF. DR. AHMET GÜNER SAYAR

83 YÖNETİCİLER İÇİN KISAS-I ENBİYA / YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZEL

86 AHLÂK-I ALÂ'İDE İKTİSÂDÎ VE AHLÂKÎ KAVRAMLAR / DR. A. CÜNEYT KÖKSAL

88 İŞ AHLÂKİ İLE İLGİLİ DEYİMLER / DAVUT ÖZGÜL

90 TASAVVUFTA EL EMEĞİYLE GEÇİNMEK VE İSRÂR: HAKKA HALKTAN VUSLAT / DOÇ. DR. EKREM DEMİRLİ

94 KAMUDA ETİK DAVRANIŞ İLKELERİ VE KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU / ERDOĞAN KESİM

98 TİCARET, RIZIK VE BORÇTAN KURTULMA İLE İLGİLİ DUALAR / DR. TUĞBA AYDENİZ

100 SÖYLEŞİ / MURAT YALÇINTAŞ

109 SÖYLEŞİ / ÖMER CİHAT VARDAN

112 KİTAP / KÂMİL BÜYÜKER

İŞ AHLÂKİ

Halil ZÂİM*

BİREYLERDEN KURULUŞLARA, AİLELERDEN DEVLETLERE VARINCAYA KADAR TOPLUM HAYATININ TÜM KATMANLARININ SAĞLIKLI, HUZURLU, İSTİKRARLI VE GÜVENLİ OLABİLMESİNİN TEMEL ŞARTI AHLÂKÎ KURALLARA RİAYET ETMEK OLDUĞU GİBİ İŞ HAYATINDA DA SÜRDÜRÜLEBİLİR BAŞARI ELDE ETMENİN EN GEÇERLİ YOLU İŞ AHLÂKİ İLKELERİNE UYGUN DAVRANMAKTAN GEÇMEKTEDİR.

□ Son yıllarda meydana gelen gelişmeler, Enron, Adelphia, Arthur Andersen gibi şirketlerin çöküşünde ve 2008 yılında patlak veren küresel iktisadî krizin arka planında yatan ahlâkî sorunlar, ahlâkî değerlerin iş hayatında yeniden gündeme gelmesine vesile olmuştur.¹ Bu çerçevede şirket yönetimlerinde "kâr odaklı" yaklaşımların, yerini önce "müşteri odaklı" yaklaşımlara, daha sonra da "değer odaklı" yaklaşımlara bırakmaya başladığı görülmektedir. Şirket yöneticilerinin ve çalışanların sahip olması gereken değerler ve uyması gerek ahlâkî ilkeler konusunda pek çok çalışma yapılmakta ve konuyla ilgili bir çok hususa dikkat çekilmektedir. Ancak bu çalışmaların hemen hepsinde iş hayatında ilkeli bir yönetim anlayışına sahip olmanın önemi vurgulanmakta, güzel ahlâklı yönetici ve çalışanların iş hayatına değer kattığına değinilmekte ve ahlâkî değerlere uygun davranmanın gerek kuruluşlara gerek toplumlara sağlayacağı faydalara dikkat çekilmektedir.

Ahlâk kişilerin veya toplumların sahip olduğu değer yargılarına dayanan birtakım kurallar ve ilkeler manzumesi olarak tanımlanmakta² ve insanın nasıl davranması gerektiğini, insan için doğru veya yanlış, güzel veya çirkinin ne olduğunu açıklayan bir kavram olarak ele alınmaktadır.³ İş ahlâkı da "ahlâk" kavramının bir alt kategorisi olarak ele alınmakta ve kısaca ahlâkî prensiplerin iş hayatındaki izdüşümü olarak görülmektedir. Ahlâkî değerler toplum hayatının her alanında olduğu gibi iş hayatında da son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerden kuruluşlara, ailelerden devletlere varıncaya kadar toplum hayatının tüm katmanlarının sağlıklı, huzurlu, istikrarlı ve güvenli olabilmesinin temel şartı ahlâkî kurallara riayet etmek olduğu gibi⁴ iş hayatında da sürdürülebilir başarı elde etmenin en geçerli yolu iş ahlâkî ilkelerine uygun davranmaktan geçmektedir.⁵ Zira dengeli ve âdil bir rekabet ortamının ve huzurlu bir çalışma düzeninin sağlanması için iş ahlâkî ilkelerinin daha dikkatle ve titizlikle hayata geçirilmesi gerekmektedir.⁶

Tanım olarak iş ahlâkı en kısa ifadesi ile ahlâkî kuralların iş hayatına uygulanmasıdır. İşle ilgili bilinen, uyulması beklenen ancak her zaman yazılı olmayan kurallar bütünü olarak da ifade edilebilen iş ahlâkı kavramı, ahlâkî doğru ve yanlışlar üzerine eğilmekte ve ahlâkî standartların işletme politikaları, kurumları ve davranışları üzerine nasıl uygulanacağı hususunda yoğunlaşmaktadır.⁷ Bu çerçevede iş ahlâkı daha ziyade işin nasıl daha doğru ve güzel biçimde

yapılacağını belirten ve toplum ve diğer çalışanlar tarafından uyulması beklenen birtakım kuralları, değerleri ve davranış biçimlerini ihtiva eder.

İş ahlâkı, ilkeli yönetim, adalet, dürüstlük ve eşitlik gibi konularla yakından ilgilenmekte ve bütün iş ilişkilerinde dürüstlüğü, adaletin, saygının ve güvenin ön plana çıkarılması gerektiği üzerinde durmaktadır. İnsan ilişkilerinin temelinde yer alan esasları ve çeşitli sosyal gruplar tarafından zaman içerisinde geliştirilen belirli davranış biçimlerini, kuralları ve normları incelemektedir.⁸

Bir diğer tanımda ise iş ahlâkı kişinin işini nasıl en güzel biçimde yapacağı ile ilgili kurallar manzumesi olarak ele alınmaktadır. İş ahlâkı uygulamalı bir ahlâk bilgisidir ve iş hayatında karşılaşılan tüm ahlâkî sorunlarla ilgilenir. Bu sorunlar çalışanların kendi aralarında, çalışanlarla yöneticiler arasında, işletme ile müşterileri arasında veya işletme ile diğer çevre unsurları arasında yaşanıyor olabilir. İş ahlâkı bütün bu ilişkileri belirli ahlâkî normlar etrafında düzenlemeyi ve felsefî analizlerin ötesinde iktisadî faaliyetlerin fiilen ahlâkî bir temele dayanmasını hedefler.⁹

İş ahlâkı, ilkeli yönetim, adalet, dürüstlük ve eşitlik gibi konularla yakından ilgilenmekte ve bütün iş ilişkilerinde dürüstlüğü, adaletin, saygının ve güvenin ön plana çıkarılması gerektiği üzerinde durmaktadır.

İş ahlâkının düşünce temeli vicdan mekanizmasına vurgu yapmaktadır. Bu sebeple iş hayatında öz-denetime sahip ahlâklı insan veya bir diğer ifade ile "güzel insan" modeli iş ahlâkı teorisinin merkezinde yer almaktadır. Güzel insan demek, çalışma hayatında doğru ve yanlış ayırt edebilen, doğruyu seçme beceri ve iradesini ortaya koyabilen, bu arada kendisi ile birlikte çevresinin ve toplumun da menfaatinin gözetilen insan demektir. Bu yönüyle iş hayatında ahlâkî uygulamaların gelişmesi için gerek işçi gerek işveren konusunda güzel insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu güzel insanın iki temel vasfı bulunmalıdır. Birincisi ne iş yarsa yapsın, yaptığı işin gerektirdiği bilgi, tecrübe ve birikime sahip olarak o işi en güzel biçimde yapmaya gayret etmektir. Diğeri ise güzel ahlâklı olmaktır. Bu yönü ile meslekî vasıf ve kabiliyetler bir arabanın motoruna, ahlâkî nitelikler ise direksiyonuna benzetilebilir. Dolayısı ile bir kişinin ahlâkî niteliklerinde sorun var ise o kişinin istikameti bozuk demektir ki istikameti bozuk kişinin meslekî bilgi, beceri ve kabiliyetlerinin yüksek olması topluma bir fayda getirmeyeceği gibi aksine o kişinin zararını arttırmaktadır.¹⁰

Vicdan mekanizması ve güzel insan modeli iş ahlâkı uygulamaları açısından son derece önemli olmakla birlikte iş ahlâkı, insanların vicdanlarına bırakılamayacak kadar önemli bir meseledir. İş ahlâkının başlıca ilkelerinden biri olan “işin doğru ve güzel biçimde yapılması” ilkesi verimlilik ve kalite anlamında son derece önemli olduğu gibi çalışma barışının korunması, organizasyon içinde ekip ruhu ve yardımlaşma anlayışının gelişmesi gibi çok değişik açılardan da organizasyonları etkileyen bir konudur. Ayrıca kuruluşun ahlâkî ilkelere saygılı bir imajının olması müşteriler açısından da söz konusu firmanın daha fazla tercih edilmesini sağlamaktadır. Bu sebeple araştırmacılar iş ahlâkî ilkelere hayata geçirmenin firmalara ölçülebilir ve ölçülemeyen değerler kazandırdığını belirtmektedir.¹¹ Bu konu mikro düzeyde firmalar açısından böyle olduğu gibi toplumlar açısından da böyledir. Kanaatimizce iktisadî kalkınmanın temelinde ahlâkî kalkınma yatmaktadır.

Bu çerçevede yapılan saha çalışmaları kısa vadeli bireysel fayda maksimizasyonu yerine iş ahlâkî ilkelerine önem veren ve uzun vadeli erdemli tercihler yapan kuruluşların daha istikrarlı başarı elde ettiğini, söz konusu şirketlerde ürün ve hizmet kalitesinin arttığını, müşteri ve çalışan memnuniyetinin olumlu yönde geliştiğini ve stratejik açıdan şirketlerin mukayeseli rekabet gücünün yükseldiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ahlâkî ilkelere riayet edildiğinde ekonominin toplam değerinin de arttığı ve söz konusu piyasanın yatırımlar açısından daha cazip hale geldiği iddia edilmektedir.¹²

Buna mukabil ahlâkî ilkelere riayet etmemenin şirketlere sebep olduğu maddî-manevî zararlar da dikkate alınmalıdır. Günümüzde iş ahlâkı ile ilgili çeşitli ihmal ve suistimaller şirketlere binlerce dolarlık tazminatlara ve bundan da önemlisi kamuoyunda yıllarca düzeltilemeyecek itibar kaybına sebep olmaktadır. Mesela yolsuzluk, cinsel taciz veya ayrımcılık gibi konularda şirketler son derece ağır bedeller ödemektedirler. Bu alanda yapılan saha çalışmaları iş ahlâkı ile ilgili karşılaşılan sorunların oranının oldukça ürkütücü bir boyuta ulaştığını göstermektedir. ABD’de yapılan bir araştırmada çalışanların %40’ının, yöneticilerin ise %65’nin işyerinde bir şekilde ahlâk dışı bir tutumla karşılaştığını ortaya koymaktadır.

Diğer yandan iş ahlâkî ilkelerinin oluşumunda ve gelişmesinde evrensel değerler, iktisadî, sosyal ve kültürel unsurlar ile beraber dinlerin de önemli bir etkisi olduğu aşîkârdır. Dinlerin neredeyse hepsi ahlâkî ilkelere önem vermiştir. Ancak belki de hiçbir din İslâm dini kadar hayatın her kademesini ahlâkî değerlerle kuşatmamıştır. Zira İslâm dini hayatı parçalara bölmeden (iş hayatı, sosyal hayat, dünya hayatı, dinî hayat, vs.), ahiret hayatını da hesaba katarak, bir bütün olarak ele almış ve ahlâkî ilkeleri söz konusu bütünün vazgeçilmez bir unsuru olarak ortaya koymuştur. Hiç şüphesiz iş hayatının bunun dışında düşünülmesi mümkün değildir. Bu sebeple İslâm dininin iş ahlâkına bakış açısını anlayabilmek ancak bu bütünü anlamakla mümkün olur. Aksi takdirde seküler bir anlayışla, kapitalist veya sosyalist bir zihniyetin içine İslâmî birtakım motifleri entegre etmeye çalışarak

Müslümanın camide Müslümanca, pazarda kapitalist bir tüccar gibi davranması kabul edilemez. Aksine, Müslüman bir iş adamı veya çalışan İslâm'dan aldığı güzel hasletleri iş hayatına da yansıtmayı bilmelidir.

İslâm'ın iş ahlâkı ilkelerini algılamaya çalışmak anlamsız bir çabadır. Benzer biçimde bir Müslümanın camide Müslümanca, pazarda kapitalist bir tüccar gibi davranması kabul edilemez. Aksine, Müslüman bir iş adamı veya çalışan İslâm'dan aldığı güzel hasletleri iş hayatına da yansıtmayı bilmelidir.

İslâm'a göre iş hayatını şekillendiren üç temel prensip aynı zamanda iş ahlâkının da çerçevesini oluşturmaktadır. Bunlar mutlak vicdan hürriyeti, adalet ve sosyal dayanışmadır.¹³ İslâm dininin güzel ahlâkla ilgili ilkeleri iş hayatının nasıl olması gerektiği, üreticinin, tüketicinin, devletin bu konudaki hak ve sorumluluklarının neler olduğunu hakkında da insanlığa ışık tutacak niteliktedir. Üstelik bu konudaki ilkeler teorik bir zeminde nakledilmekle kalmamıştır. Zira söz konusu ilkelerin uygulama şekli başta Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in ve O'nun yakın arkadaşlarının hayatında en güzel biçimde uygulanarak öğretilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bizzat ticaretle meşgul olmuş ve iş hayatını hangi ilkelerle yürütüleceğini yaşayarak göstermiştir. Ayrıca Peygamber Efendimiz (s.a.v)'den bugüne gelinceye kadar geçen yaklaşık on dört asır boyunca iş ahlâkı ile ilgili İslâm dünyasının zengin bir teorik ve uygulama birikimi bulunmaktadır.

Söz konusu engin tecrübe ve birikime rağmen ülkemizde iş ahlâkı ilkelerine yeterince riayet edildiğini ifade etmek mümkün değildir. Bu durumun başlıca sebepleri arasında toplumun İslâmî bilgisinin ve duyarlılığının zaman içerisinde azalmış olması, iş hayatında artan küresel rekabet baskısı, değerlerin giderek yozlaşması, haksız rekabet uygulamaları, büyümenin ve uluslararası entegrasyonun getirdiği riskler sayılabilir.

Ancak özellikle son yıllarda iş hayatının ahlâkî kalitesini yükseltmeye yönelik bireysel ve kurumsal çabaların artmaya başladığı da sevindirici bir gelişmedir. Bu doğrultuda üniversiteler, iş dünyası, kamu kesimi, sivil toplum kuruluşları, medya ve aydınlar dahil olmak üzere toplumun her kesiminin söz konusu sürece destek vermesi gerekmektedir. Zira iş hayatında ahlâkî değerlerin yozlaşması muhtemel bir sosyal çöküntünün en önemli emaresi sayılabilir. Zira iş hayatı toplumların aynası niteliğindedir.

İş ahlâkı uygulamalarının geliştirilmesi için yapılması gerekenler düşünüldüğünde öncelikle İslâm dininin iş ahlâkı açısından ortaya koyduğu ilkelerin bu alanda son de-

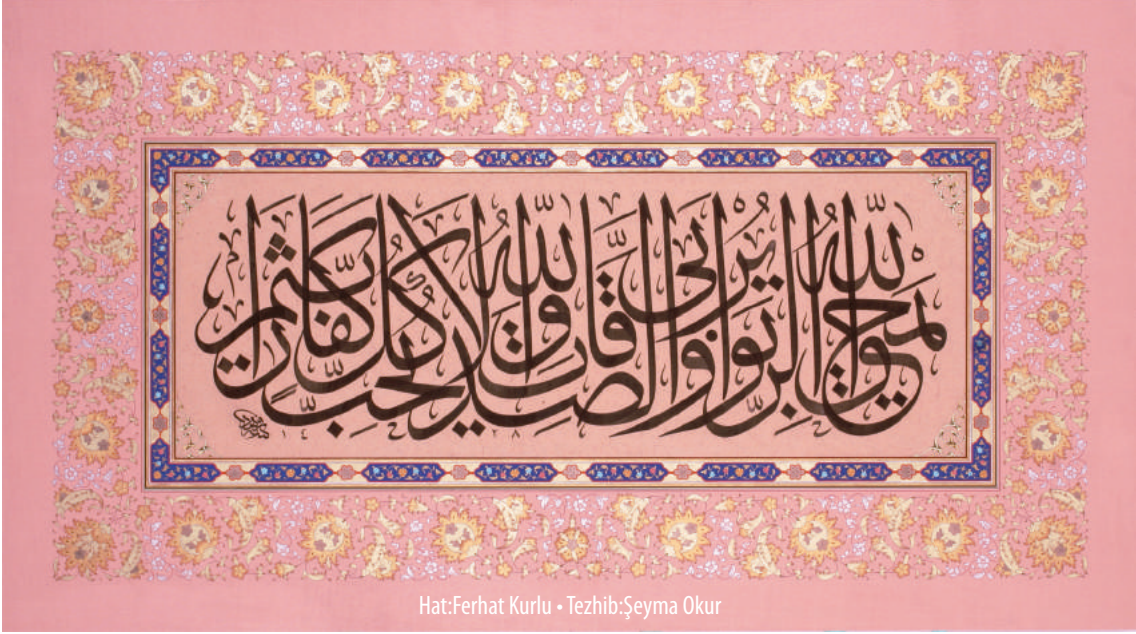
rece yüksek evrensel standartlar getirdiği ve iş dünyasına ışık tutması bakımından büyük önem taşıdığı unutulmamalıdır. Buna mukabil söz konusu değişmez ilkelerin, günümüzde iş hayatının değişen şartları çerçevesinde yeniden yorumlanmasına ve bu ko-

nuda araştırmacı ve uygulamacılara rehberlik edecek pratik ilke ve çözümlerin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple günümüz iş ahlâkı sorunlarını irdeleyen ve bu sorunlara kendi değerlerimiz ışığında güncel ve evrensel çözümler arayan teorik ve uygulamalı araştırmalar yapılması, iş ahlâkı ile ilgili iş dünyasına yönelik, çalışanlar ve işadamları için eğitim faaliyetlerine hız kazandırılması, hali hazırda verilmekte olan iş ahlâkı eğitimlerinin içerik bakımından millî ve manevî değerlerimiz dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesi, şirketler ve sivil toplum kuruluşları tarafından iş ahlâkı standartlarının oluşturulması, bu standartlara uygun teşvik ve ödüllendirme çalışmalarının yürütülmesi, iş ahlâkı uygulamalarının kurumsal bir kimlik kazanmasına önem verilmesi ve denetleme mekanizmalarının daha etkili biçimde devreye sokulması büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak İslâm'a göre kâinat hassas bir denge üzerine kurulmuştur. Söz konusu denge fizikî evren için geçerli olduğu gibi toplumlar ve organizasyonlar için de geçerlidir. Bu sosyal dengenin toplumda, kuruluşlarda ve bireyler arasında korunması ancak iş hayatının ahlâkî ilkelere göre şekillendirilmesi ve değer odaklı bir yönetim anlayışının sağlanması ile mümkün olacaktır. Bu bakımdan iş ahlâkı ilkelere titizlikle hayata geçirilmesi yalnızca kuruluşların değil birey ve toplumların huzuru açısından da vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir. ■

D İ P N O T L A R

1. Mans, Charles, vd., The Virtuous Organization, World Scientific, Singapore, 2008.
2. Snoeyenbos, Milton ; Robert Almeder, James Humber, Business Ethics, Prometheus Books, New York, 2001.
3. Brickley, J., C. Smith, J. Zimmermann, "Business ethics and organizational architecture", Journal of Banking & Finance, Vol. 26, 2002, s. 1821-1835.
4. Barutçugil, İsmet, Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2004.
5. Kerns, Charles, Value-Centered Ethics, HRD Press, Massachusetts, 2005.
6. Torlak, Ömer, vd., İş Ahlakı Raporu, İGİAD yayını, İstanbul, 2008.
7. Kurtuluş, Berrak, "İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde", Sosyal Siyaset Konferansları, 50. Kitap, 2001, s. 738-759.
8. Gök, Sibel, "İş etiği ile iş ahlâkı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, cilt 5, sayı 1, 2008, s. 1-19.
9. Uslu, Sami, "İş Etiğinde Gelenekçi ve Yenilikçi Harmanlamak", Görüş, Ocak, 2001, s. 84-86.
10. Zaim, Sabahattin, Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı, İşaret yayını, İstanbul, 2005.
11. Ralph Chami, Thomas Cosimano and Connel Fullenkamp, "Managing ethical risk: How investing in ethics adds value", Journal of Banking & Finance, Vol. 26, 2002, pp. 1697-1718.
12. Lang, Peter, Impact of Religion on Business Ethics in Europe and the Muslim World, Ingmar Wiene, Frankfurt, 1999.
13. Kutub, Seyyid, İslâm'da Sosyal Adalet, ç. Beşir Eryarsoy, Ağaç Yayınları, 2006.

"Allah, faizi eksiltir, sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahıta ısrar eden hiç kimseyi sevmez." *Bakara 2/276*

KUR'ÂN-I KERÎM'DE TİCARET

Hidayet AYDAR*

KUR'ÂN-I KERÎM MUHTELİF VESİLELERLE MÜSLÜMANLARIN DİKKATİNİ TİCARETE ÇEKMEKTEDİR, HATTA GÜNAH-SEVAP KAZANMA İŞİNİ BİLE TİCARETE BENZETEREK ANLATMAKTADIR. NİTEKİM MÜNAFIKLARIN YAPTIKLARININ ELEŞTİRİLDİĞİ BİR ÂYETTE "İŞTE ONLAR, HİDAYETE KARŞILIK DALÂLETİ SATIN ALMIŞLARDIR. NE VAR Kİ ONLARIN TİCARETİ KÂR GETİRMEMİŞ VE HİDAYETİ BULAMAMIŞLARDIR" DENMEKTEDİR.

□ İş ve ticaret herkesin hayatında, hayatın her anında var olagelen bir olgudur; hem de son derece büyük ehemmiyet arz eden bir olgu. Zira doğru bir şekilde yapıldığı takdirde hem kişiye, hem topluma; kötü yapıldığı zaman da yine aynı kesimlere zarar verir. Hatta vereceği yarar ve zararın boyutlarını daha da genişletmek mümkündür. Böyle önemli bir hususla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de bir bilginin olması; buna dair bazı ilke ve prensiplere işaret edilmemiş olması düşünülemez. Zira Kur'an, Müslümanın hem dünya, hem ahiret hayatını ana hatlarıyla tanzim eden ilahî bir kitaptır. O, bu genel çerçeve içerisinde iş ve ticaret ahlâkiyla ilgili bazı hususlara da işaret etmiştir ki, bu çalışmada kısaca bunlara değinilecektir.

1 - Kur'ân-ı Kerîm muhtelif vesilelerle Müslümanların

dikkatini ticarete çekmektedir, hatta günah-sevap kazanma işini bile ticarete benzeterek anlatmaktadır. Nitekim münafikların yaptıklarının eleştirildiği bir âyetle "İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın almışlardır. Ne var ki onların ticareti kâr getirmemiş ve hidayeti bulamamışlardır"¹ denmektedir. Başka bir âyetle "Ey iman edenler, elem verici bir azaptan kurtaracak bir ticareti size haber vereyim mi?"² denerek, sevap kazandıracak faaliyetler, ticarete benzetilmektedir. Daha pek çok âyetle "satın alma" ve "satma" mânasındaki fiillerin muhtelif kullanımlarıyla, gerek manevî gerekse maddî alışverişe işaret edilmektedir. Bir âyetle "Şüphesiz ki Allah, cennet karşılığında müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır"³ denmektedir ki burada bizzat Allah Teâlâ'nın "satın alması"ndan bahsedilmektedir. Bazı âyetlerde de,

Allah'a borç vermekten ve Allah'ın da bu borcu ziyadesiyle geri vermesinden bahsedilmektedir.⁴ Tamamen ticaretle ilgili olan bu kavramlara bakarak ticaretin "ilahî bir meslek" olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bunlar, Müslümanların dikkatini ticarete çeken önemli hususlardır ve ticaretin ihmal edilmemesi gerektiğini bize göstermektedir.

2 - Bunun yanında "dünyadan nasibini unutm"⁵; "Rabbimiz, bize dünyada da âhirette de güzellikler ver ve bizi ateş azabından koru"⁶ gibi âyetlerde de buna dikkat çekilmektedir. Esasen Allah, dünya hayatında isteyene, istediğinin verileceğini belirtmiştir: "Kim dünya menfaatini istese ona da ondan veririz."⁷ Dünya hayatındaki nimetlerin öncelikle inananlara ait olduğuna işaretler,⁸ müminleri iş güç ve mal mülk sahibi olmaya, ticaret yapmaya zımnen veya açık bir şekilde teşvik eden daha pek çok âyet vardır. Helâl ve meşru yollarla bu mallardan yararlanarak zengin olmak dinimize göre güzel bir şeydir. Çünkü fakire tasaddukta bulunan, zekât veren, malî yardım yapan zengin Müslüman, yani "veren Müslüman", bunları yapamayan, ötekine berikine el açan, yani "alan Müslüman"dan bu açıdan daha hayırlıdır.

3 - Çalışmak, ticaret yapmak tabii ki güzel bir şeydir; ancak bizim dinimizde esas olan, işini, ticaretini doğru, düzenli ve disiplinli yapmak, ilahî rızaya muvafık düşecek bir yol ve yöntemle yapmaktır. Şuurlu bir Müslüman, herhangi bir insan değildir. O farklıdır; mesuliyetinin farkında olan bir insandır; kendisine, toplumuna, insanlığa, Rabbine karşı görevleri ve sorumlulukları olduğunu bilen bir insandır ve bunların gereğini yapmaya çalışır. Bu yüzden o, iş ve ticareti, "kâr olsun da nasıl olursa olsun" mantığıyla yapanlardan farklı bir şekilde yapmalıdır; işini "Ben kâr edeyim de, başkasının ne hali varsa görsün, beni ilgilendirmez" gibi bir zihniyetten uzak olarak icra etmelidir. Kur'an-ı Kerim'in en başta bize vermek istediği mesaj budur. Yüce Rabbimiz Kur'an'da "Ey iman edenler, Allah'tan sakının ve daima doğru söz söyleyin"⁹ demektedir. Müfessirlerimiz burada kişinin özünde, sözünde, işinde, niyetinde, kısaca her konuda her zaman doğru ve hak söz neyse onu söylemesinin, haktan yana olmasının istendiğini belirtmektedirler.¹⁰ Eğer kişi bütün söz ve fiillerinde doğru olursa, daima haktan yana tavır takınırsa; bir tüccar aldığı anda, sattığında, her türlü ticarî faaliyetinde doğru sözlü, dürüst ve samimi olursa, Allah onun işlerini ıslah eder, düzene sokar; ona hem dünyada, hem âhirette yardım eder.¹¹

4 - Yüce Rabbimiz bizden aynı zamanda işlerimizi güzel ve sağlam yapmamızı istemektedir. Bir âyette, "Yeryüzüne sâlih kulların hâkim olacağına bir yasa olarak yazıldı"¹² belirtmektedir. Bazı âlimlerimiz, "Burada 'sâlih kul'dan kasıt, ibadetlerini doğru bir şekilde yapmak yanında, hangi iş yapıyorsa, görevi neyse onu iyi bir şekilde, sağlam olarak yapan kul demektir" diyorlar.¹³ O halde işimizi, vazifemizi, ticaretimizi güzel ve sağlam bir şekilde, dinimizin bize bildirdiği tarz üzere yaparsak, bizler yeryüzüne hâkim olacağız;¹⁴ ama biz değil başkaları böyle yaparsa elbette ki yeryüzüne onlar hâkim olacaktır; bu, hem geçmişte hem bugün hem de yarın daima geçerli olan ilahî bir yasadır.

5 - Eski toplumların bazılarının hayat hikâyeleri incelendiğinde görülecektir ki bunlar işlerinde, ticaretlerinde dürüst olmadıkları ve bunları güzel bir şekilde, kurallarına uygun olarak yapmadıkları için helâk olmuşlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre, Ashâb-ı Eyke (Eyke halkı) ve Medyen halkı gibi geçmişte yaşamış bazı milletler ve toplumlar, başta ticarî hayat olmak üzere pek çok hususta yanlışlıklar yaptıklarından bu konuda peygamberle-

Çalışmak, ticaret yapmak tabii ki güzel bir şeydir; ancak bizim dinimizde esas olan, işini, ticaretini doğru yapmak, düzenli yapmak, disiplinli yapmak, ilahî rızaya muvafık düşecek bir yol ve yöntemle yapmaktır.

rinin uyarılarına kulak vermeyerek yukarıda belirttiğimiz temel ilkelerden saptıklarından helâk olmuşlardır.¹⁵ Bunlar ölçüde tartıda sahtekârlık yapan, alırken, satarken hile yapan topluluklardı. İşte ticaretlerindeki bu sahtekârlık, onların hem dünyada hem âhirette helâk olmalarına sebep olmuştur.¹⁶ Demek ki ticarî hayattaki ilkesizlik, aynı zamanda korkunç sosyolojik sonuçlar da doğurabilmektedir. O yüzden Müslüman alırken, satarken, ölçerken, biçerken, tartarken daima dürüst hareket etmek durumundadır.

6 - Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de zaman zaman büyük suç işleyen, büyük hata yapanlar için "onlara veyl" olsun der. Âlimlerimiz "veyl" kelimesinin çok kötü durumları ifade etmek ve büyük yanlışlar yapanları ikaz etmek üzere kullanıldığını belirtmektedirler.¹⁷ Yani Allah, birilerine "veyl olsun" diyorsa, demek ki onun hali çok kötüdür, kıyamette perişan olacaktır. Esasen veyl kelimesinin anlamları arasında "cehennemde bir çukurun adı" da vardır.¹⁸ Buna göre Allah birine "veyl olsun" demişse, "onun yeri, cehennemdeki o çukur olsun, onu ancak o çukur paklar" demiş oluyor. Bunun ne korkunç bir ikaz olduğu ortadadır. İşte bu keli-

menin kullanıldığı, bu korkunç ikazın yapıldığı gruplardan biri, ticaret yaparken yanlış ve eksik tartıp ölçenlerdir. Hatta Kur'an'da bir sure böyle davrananların adı olan "Mutaffifin" (hilekarlar) ismini taşımakta ve orada bunların hâl-i pür melâli anlatılmaktadır: "Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! (Cehennem çukuru olsun onların yeri!)"¹⁹ Onlar ki, satın alırken haklarını fazla fazla alır; fakat kendileri satarken eksik ölçüp tartarlar. Onlar, en mühim günde; insanların Rablerinin huzurunda hesap için toplanacakları günde dirilip toplanacaklarını düşünmezler mi?"²⁰ Âlimlerimiz, bu sûrenin Mekke keli sahtekâr tüccarlar hakkında nazil olduğunu söylemektedirler.²¹ Mekke, o zamanlar bir ticaret merkeziydi. Halkın büyük bir kısmı ticaretle uğraşırdı.²² İşte bu âyetlerde ticaretle iç içe olan Mekke halkından bazıları, alırken-satarken çok sahtekârlık yapmalarından dolayı uyarılmış, kıyamet günü şiddetli bir azaba uğrayacakları ifade edilmiştir. Aslında her yerde her zaman ticaretle sahtekârlık yapanlar vardır. Dolayısıyla bu âyetler, ne zaman ve nerede olursa olsun böyle davranan tüm tüccarları kapsamaktadır.

7 - Kur'an başta ticaret olmak üzere işlerimizde dürüst olmamızı istediği gibi, malımızın, servetimizin büyümesine, gücüne kapılarak kendimizi kaybetmememizi de istemektedir. Bu konuda meselâ Karun örneğini anlatarak dikkatlerimizi çekmektedir. Karun, Allah'ın lütf ve ikramı sayesinde büyük bir servete sahip oldu. Ancak bir süre sonra, servetin büyümesine kapılarak, onu kendisine vereni unuttu. Allah da onu servetiyle birlikte yerin dibine batırdı.²³ Müslüman servete sahip olmalı fakat servetin kendisine sahip olmasına izin vermemelidir; o servetini yönetmeli, fakat servetinin onu yönetmesine fırsat vermemelidir. Elindeki servetin ona verilmiş ilahî bir emanet, ilahî bir lütf ve ikram olduğunu unutmadan hareket etmelidir; zekâtını, sadakasını vermeli, infak yapmalı; içinde herhangi bir sıkıntı, zorluk, darlık hissetmeden, seve seve Allah için verebilmelidir; tıpkı Ebubekir gibi, Osman gibi...

8 - Kur'an, "Öyle kişiler ki, ne bir ticaret, ne de alım-satım, onları Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz"²⁴ diyerek ticaretin, servetin, iş hayatının kendilerini Allah'a karşı kulluk vazifelerini yapmaktan alıkoymadığı kişileri övmektedir. Başka bir âyette de, Müslümanlardan Cuma namazı için ezan okunduğunda ticareti ve alış-verişi bırakarak namaza gelmelerini, namazın ardından da rızıklarının peşinde koşmalarını istemektedir.²⁵ Medinelilerin ekonomik darlık yaşadıkları bir gün Hz. Peygamber minbere çıkmış, hutbe okuyordu. O arada bir ticaret kervanı

nı geldi. Sahâbenin bir kısmı Hz. Peygamber'i bırakıp kervanın peşine düştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Onlar bir ticaret veya oyun eğlence gördükleri zaman hemen oraya yöneldiler"²⁶ diyerek böyle yapanları eleştirdi.²⁷ Demek ki ticaret bizleri kulluk vazifelerimizi ifa etmekten alıkoymamalı, ama "ibadet yapacağım" diyerek ticaretimizi de ihmal etmemeliyiz; ikisini dengeli bir şekilde birlikte yürütmeliyiz.

9 - Müslüman malını nerede, nasıl kazandığının bilincinde olmalı; asla harama, hileye, sahtekârlığa tevessül etmemelidir. Bilmelidir ki, her yaptığı kayda alınmaktadır ve bir gün bütün yaptıklarının hesabını Allah'a verecektir. Bu dünyada fazla servet elde etmek için yapacağı sahtekârlığın, ebedî hayatında onu hüsrana uğratabileceğini unutmamalıdır.

10 - Malı çoğaldıkça Allah'a bağlılığı artmalı, O'na daha fazla şükretmelidir. Zira Allah kendisine şükredene verdiklerini arttırır: "Eğer şükrederseniz, muhakkak ki size daha fazla veririm; ama nankörlük yaparsanız, şüphesiz ki (böyleleri için) azabım şiddetlidir."²⁸

11 - Ticaretle uğraşan malını yitirirse bundan dolayı isyan etmemelidir. "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, mülk senindir; sen onu istediğine verir, istediğinden alırsın"²⁹ diyerek sabretmeli, metanet göstermeli; yılmadan yoluna devam etmelidir.

Bu ilkeler çerçevesinde ticaretini yapan mümin maddî kazanç sağlayacağı gibi ayrıca Allah'ın rızasını da elde edecektir. ■

D İ P N O T L A R

1. el-Bakara, 2/16.
2. es-Saff, 61/10.
3. et-Tevbe, 9/111.
4. Bkz. el-Bakara, 2/245; el-Mâide, 5/12; el-Hadid, 57/11, 18; et-Teğâbün, 64/17; el-Müzzemmil, 20.
5. el-Kasas, 28/77.
6. el-Bakara, 2/201.
7. Al-i İmrân, 3/145.
8. Bkz. el-Araf, 7/32.
9. el-Ahzâb, 33/70.
10. Bkz. Carullah ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, (Tahk. A.A.Abdulmecid-A.M. Muavvid), (er-Riyad: mektebetü'l-Ubeykan, 1418/1998), V/101-102; Ebu Abdillâh el-Kurtubî, el-Cami li Ahkâmî'l-Kur'an, (Tahk. A.A.et-Turki), (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1427/2006), XVII/243-244; Muhammed Cemaluddin el-Kasimî, Mehâsinü't-Te'vil, (Tash. M. Fuad Abdulbaki), (1376/1957), XIV/4922; Şihabuddin Mahmud el-Alûsî, Ruhul'l-Meânî, (Beyrut: İhyau't-Turâs'l-Arabi, XXII/95).
11. el-Ahzâb, 33/70.
12. Bkz. el-Enbiyâ, 21/105.
13. Bkz. Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: 1989, V/529.
14. Bkz. Muhammed Tahir İbn Asur, et-Tahrir ve't-Tenvir, (ed-Dar et-Tunusiyye li'n-Neşer, 1984), XVII/162.
15. Bkz. el-Araf, 7/85; Hud, 11784-86; eş-Şuara, 26/181-183.
16. Bkz. Ebu İsa et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, Tefsir, 22; İbn Cerir et-Taberî, Tefsiru't-Taberî, XII/544.
17. Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), V/5648.
18. Bkz. İsfahânî, a.g.e., 535.
19. et-Taberî, a.g.e., XXIV/185.
20. el-Mutaffifin, 83/1-6.
21. Bkz. Muhammed İzzet Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis,
22. Bkz. Muhammed Abdurrahman, Tefsiru Cüz'i Amme, 507-508.
23. Bkz. el-Kasas, 28/76-83.
24. en-Nur, 24/37.
25. Bkz. el-Cuma, 62/9-10.
26. el-Cuma, 62/11.
27. Celaluddin es-Suyûtî, ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur, XIV/482-486.
28. İbrahim, 14/7.
29. Al-i İmrân, 3/26.

HZ. PEYGAMBER'İN TİCARÎ HAYATI

Nebi BOZKURT*

**BİR HADİSİNDE HZ. PEYGAMBER (S.A.V.); “ED-DÎNÜ’N-NÂSİHAH” BUYURUR.
“YANİ, “DİN DÜRÜSTLÜKTÜR” . NİTEKİM “KİME KARŞI DÜRÜSTLÜK?” DİYE
SORULDUĞUNDA, “ALLAH’A, KİTABINA, RASULÜNE, MÜSLÜMANLARIN LİDERLERİNE
VE HEPSİNE KARŞI...” DİYE CEVAP VERMİŞTİR.**

□ Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ondan sonra gelen halifeler en azından hayatlarının bir bölümünde ticaretle meşgul oldular. Bu bakımdan çarşı pazarı çok iyi biliyorlardı. Sahâbe-i kirâm içinde geçimini ticaretle sağlayanlar, ticaretle zengin olanlar vardı. İnsanların ihtiyacı olan gıda, eşya vb. şeyleri getirip onlara bu yolla hizmet etmek, rızkın bol olmasına vesile olan bir meslek olarak görülmüştür. Ancak bunu yapacak kişilerden bir takım şartlara riayet etmesi istenir. Hz. Peygamber’in bu konuda tavsiyeleri, uygulamaları hadis kaynaklarında genellikle “Kitabü’l-büyû” adlı bölümlerde yer almaktadır. Bilindiği gibi diğer peygamberlerden farklı olarak Hz. Peygamber (s.a.v)’e verilen özellikler arasında “cevâmiu’l-kelim” olması da vardır. Yani ona çok geniş anlamlar içeren özlü sözler verilmiştir. İşte bunlardan biri, sadece iki kelimeden oluşmasına rağmen üzerinde ciltler dolusu eserler yazılabilecek bir hadisidir. Enes (r.a.), Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

“el-Emânetü ğinen.”¹

Bu iki kelimeyi, aynı sayıda sözcükle Türkçe’ye çevir-

mek zor. “Güven duygusu zenginlik getirir” şeklinde çevrilebilir. Geçmişte hadis yorumcuları (şârihler) bu hadisi, “Bir kimse yaptığı işle güven sağladığı zaman, insanların işlerini ona yaptıracağı ve böylece onun zengin olur” şeklinde açıklamışlar² ve hadisi daha çok “mikro” ekonomi açısından ele almışlardır. Ancak hadisi makro, global ekonomi açısından da değerlendirmek gerekir. Ekonomistler sermayeyi, okyanusta dolaşan ve fırtınalardan batmamak için güvenli liman arayan bir gemiye benzetirler. Ekonomide kişinin kendine güveniyle başlayan yükseliş, şirketlerin, hükümetlerin verdiği güvene doğru büyür. İhraç edilen mallar, kaliteli, temiz, sağlam ve hilesiz olursa dünyanın her bölgesinde onu alacak müşteri bulunabilir. Son yıllarda ülkemizin artan dış ticaretinde en önemli faktör, üretilen malların kalitesiyle sağlanan bu güvendir. Daha üretim safhasında işini temiz, sağlam, hilesiz ve kaliteli yapan kimseler küçülen dünyamızın her kıtasına ulaşabilir ve müşteri bulabilirler.

Yine iki kelime olmasına rağmen çok büyük anlamlar içeren bir başka hadisinde de Hz. Peygamber, “ed-Dînü’n-

nâsihah" buyurur. Çoğu kere bu hadis "*Din nasihatla kâimdir*" şeklinde tercüme edilir; vaazın, nasihatın önemini vurguladığı sanılır. Şüphesiz bunlar önemlidir ve hepimizin öğüte ihtiyacı vardır. Ancak "nasiha" kelimesi Arapça'da "samimiyet, içtenlik, dürüstlük" anlamına gelir. Yani, Hz. Peygamber'in bu sözünü "*Din dürüstlüktür*" diye tercüme etmek gerekir. Nitekim "*Kime karşı dürüstlük?*" diye sorulduğunda, "*Allah'a, Kitabına, Rasulüne, Müslümanların liderlerine ve hepsine karşı...*" diye cevap vermiştir³. O, ümmetinin dürüst olmasını istemiş ve İslâm'a girmek için şahadet getirenlerden "dürüst olacakları konusunda söz (biat) almıştır. Bunlardan biri olan Cerîr b. Abdullah bu biati sebebiyle bir mal satın aldığı anda satıcıyla helâlleşir ve ona aldığı malın verdiği paradan daha değerli olduğunu söylemiş. Neden böyle yaptığını soranlara, kendisinin Resûlullah (s.a.v.)'e herkese karşı dürüst olmak üzere biat edip Müslüman olduğunu söylemiş. Bir defasında Kûfe'deki hayvan pazarında beğendiği bir atı satın alması için kölesini görevlendirmiş; bir rivayete göre onun üç yüz dirheme yaptığı pazarlığı az bularak yüzer yüzer artırıp atı sekiz yüz dirheme satın almıştır⁴. O, bir mal satacağı zaman da malın kusurlarını gösterip müşteriyi muhayyer bırakmış, böyle yaparak ticarete başarılı olamayacağını söyleyenlere yukarıda zikredilen dürüstlük üzere biatını hatırlatmış⁵.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir başka hadisinde "*Talebül-halâli feridatün ba'de'l-feridah*" (Helâli istemek farz üzerine farzdır) buyurmaktadır⁶. Namaz, oruç, zekat ve hac farz ibadetlerdir. Ama helâli istemek, helâl rızık peşinde koşmak bunlardan önde gelen bir farzdır. Çünkü bunların Allah Teâlâ katında kabulü, yerine getirilirken yediğin, içtiğin, giydiğin şeylerin helâl olmasına bağlıdır. Haramdan kazanılan maldan yapılan tasaddukun bir anlamı yoktur. Tefecilikten para kazanıp hacca gitseniz onun kabulü umulur mu? Haramdan kazandıklarımızla Ramazan'da iftar sofraları düzenlese ne fayda? Demek ki Allah'ın huzuruna maddî - mânevî kirlerden arınarak çıkmak için helâl olanı aramak en önde gelmektedir.

İslâm'da hak kavramı çoğu kere Müslümanlar tarafından iyi kavranmamıştır. Arabamızı yanlış park edip trafiği tıkağımızda havaya uçan benzinden, kaybedilen vakitlerden sorumlu olduğumuzun farkında değiliz. Belediye otobüsünün orta veya arka kapısından inmesi gereken bir vatandaşımız ön kapıdan indiği zaman sebep olabileceği zararın far-

kında değil. Binecek insanlar onun yüzünden önemsemediğimiz birkaç saniye beklemek zorunda kalırlar. "*Birkaç saniyeden ne olacak?*" diyemezsiniz. Birkaç saniye ile vapura yetişemeyen, uçağı kaçıran pek çok insan vardır. Onun için Kur'an'da, "zerre", "hardal tanesi", "nakir" (kıl) kadar yani çok küçük iyilik ve kötülüklerin mîzândaki değerinden söz edilir. Allah'ın kâinatı yaratırken mîzânı (teraziyi, ölçüyü) koyduğu, onda en küçük bir sapma olmadığı gibi bizim de terazide haksızlık yapmamamız emredilir (bk. er-Rahman 55/7-9). Ticarete ölçü ve tartı aletlerinin doğruluğuna büyük bir özen gösterilmelidir. Âlet sebebiyle eksi-artı çok küçük saptmalar müsamaha ile karşılanabilir. Ancak bilerek hile yapmak asla kabul edilemez. Kur'an'da, "*İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar düşünmezler mi ki büyük bir günde (hesap vermek için) diriltileceklerdir.*" (el-Mutaffifin 83/1- 5) buyurulmakta, ayrıca bu yüzden helak olan Meyden-Eyke halkları örnek verilmektedir (el-A'râf 7/ 85- 91). Hz. Peygamber (s.a.v.) çarşı ve pazarlarda ölçü ve tartı âleti yapanlara veya onları kontrolle memur olanlara, geçmişte ümmetlerin helâk olduğu bir konuda sorumluluk aldıklarını hatırlatmış ve bu konuda hassas olmalarını istemiştir⁷. Onun çarşı ve pazarı kontrol eden memurları vardı. Meselâ, fetihden sonra Saîd b. Saîd el-Âs'ı (veya Hakem b. Saîd el-Âs'ı) Mekke'nin çarşı pazarını kontrol etmekle görevlendirmişti. Ayrıca kadınlardan Şifâ binti Abdullah da bu işle görevliler arasında sayılır⁸. Kendisi de zaman zaman çarşı pazara çıkıp esnafı kontrol ederdi. Bir defasında Medine çarşısını dolaşırken tahıl satan birine rastlamış, elini buğday yığınının içine sokunca ıslaklık olduğunu görmüş, bunun sebebini sorduğunda satıcı yağmurdan olduğunu söylemişti. Hz. Peygamber o zaman neden ıslak tarafın müşterinin göreceği şekilde sergilenmediğini sormuş ve Müslümanı aldatan kimsenin iman-ı kâmil sahibi olamayacağı meâlinde "*Bizi aldatan bizden değildir.*" buyurmuştu⁹. İslâm tarihinde kısmen günümüzdeki zabıta teşkilatına tekabül eden **hisbe** teşkilatı böyle doğmuştur. Daha ilk dönemlerden itibaren muhtesipler çarşı pazarı, dükkanları temizlik, fiyatlar, kalite gibi değişik açılardan denetlerlerdi.

Hz. Peygamber (s.a.v.) çarşı pazarın erken saatte işe başlamasını istemiş, işi ne erken başlayan, dükkanını erken açan esnaf ümmeti için bereket duasında bulunmuştur¹⁰. Ancak Onun en çok üzerinde durduğu konu dürüstlüktür. Bir gün

Kişinin en hayırlı lokmasının elinin emeği olan kazançtan elde edilen olduğunu belirten Hz. Peygamber, bir kimse yaptığı işi düzgün yapar ve vicdanen rahat olursa Allah'ın ondan hoşnut olacağını bildirmektedir.

Medine çarşısında durmuş ve yüksek sesle, “Ey tüccar topluluğu!” diye seslenmiş; herkes işini bırakıp kendisine yönelince onlara, “Dikkat edin tüccarlar kıyamet günü fuccâr (çok günahkâr) olarak diriltirler. Ancak, ‘Allah’tan korkan, iyi işler yapan ve doğru olanlar hariç.” buyurmuşlardır¹¹. Şüphesiz insan oğlunda tamah vardır. Kolay yoldan çok kazanmayı arzular. Bundan dolayı da bazen tüketicinin hakkını gözetmek istemez. Aslında kaybettiği güvenle birlikte kendisinin de yok olacağını unuttur; anlık kârlar peşinde koşar. Halbuki bu durum ona hem dünyada hem ahirette kaybettirir. Hz. Peygamber bir hadisinde doğru, güvenilir (emîn) tüccarın kıyamet gününde nebiler, siddîkler ve şehitlerle beraber olacağını bildirmektedir¹². Malın kalitesi daha üretim safhasında gösterilecek titizliğe bağlıdır. Kişinin en hayırlı lokmasının elinin emeği olan kazançtan elde edilen olduğunu belirten Hz. Peygamber, bir kimse yaptığı işi düzgün yapar ve vicdanen rahat olursa Allah’ın ondan hoşnut olacağını bildirmektedir¹³. Ticarete girişimci ve cesur olmayı tavsiye eden Hz. Peygamber korkak tâcirin mahrum, cesur tacirin ise merzuk (nızıklandırılmış) olduğunu söyler¹⁴. Şüphesiz ki her konuda olduğu gibi ticarete de iyi niyet esastır. Her ne kadar ticaretin kendi içinde kanunları olsa da kötü niyet taşıyan insanların başkalarına zarar verirler. Genel kural ne kimseyi zarara uğratmak ne de kimseden zarar görmektir. Alanın da satanın da memnun olması; emeğinin ve ortaya koyduğu sermayenin karşılığını hakça görmesi gerekir. Sonunda birinin pişman olacağı bir alışverişte haksızlık var demektir. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.v.), “mühâkala” ve “müzâbene” tabir edilen ve tarlada henüz derlenmemiş, miktarı belli olmayan ekinin ve ağaçtaki meyvenin kendi cinslerinden karşılıklarla alınıp satılmasını yasaklamıştır¹⁵. Tüketiciyi korumak için,

“bey’u ğarar” tabir edilen denizdeki balık gibi ortada olmayan ve müşteriye teslimi belirli şartlara bağlı malların alım satımı batıl sayılmıştır.

Satıcının malını satmak için yeminler etmesi de hoş görülmemiştir. Hz. Peygamber yeminin belki malın satılması sağlayacağını ancak onun bereketini alıp götürceğini bildirmektedir. Allah’ı yalanlarına şahit tutmak büyük günahlardan kabul edilmiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah’a en sevimli, en güzel gelen yerlerin, adının anıldığı mescidler; en şerli yerlerin ise (yalan yere çokça adına yemin edilen) çarşı ve pazarlar olduğunu bildirmektedir¹⁶. Hz. Peygamber (s.a.v.), bunu yapanları Allah Teâlâ’nın kıyamet günü yüzüne bakmayacağı kimseler arasında sayar¹⁷.

İslâm toplumunda ticaretle meşgul olacaklar önce bunun eğitimini alırlardı. Hadis ve fıkıh kaynaklarında ticaretle ilgili bölümler oldukça kapsamlıdır. Pazaraya gelen malı yolda karşılama, suni olarak fiyat artırma, pazarlık üzerine pazarlık, karaborsa gibi ticaretle ilgili daha pek çok konuda Hz. Peygamber’in uyarıları vardır. ■

D İ P N O T L A R

1. Kudâî, Müsnedü’ş-Şihab, nr.16.
2. İbnü’l-Esir, en-Nihaye, I, 166.
3. Müslim, İman 95.
4. Taberani, el-Mücemü’l-kebir, II, 334; Nevevî, Minhac, II, 40.
5. Taberani, a.g.e., II, 359.
6. Taberani, a.g.e., X, 74.
7. Tirmizî, Büyü’, 9.
8. İbn Abd’l-Berr, el-İstîâb, I, 187, 604. İbn Asakir Said’in ismini el-Hakem b. Saïd el-Âs olarak vermektedir. Bk. Tarihu Dimeşk, XXIX, 56.
9. Müslim, Büyü’ 102.
10. Tirmizî, Büyü’, 6.
11. Tirmizî, Büyü’, 4.
12. Tirmizî, Büyü’, 4.
13. Kenzü’l-Ummal, III, 97, nr.9128.
14. Kudâî, Müsnedü’ş-Şihab, nr. 243.
15. Buhaî, Büyü’, 82.
16. İbn Hibban, Sahih, nr. 1599.
17. Müslim, İman, 171.

SAHÂBENİN TEŞEBBÜS RUHU VE İŞ AHLÂKI

Cengiz KALLEK*

**EKONOMİYİ RAYINA OTURTMAK İSTEYEN BİR İKTİSAT BİLİMİ AHLÂKİ TANIMALI,
İŞLERİ YOLUNA KOYMAYI DİLEYEN BİR EKONOMİ DE AHLÂKLI OLMALIDIR.**

□ Batılı ekonomik sistemler bilimsellik adına 'Nasıl?' sorusunun cevabını arar ama hikmetlere götüren 'Niçin?' sorusuyla ilgilenmez. Zira inanç ve ahlâktan soyutlanan rasyonalizm¹ hikmetleri kavramaktan âciz olup hakka götüren belli bir kıstası bulunmadığı için objektif sonuçlara varamaz. Konvansiyonel ekonomi disiplini ahlâk felsefesinin bir dalı olarak kurgulayan Adam Smith'ten bu yana ekonomistlerin hemen hepsi için ahlâkî meseleler pazar aygıtının ayrılmaz parçasını teşkil etmeyen "dışsallıklar"dan ibaret kalmıştır.² Son zamanlarda, piyasa ekonomisinin dayattığı "pazar ahlâkı karşısında çalışma ahlâkı, meslek ahlâkı, iş ahlâkı, satıcı veya pazarlama ahlâkı gibi hususlar ayrı birer inceleme konusu olmaya başlamış, hatta 1998 yılında Nobel ödülü iktisadî meselelerin değerlendirilmesine ahlâkî boyut kattığı için Amartya Sen'e verilmiştir. Çünkü birey ve zümre çıkarlarıyla kamu yararını uzlaştırmak liberal toplumun ve serbest piyasanın en büyük sorunlarından. Aslen ekonomiyi rayına oturtmak isteyen bir iktisat bilimi ahlâkî tanimalı, işleri yoluna koymayı dileyen bir ekonomi de ahlâklı olmalıdır.³

Bireyin davranışları, -özellikle kişiliğini yansıtmaları bakımından- ahlâk boyutu dışlanarak anlaşılamaz.

Bireyde keramet,⁴ kamu hayatında cemaat ve idarede ehliyet ve emanet esastır. Daha kusursuz bir toplum arayışında ferdin mutluluğu ile âmme yararı arasında bir ahenk kurulabilmesi için insan da kurumlar da ıslah edilmelidir. Dinî inanç ve ameller doğal dürtü, eğilim ve alışkanlıkların müspet istikamette yönlendirilmesinin yanı sıra -açık, çoğulcu ve liberal toplumlar için de vazgeçilmez sayılan- güven, dürüstlük, dayanışma gibi norm ve erdemlerin korunup geliştirilmesinde en uygun zemini oluşturmaktadır.⁵

Kanun esasen kötüyü yasaklarken ahlâk, bunun yanında, iyi ve güzeli gerçekleştirmeyi de hedefler. Bazen bir iş veya faaliyet yasal olduğu halde kamu zararı doğurabilir. İşte özellikle böyle durumlarda iş adamlarının vicdan muhakemesi yaparak doğru karar verme sorumluluğu diyaneten daha da önem kazanır. İçtimaî sorunlara, kamusal alanda işlenen suçlara karşı resmî ve ferdî duyarlılık toplumsal çözülmenin bir göstergesidir. İşte Asr-ı

Saâdet'ten itibaren İslâm toplumlarında ümmet dayanışması ve içtimâî denetim Kur'ân'a dayanan emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker esaslı gönüllü veya resmî ihtisab faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilmek suretiyle kanun ve muaşeret âdâbı ihlâllerine duyarsız kalınmayarak sosyal çözülme önlenmeye çalışılmıştır.

Câhiliye devrinde ellerindeki büyük sermayelerle idarî, iktisadî ve içtimâî sisteme hâkim olup plutarşik bir rejim kuran tüccar, toplumun dinî, ahlâkî ve kültürel yozlaşmasına sebebiyet vererek, kendi çıkarlarına dayalı bu sömürü düzenini sürdürmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Dolayısıyla Mekî sûrelerin hepsi sadece dinî-itikadî hususlara hasredilmiş olmayıp meselenin moral-kültürel boyutunun ekonomik hayattaki yansımalarıyla ilgili hususlarda ikaz mahiyeti taşıyan çeşitli âyetler de inmiştir.

Bizzat Hz. Peygamber tarafından yoğurulup eğitilen, aslâ aşılamayacak bir kitle olarak vasıflandırılan sahâbe, bizim için örnek gösterilmiştir.⁶ Bu özellikleri bakımından sahip oldukları iş ahlâkı da yeni dünya için önereceğimiz iktisat sistemi açısından büyük önem taşımaktadır. Erdemli bir kitleye dönüşerek dinin emri gereği rızık helâl yollardan elde etmeye çalışan, sömürü ve haksız kazançtan olabildiğince kaçınan sahâbe, bir yandan yasaklardan kaçınırken diğer taraftan Hz. Peygamber'i örnek alıp iktisadî işlemlerinde gerek fiyatta gerekse ölçü tartıda müsamahalı⁷ davranmıştır. Örneğin sermayesini Şam'dan ithal ettiği şaraba yatıran Keysân sarhoşluk verici içeceklerin yasaklandığını öğrenince söz konusu içkiyi imha edivermiştir.

Sahâbenin teşebbüs ruhunun ve uygun yatırım fırsatlarını kolladığının en güzel kanıtı zengin sahâbî Abdurrahman b. Avf'ın ölümünün ardından terekesini paylaşmakla görevlendirilen Sehl b. Huneyf'in, merhumun oğlu Ömer'e yaptığı tavsiyedir. Sehl en uygun yatırımın masraf kapısı açan değil kazanç getiren özellikte olması gerektiğini belirttikten sonra köle ve hayvanları birinci, toprağı ise ikinci gruba sokmaktadır. Devamla da toprağın işlenmesi halinde ürün verirken, atıl bırakılması durumunda bile kazanç sağlayacağını ifade etmektedir. Refah patlaması ve nüfus artışı sebebiyle yiyecek maddelerine yönelik talep artışı, toprağı, pazar için üretim kastiyle yatırım yapılmasını cezbetmiştir. Ticarete uzmanlaşmış Kureyş mensuplarının yeni yatırımları için çekici tarım sektörüne

girmekten kaçınmaması önemli bir girişimcilik örneğidir.

Teşebbüs ruhu ile kapitalist ruh özdeş şeyler değildir. Sahâbede oldukça aktif bir teşebbüs ruhunun varlığından söz edilebilir. Çalışmış, kazanmış ve hatta servet yapmış olan sahâbenin Ebû Zer el-Gifârî'nin başını çektiği en zahidleri dahi hayatlarını sürdürecekt kadar mal varlığı edinmiş, aslâ toplumun diğer kesimlerine avuç açan asalak bir sınıf teşkil etmemiştir.⁸ Öyle ki Asr-ı Saâdet'te -günümüz perspektifinden bakıldığında kısıtlayıcı bir rol oynadığı sanılabilen- ribâ yasağının bile bu ruhu kamçılادیğı ileri sürülebilir. Oturdıkları yerden tatlı fâiz gelirlerine kavuşma imkânı ortadan kaldırılan sermayedarlar, çeşitli ortaklık türlerinin de yardımıyla, üretim veya ticaret faaliyetlerine girişmişler, fâiz yükü taşımayan özvarlıklarıyla büyük risklerin altına daha cesurca girebilmişlerdir. Ayrıca ribâ yasağı Müslümanları mudârebe ortaklığını oldukça işlevsel biçimde işletmeye yöneltirken Avrupalılar bu şirketin benzeri commendayı asırlar sonra, Amerikalılar da venture capitali (risk sermayesi) daha yeni geliştirebilmiştir. Yine özellikle Zübeyr b. el-Avvâm örneğinde açıkça

Resûlullah döneminde ticaret ahlâkının ve faziletin en güzel örneği yaşanmış, devlet müdahalesine pek gerek duyulmamış, genellikle herkes meşrû haklarına razı olmuştur.

görüldüğü üzere, sermayedarların ribâ yasağına rağmen büyük meblağlara varan mevduatlar topladıkları da bir başka gerçektir. Bunlardan başka zekâtın sarf yerleri arasında yolda kalmışlarla borçluların da bulunması ve ödeme imkânı olmayan borçlara devlet desteğı sağlanması müteşebbislerin dayanışma ruhunu ve risk yüklenme cesaretini arttırmış olmalıdır.

Asr-ı Saâdet'te bayan sahâbilerin de iktisadî hayatta etkin bir rol üstlendiğı görülmektedir. Esmâ binti Muharribe (oğlu Abbâs b. Abdullah'ın Yemen'den gönderdiği itiriyatı satardı), Havle binti Suveyb, Sâib b. el-Akra'nın annesi Muleyke, Kayletü'l-Enmâriyye, Hind binti Utbe vb. birçok kadın pazarcılıkla uğraşmıştır. Hatta Hulefâ-yi Râşidîn devrinde sahâbe hanımları hazine kredilerinden dahi yararlanmışlardır. Meselâ Ebû Süfyân'ın eşi Hind binti Utbe Halife Ömer'e başvurarak 4000 dirhemlik bir ticarî kredi almayı başarmıştır.

Sahâbenin hesaplı iş yapmayı iktisadî faaliyetlerinin düsturu haline getirmesinin, teşebbüs ruhunu kamçılادی

ğı söylenebilir. Meselâ muhtemelen büyük meblağlar tutan bir alışveriş esnasında bir dirhem daha indirim koparmaya çalışan Abdullah b. Ca'fer, bir yandan hayır işleri için bol bol cömertlik öte yandan bir dirhem için bile sıkı pazarlığa girişmesi yadrganınca, cömertçe da-

ğıttığı şeyin malı, korumaya çalıştığı şeyin ise aklının icabı olduğunu belirtmiştir. Yani gerçek değerinden tek dirhem bile fazla vermemekle hesapçı (ya da akıllı) davran-
dığını ifade etmiştir.

Bunlara karşın sahâbe yeri geldiğinde çok irrasyonel davranışlar da sergilemiştir. Meselâ Halife Ebû Bekir dönemindeki bir kıtlık sırasında, Şam'dan tatlı kârlar umarak getirdiği bin develik yiyecek yükü için, Medineli tüccar tarafından şehrin fakirlerine dağıtılmak üzere maliyetinin yüzde elli fazlası teklif edilen Hz. Osman, Allah'ın on kat kâr vaadini anıp hepsini sadaka olarak verebilmiştir. Zengin sahâbîler, "Allah'ın fethedilen memleketler halkının mallarından peygamberine verdikleri; Allah, peygamber, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir; tâ ki içinizden zenginler arasında dolaşan bir devlet (güç) olmasın" (Haşr Sûresi, 59:7) âyeti uyarınca servetlerini toplum üzerinde sulta kurmak için kullanmamışlar, aksine gerektiğinde varlıklarının yarısını veya hepsini hayır işlerine harcamaktan çekinmemişlerdir. Zira İslâm'a göre evrendeki her şey Allah tarafından yaratılmış ve insanoğlunun hizmetine sunulmuştur. Tüm varlıklar Allah'ın insana emanetidir. İnsan bu emanet üzerinde ancak O'nun emrettiği şekilde tasarruf etmekle yükümlüdür. Dolayısıyla servetin, fertlerin ya da devletin elinde olması sorumluluk açısından bir şey değiştirmez. Modern iktisadın ifadesiyle, sosyal bir devletin karşısında toplum karşıtı fertler yoktur. Tâbiri câizse servetin kendisi sosyaldir; ister devletin isterse fertlerin elinde olsun. Nitekim sahâbîler yaptıkları her türlü hayır işleriyle sosyal

huzurun sağlanmasına büyük katkılar sağlamışlardır.

Bu bağlamda Hz. Peygamber ve sahâbenin maddeye karşı tutumlarını yansıtmaması açısından şu nokta da önemlidir: Onlar, çeşitli âyetlerde bildirildiği üzere, yerle gök arasındaki şeylerin Yaraticılarını tesbih

eden birer varlık olduğunun ve bunların Allah tarafından kendilerine emanet edildiğinin şuurundaydı muhakkak. Dolayısıyla, hilâfet misyonuna uygun bir şekilde kullanılacak muhataplar gibi gördükleri için olmalı ki eşyanın hemen hepsine vasıflarına uygun adlar takmışlardır. Büyük ve küçükbaş hayvanlar, giysiler, ev eşyaları, silâhlar, bayraklar, sancaklar, çadırlar ve saireye güzel isimler vermişlerdir. Bir tarafta maddeci, faydacı, hazzcı tüketim çılgınlığıyla her şeyi bireysel tatmin için tüketmeye, yok etmeye çalışan ve insanı metalaştıran bir materyalist anlayış, öbür tarafta eşyaya bir varlık, değer, hatta kimlik, şahsiyet, maneviyat atfeden; onunla diyaloga girmeye, onu korumaya çalışan ruh hâli. Kanaatimizce sahâbenin İslâm anlayışını materyalizmden ayıran en önemli özelliklerden birisi bu insan-eşya diyalogudur.

Piyasayı düzenlemek, ticarî faaliyetlere bir nizam vermek ve bunları kanunlara bağlayıp boşlukları da ahlâkî kaidelerle doldurmak gerekir. Resûlullah döneminde ticaret ahlâkının ve faziletin en güzel örneği yaşanmış, devlet müdahalesine pek gerek duyulmamış, genellikle herkes meşrû haklarına razı olmuştur. Köklü bir piyasa ahlâkının oluşturulduğu, gerek üretici, esnaf ve tüccarıyla, gerekse tüketicisiyle bütün piyasa aktörlerinin zühd ve kanaat

içinde bulunduğu o dönemde bu tür sunî fiyat artışlarına mahal bırakmak için, narh dışında, günün şartlarının elverdiği diğer birtakım ekonomik önlemler de ihmal edilmemiştir. Meselâ Hz. Peygamber tarafından karaborsacılık, istifçilik, aldatıcı reklâm, ölçü-tartı, kalite ve fiyatta hile, dinen haram kılınmış malların piyasaya arzı,

Bazen bir iş veya faaliyet yasal olduğu halde kamu zararı doğurabilir. İşte özellikle böyle durumlarda iş adamlarının vicdan muhakemesi yaparak doğru karar verme sorumluluğu diyaneten daha da önem kazanır.

aşırı kâr, mevcut olmayan ya da miktarı bilinmeyen şeylerin alım-satımı gibi haksız rekabet, rantçılık ve kumar unsuru içeren gayri ahlâkî pazarlama davranışları yasaklanmıştır. Mal kıtlığı, tüketicinin bilgisizliği, kalite ve sağlık standartlarına ilişkin düzenlemelerin gevşekliği gibi şartlardan satıcıların -kamu zararı pahasına- kişisel çıkar sağlmasına haksız iktisap ve karşılıksız kazanç yaşağı gereğince izin verilmemiş, nadir birkaç örnek dışında da bu kurallar çiğnenmemiştir.

Resûlullah ve Hulefâ-yi Râşidîn serbest rekabeti engelleyerek piyasa fiyatlarının sunî artışına sebebiyet veren, yani ihtikâra zemin hazırlayan muameleleri de yasaklamıştır. Meselâ dışarıdan mal getiren câlib veya üreticilerin piyasa fiyatlarını öğrenmelerine fırsat bırakılmadan şehir dışında karşılanıp kendilerine yanıltıcı bilgiler verilerek ellerindeki malların ucuza kapatılmasının ve yerlinin taşralı adına satışının önlenmesi bu tür tedbirlerdendir. Böyle bir işlemde üretici ile tüketici arasına giren araçlar malların “serbest dolaşım”ını engelleyebildikleri gibi hem piyasalarla ilgili enformasyonun serbest dolaşımı ilkesini zedeleyip bilgi asimetrisine⁹ hem de alıcı tekellerine ve dolayısıyla -ürünün pazarlamasını geciktirerek- yapay fiyat artışlarına yol açmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla bu tedbirlerle tüm alıcılara “fırsat eşitliği” sağlanmakta, yani tâbiri câizse, “ürün kalitesi” ve “uygun fiyat” unsurlarına “yaygın dağıtım” ögesi de katılarak müşteri memnuniyetinin toplum geneline yayılması sağlanabilmektedir. Ancak söz konusu ürünlerin temel tüketim malları arasında yer alan gıda maddeleri olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Hayat hakkı gereği temel tüketim mallarının asgarî geçim düzeyine sahip vatandaşların alım gücü sınırları içinde ve düzenli biçimde sunulması İslâm devletlerinin temel görevleri arasında olmuştur. Çünkü insan hak ve özgürlüklerinden ve dinî hükümlerin gözettiği beş temel esastan biri özel mülkiyet hakkı ve dolayısıyla malın korunması iken, bir diğeri de canın, binaenaleyh sağlığın muhafazasıdır.

Yine Asr-ı Saâdet'te hızlı fetihlerle beraber sahâbenin gelir düzeyi ve bununla beraber refah seviyesi artarken fiyatlarda kayda değer yükselmeler gözlenmiş, tedavüldeki miktarının artışı ise paranın değerini düşürmüştür. Her şeye rağmen sahâbe karşılık beklemeksizin birbirleriyle çok büyük meblağlara varabilen borç ilişkilerine girmiş, “İmkân bulanın temerrüdü zulümdür” hadisi ve benzerleri gereğince borçlarını mümkün mertebe zamanında ödemiş, hatta ihtiyaç halinde alacaklarını vadesinden önce tahsil edebil-

mek isteyenlerse % 50'lere varan indirimlere gitmeye rıza göstermiştir.¹¹

Kişinin yetiştirdiği ve hayat tecrübelerini kazandığı pazar gibi toplumsal alanlar bireyin zihninin hâkim kültür tarafından yapılandırılmasına, erdemli davranışların öğrenilip cemiyetin diğer üyelerine aktarılmasına ve sonunda kurumsallaşıp gelenekleşmesine imkân sağlar. İşte Asr-ı Saâdet'te yerleştirilen bu örf hem sağlıklı bir kurum kültürü hem esaslı bir iş ahlâkî oluşturup, içtimaî ve iktisadî adaletin yanı sıra toplum ve çalışma barışını da gerçekleştirmiştir. Anılan uygulamalar Müslüman toplumun bütüncül yaşam biçiminin önemli bir parçasını teşkil eden “ahlâklık pazar kültürü”nün uzun dönemli olarak kurumsallaşması ihtiyacını karşılamıştır. 1985 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oy birliği ile onaylanan “Evrensel Tüketici Hakları” arasında yer alan temel ihtiyaçların karşılanması, güvenlik, sıhhat, sağlıklı bir çevrede yaşama, doğru ve kolay bilgi edinme, ekonomik çıkarların korunması, tazmin edilme gibi haklar sahâbe tarafından olabildiğince gözetilmiştir. ■

D İ P N O T L A R

1. Kur'ânî kullanıma göre 'akıl'ın verilerinden birisi vahyî bilgi ve onun ışığında evrende gözlemlenen ilâhî işaretlerdir. Bu ise kalp tarafından sağlanmaktadır. Vahyî bilgidir soyutlanmış olup Türkçeye 'akılcılık' şeklinde çevrilen 'rationalism' Kur'ânî 'akıllılık' ile, 'reason' da 'akıl' ile özdeş değildir.
2. D. E. Zinbarg, Theology of the marketplace: Religious perspectives on ethical behavior in a market-based economy, basılmamış doktora tezi, Drew University, Madison, 1999, s. 23, 49.
3. Deirdre McCloskey, "Missing Ethics in Economics," The Value of Culture: On the Relationship between Economics and Arts içinde (ed. Arjo Klamer), Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996, s. 188.
4. Bu kelimeyle el-İsrâ' Süresi'nde (17/70) geçtiği üzere insanın “mükerrerem” (saygın) olarak yaratıldığı gerçeği kastedilmektedir.
5. G. J. Byker, "The religious and moral foundations of civil society and free market economy," Journal of Interdisciplinary Studies, 13/1-2 (2001), s. 1.
6. Nitekim dinin temelini oluşturan Kur'an ve hadisler onlar tarafından zapt edilmiş, akide ve hukukun temeli ve çerçevesi onların yorum ve itihadlarıyla şekillenmiştir.
7. Bir rivayete göre "Hz. Peygamber pazarda daha düşük fiyatlarla satış yapan bir adamın yanından geçti ve 'Bizim pazarımızda piyasamızın altında fiyatlarla mı satış yapıyorsunuz?' diye sorunca [adam] 'Evet!' şeklinde cevapladı. Bunun üzerine [Resûlullah] 'Sabırla ve mükâfatını Allah'tan bekleyerek mi?' diye sorunca [adam yine] 'Evet!' karşılığını verdi. [Hz. Peygamber] 'Müjdeler olsun sana! Pazarımıza dışarıdan mal taşıyan kişi Allah yolunda cihada çıkan gibidir. Pazarınızda karaborsacılık yaparsa Allah'ın Kitabına isyan edene benzer" buyurdu.
8. Refah patlaması sonucunda belli ellerdeki servet birikimlerinin ciddi boyutlara ulaşmasına karşı sahâbe arasından tepkiler yükselmeye başlamış, bunun bayraktarlığını da Ebû Zer el-Gıfârî yapmıştır. Ancak onun bu aktif mücadelede genellikle yalnız kaldığı görülmektedir. Mümkün mertebe her türlü dünya nimetlerinden uzak yaşamayı hayat tarzı olarak benimseyen Selmân el-Fârisî, Ebû'd-Derdâ, Abdullah b. Ömer gibi zühd ve takva sahibi sahâbede dahi aynı mücadele yöntemi gözlenmemektedir. Ebû Zerr'in Hz. Ömer döneminde yaşanan refah patlamasına tepki gösterdiğine dair hiç bir kayda rastlanamamasından onun refaktan çok servetin teraküm ve kullanım tarzı ile devrin şartlarından kaynaklanan sağlıksız dağılımına karşı mücadele verdiği düşünülebilir.
9. Piyasa aktörlerinden birinin diğerlerine oranla daha fazla bilgiye ulaşması durumu olup tarafların karar ve davranışlarını etkilemek suretiyle iktisadî dengenin etkin bir düzeyde teşekkülünü engelleyerek piyasa aksaklığına yol açmaktadır; geniş bilgi için bk. G. Akerlof, "The market for Lemons": Quality uncertainty and the market mechanism," Quarterly Journal of Economics, 84/3 (1970), s. 488-500.
10. Konvansiyonel ekonomi açısından bakıldığında bilgi birçok bakımdan kamu malıdır ve diğer kamu mallarında olduğu gibi bilgi de bir piyasa aksaklığı sonucu yetersiz arz edilir. Bu nedenle yeni standartlar konusunda devletin bilgi eksikliğini giderme görevi basit bir tüketici koruma önleminin ötesine geçer.
11. Yukarıda sahâbenin davranışlarına dair anılan örnekler, kaynakları ve daha geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, Asr-ı Saâdet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

İSLÂM İKTİSAT AHLÂKİ

Ahmet TABAKOĞLU*

İNSANLARI BÜTÜN ÖMÜRLERİNİ SADECE KAZANÇ PEŞİNDE KOŞMAKTAN
KURTARMAK, ONLARIN İNSANLIKLARINI ÖN PLANA ÇIKARMAK
GEREKİR. YANİ AHLÂK KONUSUNU TÜKETİCİNİN KORUNMASI İLE SINIRLI
TUTMAMAK GEREKİYOR.

Giriş

□ İslâm bir "zenginleşme" davası değil öncelikle bir kul hakkı ve ahlâk davasıdır. Başkalarını kendine tercih, merhamet, hürmet, hizmet, samimiyet ve tevâzu gibi kavram ve haller, ahlâkın esasını oluşturmuştur. Adalet ve eşitlik ancak ahlâkî duyguların toplumda yerleşmesiyle gerçekleşebilir. Merhametin olmadığı yerde eşitlikten de söz edilemez.

İktisadın temelinde kültür, kültürün temelinde ahlâk vardır. O halde iktisat ahlâktan kaynaklanırsa belli bir kültürün izini taşıyabilir. Oysa, bilindiği gibi, günümüzde iktisadî tahlil ahlâk karşısında nötr (lâ-ahlâkî veya a-moral) olmak iddiasındadır. İktisat ahlâka dayanma-

dıkça insanlığa huzur getiremez. Ahlâka verilen öncelik ihtiraslarımızı frenleyecektir. Zira ihtiraslarımız bizi teknolojiye esir etmektedir. Oysa ahlâk bizi teknolojiye değil, teknolojiyi bize esir edecektir. İslâm iktisat düşüncesinin en önemli unsurlarını insan sevgisi, merhamet, adalet ve kul hakkı gibi ahlâkî ilkeler oluşturmaktadır. Kişinin toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutması bunun asgarî şartıdır.

İSLÂM İKTİSAT AHLÂKİ

Hukukî kurallar, genellikle, bu ahlâkî kuralların gerisinde emniyet sübabı vazifesini görür. Meselâ, zarara uğrayan kimse, zarar verenden hakkını almalıdır. Bu bir hu-

kuk kuralıdır. Fakat affetmesi daha hayırlıdır. Bu ise bir ahlâk kuralıdır. Kişinin kazandığının sahibi ve mâliki olmasını İslâm hukuku kabul etmiştir. Fakat bu mülkten diğer insanları da faydalandırması ahlâkî bir kuraldır. Hz. Peygamber,"*Her ne kadar sana müftüler fetvâ verse de sen bir de kalbine danış*" buyurmuştur.¹

Kul hakkı kavramını önemseyen ve adaletle ilişkilendiren sistemin dayanağı ahlâktır. Bu ahlâkın esası maddî varlığımızla birlikte ruhumuzu da kurtarmaktır. Bunun ilk şartı da günümüzün teknik merkezli dünyasını insan merkezli hale getirmektir. Kapitalist dünya sisteminin edilgen bir üyesi olan ve hâlâ "gelişmekte olan" Güney ülkeleri arasında yer alan İslâm ülkelerinin etken ve hakim olmalarının sırrı iktisadın da temelinde yer alan ahlâkın tekrar önemszenmesinde bulunmaktadır.

A- Sosyal Adalet

Adalet herkese insanca yaşama hakkının tanınmasıdır. Bunun ötesi emeğiyle orantılıdır. Yani kişinin emeği oranında istediklerini elde edebilmesi de adaletin gereğidir. Dinler zenginliği değil adaleti ve kul haklarını ikâmeyi hedef göstermişlerdir. Bu yüzden bütün dinlerin "toplumcu" olduğunu söylemek yanlış değildir. Yine -günümüz için düşünecek olursak- İslâmiyet'in de bu temel özelliğini göz ardı edip bencillik, ihtişam, israf ve şatafatlarına bu dini ortak etmek isteyenlerin doğruyu söylemediklerini vurgulamak gerekir. İslâm iktisadının topluma ilişkin hükümleri sosyal adalet olarak ifade edilebilir. Bu ilkeler 'kul hakkı'nı temel alır. Yine İslâm'da zarar vermek ve zarara uğramak yoktur.² Sosyal adaletin sağlanmasının temel şartı zengin daha zengin olurken fakirin daha fakir duruma düşürülmemesidir.

B- Âdil Gelir Dağılımı

Özel mülkiyetin yaygınlaştırılması, belli ellerde toplanmasının önlenmesi ile âdil gelir dağılımı "İslâm iktisadı'nın en önemli hedeflerinden biridir: "(*Servet*) içinden sadece zenginler arasında dolaşan bir iktidar vesilesi olmasın"³. Âdil gelir dağılımını sağlamak fakirliği ortadan kaldırmaktır. Hayatın idamesi için insanların ihtiyaçlarını giderebilmeleri gerekir; o da bunu sağlamak ister. İslâm'ın üst gelir gruplarını değil, alt gelir gruplarını teşvik eden ve iktisadî faaliyete sokan bir iktisadî sis-

tem getirdiğini biliyoruz. Böylece daha üretim safhasının başlangıcında bölüşüm meselesi de büyük ölçüde halledilmiş olur. Gelir ve servet dağılımının âdil olmadığı bir toplumda ve dünyada kardeşlikten bahsedilemez. Dünyada aslında yerel olmaktan çok global bir sömürü söz konusudur. Şüphesiz ki, kardeşini⁴ kendine tercihte ileri gitme Müslümanlıkta ileri gitmez: "(*Müslümanlar*) kendileri fakirlik ve ihtiyaç içerisinde olsalar bile (diğer kardeşlerini) kendilerine tercih ederler." (Haşr, 59/9). Sosyal barışın sağlanması ve korunması, gelir bölüşümünün adaletsiz olduğu bir ülkede mümkün değildir. Böyle bir ülkede toplumsal huzursuzluğun olması kaçınılmazdır.

İslâm'ın, iktisadî ahlâka bağlama yönündeki temel tavrı fiyat konusunda da geçerlidir. Burada alıcı ve satıcılara, müsamahalı olmaları yönünde bir davranış öğütlenir: "*Satarken cömert ve müsamahakâr hareket eden, alacağını isterken cömert ve müsamahakâr olan bir kula Allah merhamet eder*".⁵ Buna göre pazarlık sürecinin sertlikten uzaklaşması amaçlanır. Talep cephesinin düşük fiyat ver-

İktisadî faaliyetler insanları "Allah'ı anmaktan, namazlarını kılmaktan, zekâtlarını vermekten alıkoymamalıdır".¹⁵ Zira bütün kainat ve dünya nimetleri sadece insanın imtihan edilmesi için yaratılmıştır.

me, arz cephesinin yüksek fiyat isteme eğilimi yumuşayarak arz ve talebin esneklik kazanması ve fiyat istikrarının kolaylaşması düşünülür.

C- Ticaret Ahlâkı

İslâm'ın insandan istediği temel özellik, güvenilir olmaktır. Bunun için, Hz. Peygamber risalet ve nübüvvetten önce de Araplarca 'el-emîn' (güvenilir) olarak biliniyordu. Yine Hz. Peygamber bu özelliğini tâcir olarak da göstermişti. Hz. Peygamber doğru tüccarın peygamberler ve siddiklerle birlikte haşrolacaklarını buyururken, ticaretin çok ciddi sorumluluk isteyen bir meslek olduğunu vurguluyordu.

Ticaret üretimi de arttırmaktadır. Üretim, geçimlik olmaktan çıkıp pazar genişledikçe büyümektedir. Hz. Peygamber'in "*Rızkın onda dokuzu ticarettedir*"⁶ hadisi ticarî faaliyetlerin üretimi de kat kat arttırdığına işaret etmektedir. Esnaf ve sanayicilik ahlâkî esaslara bağlanmalıdır. Esnaf ve sanayi odaları sadece teşkilatın çıkarlarını gütmemeli, ahlâkî bir denetim özelliğini de taşımalıdır. İnsanları bütün ömürlerini sadece kazanç peşinde koş-

Emevi Cami avlusunda şehrin 'Beytül Mal'inin saklandığı kasa

İktisadi faaliyetler insanları "Allah'ı anmaktan, namazlarını kılmaktan, zekâtlarını vermekten alıkoymamalıdır" (Nûr Sûresi 24/37). Zira bütün kâinat ve dünya nimetleri sadece insanın imtihan edilmesi için yaratılmıştır.

maktan kurtarmak, onların insanlıklarını ön plana çıkarmak gerekir. Yani ahlâk konusunu tüketicinin korunması ile sınırlı tutmamak gerekiyor.

1- Kanaat ve Şükür

İslâm iktisat düşüncesinde kanaat büyük yer tutar. İhtirasın tam tersi olan kanaat, girişimin verimliliğini ve kişinin iç huzurunu sağlar. Üstelik üreticinin tüketicilerle, ferdin toplumla barış içinde olmasının da sebebidir. Hz. Peygamber gerçek zenginliğin gönül zenginliği olduğunu bildirmiştir.⁷ "Müslüman olup da ancak yetebilecek kadar rızıklandırılan kimse kurtulmuştur. Allah verdiği şeyle onu tatmin etmiş, kanaat sahibi kılmıştır"⁸ Günümüzde yaşanan finans krizi Batı'nın imkânların ötesinde tüketim hirsından kaynaklanmıştır.

Şükür, yapılan iyiliğin kıymetini bilmek ve bunu iyiliği yapana göstermektir. Bunun mukabili küfrân-ı nimet yani nankörlüktür. Şükür Allah'a teşekkür etmek ve nimetin kaynağının Allah olduğunu bilmektir. Şükür nimeti fazlalaştırır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: "Eğer şükrederseniz nimetimi arttırırım".⁹

2-Sabır ve Tevekkül

Müslümanlara sabretmeleri emredilmiştir. Sabır, imanın, ibadetin, ilim ve hikmetin ve bütün faziletlerin başıdır. Kötü huyların da kaynağı sabırsızlıktır. Her başarının, her faziletin anası sabırdır. Birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerden başkalarının hüsranda olduğu bildirilmiştir (el-Asır, 104). Sabır, sıkıntıları olurla bırakmak demek olmadığı gibi elden bir şey gelmediği için sessiz kalmak da değildir. Aksine büyük bir irade işidir. Zira Hz. Peygamber, "Sabır, hadisenin sarsıntı tesiri yaptığı ilk anda gösterilen tahammüldür",¹⁰ buyurmuştur.

Tevekkül, Allah'a güvenmek, bir sonuca ulaşmak için gerekli tedbirleri aldıktan ve şartları eksiksiz bir şekilde hazırladıktan, sebeplere başvurduktan sonra o sonucun elde edilmesini Allah'tan beklemek, insanların güçlerinin yetişmediği şeyleri Allah Teâlâ'ya bırakıp ümitsizlik ve üzüntüden uzak olmalarıdır. Kul tedbirini alır, sebeplere başvurur, fakat sonucu tedbire ve sebebe bağlamaz, Allah'tan bilir. Tevekkül konusunda Kur'an'da; "Kim Allah'a tevekkül ederse O ona yeter" (Talâk, 65/3) buyrulmuştur.

Kul hakkı kavramını önemseyen ve adalete dayanan sistemin dayanağı ahlâktır. Bu ahlâkın esası maddî varlığımızla birlikte ruhumuzu da kurtarmaktır.

3- Rızık ve İhtiyaç

İnsan ihtiraslarına boyun eğip maddî eğilimlerine teslim olmamalı ve gayesini unutmamalıdır. İktisadî faaliyetler insanları "Allah'ı anmaktan, namazlarını kılmaktan, zekâtlarını vermekten alıkoymamalıdır".¹¹ Zira dünya nimetleri insan için imtihan sebebidir. Rızık, yenilen, içilen ve sarfedilen şeydir. Canlılar rızıkla hayatlarını sürdürürler. Her canlının yaşayabilmesi için gerekli rızıkını takdir edip veren Allah Teâlâ'dır. Kur'an'da bu hususta şöyle buyrulur: "Hiç bir canlı hariç olmamak üzere hepsinin rızıklarını Allah verir".¹²

İslâm iktisadının hedeflerinin başında, zenginliğe değil, temiz kalbe ulaşmak gelir. Zenginlik bir güç, itibar ve iktidar vesilesi olmamalıdır sadece hizmet ve infak vesilesi olmalıdır, ancak böylece zenginlik temiz kalbe ulaşmayı sağlayan bir araç olabilir. Zenginlik bireysel bir olay değil toplumsal bir olaydır. Bireysel yetenekler ancak toplumsal talep varsa zenginlikler oluşturabilir. Bu yüzden zenginliğin toplumla paylaşılması esas olmalıdır. Yine bu ilke iktisadî güçlenmenin belli bir zümrenin değil; bütün toplumun görevi olduğunu gösterir. Burada sosyal adalet adeta bir finansman unsuru olarak uygulanmıştır.

D- İş Ahlâkı

İş (veya çalışma) ahlâkı, ahlâk kurallarının hayata geçirildiği en önemli alandır ve iş hayatında ortaya çıkan meselelerde kendini gösterir. İş ahlâkı işverenlerle işgörenlerin ahlâkı demektir. Yani hem çalışanların hem de çalıştıranların uymak durumunda oldukları ahlâka işaret etmektedir. Çalışma iktisadî da ahlâka dayanmalıdır. İşçi ahlâkının temeli işini iyi yapması, girişimci ahlâkının temeli ise işçinin hakkını vermesidir. Oysa günümüzün tüketicinin korunması, asgarî ücret ve gelir dağılımı gibi konuları incelediğimizde iş ahlâkının çok gerilerde olduğunu görebiliriz.

1- Emek

İslâm iktisadî emeği en yüce değer olarak görür, kanaati ön planda tutar, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılmasını sağlar, sosyal refahı gerçekleştirmeyi amaçlar. Böylece ekonomimiz emeği en yüce değer olarak gören ve üretimle ticare-

ti ibadet haline getiren bir anlayışa dayanırsa ahlâk temeli üzerine yükselebilecektir. Bugün iş ahlâkından ayrılmış olan bir iktisadî hayat kapitalist medeniyetin temelidir. Sermaye sahipleri insanların emeğiyle kendilerine saltanatlar kuruyorlar. Emeğin aşağılanması büyük sermaye ve servetin, sınıf farklarının ve bütün zorbalıkların kaynağıdır. İnsanın kendi emeğiyle hayatını sürdürmek istememesi kadar emeğin hakkının verilmemesi de ahlâksızlıktır.

Emeksiz kazanç asgarî seviyede tutulmaya çalışılmıştır. Ribânın yasaklanışının temel sebebi bu olmalıdır. Belirtilen istisnalar dışında, emek-kazanç dengesinin bozulması karşısında büyük bir duyarlılık gösterilir. Haramlık şüphesi bulunmayan kazanç, el emeğinin ürünü olan kazançtır. Bugün emeğiyle geçinenlerin gelirleri azalıyor. Zengin daha zengin fakir daha fakir hale geliyor. Küreselleşme ile dünya ekonomisinde üretimin payı azalıyor, finans sektörünün payı artıyor. Bir başka deyişle üretim fakir ülkelere bırakılıyor, ileri kapitalist ülkeler ise finans sistemine sahip olup dünyanın geri kalan kısmını kontrol ediyorlar.

2- Mülkiyet

Mülkün asıl sahibi Allah'tır ve Allah'ın kullarına bağışladığı mülk onların sınanmalarına yönelik emanettir: *"Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükâfat ise şüphesiz Allah katındadır".*¹³ Özel mülkiyet bu imtihan esprisî çerçevesinde toplumsal görev niteliği olan bir haktır. Helâl yollardan elde edilen mülkiyeti gasp ve hırsızlıktan korumak, bu suretle helâl olmayan kazançlara mani olmak emeğe olan saygının bir ifadesidir. Yine bu sebepten meşru mülkiyet korunmuştur ve onu müdafaa hakkı verilmiştir ve Peygamberimiz *"Malının önünde öldürülen kimse şehittir"* buyurmuştur.¹⁴ İslâm'da özel mülkiyetin çerçevesini toplum çıkarları çizmektedir. Toplumun menfaati gerektirdiği zaman özel mülkiyete müdahale edilebilir. Mülkiyet olgusu bir yönden insan şahsiyetiyle ilgilidir. Mülkiyet insan şahsiyetinin gereği ise mülkiyete hürmet insana hürmetten başka bir şey değildir.

3- İşsizlik

Günümüz ekonomilerinin temel sorunu ahlâkî sefaletlerin en önemli kaynağı olan ve emek israfından başka bir şey olmayan işsizlik sorunudur. Çoğunluğunu İslâm

ülkelerinin oluşturduğu az gelişmiş (daha doğru bir deyişle az kapitalistleşmiş) ülkeler ise daha da kötü durumdadırlar. Enflasyondan daha çok göze çarpan ve sıkıntı kaynağı bir problem olan işsizlik sanayi kapitalizminin bir ürünüdür. Kitlesel üretimin bir sonucu kitlesel tüketim, bir diğer sonucu da kitlesel işsizliktir. Bir başka deyişle işsizlik, en önemli kaynak ve emek israfıdır. Batı'da kitlesel üretimin bir sonucu olarak daha fazla arttırılamayan talep, malların satılamamasına, fabrikaların kapanmasına dolayısıyla işsizliğin artmasına yol açmaktadır.

Sonuç

İslâm'ın sömürüye, sömürgeciliğe imkân tanımayan; adaletsizliğe, ferdiyetçiliğe, riba, kumar ve spekülâtif işlemlere karşı olan sistemi kapitalizme geçiş imkânı vermemiştir. Bununla birlikte, iç dinamizmini kaybederek kurumlarını yenileyememiş ve durağanlaşmıştır. Günümüzde ihtişam ile sefalet, aşırı beslenmeden kaynaklanan ölümlerle açlıktan ölümler barınıyor. Silahlanmaya ve başkalarını tahribe yönelen kaynakların çok az bir kısmı bile açlık sorununu ortadan kaldırabilir. Gerçekten kapitalist sistem kendisini "tehlikeye" atmıştır. Bütün bunlar insanca bir hayat tarzı özlemini ve yeni bir uygarlığı gündeme getiriyor. Günümüzde "kul hakkı" kavramını esas alan geleneksel ekonominin varolduğunu söylemek zordur. Bu yüzden gelir dağılımını olumlu yönde etkilemeyen kurumların teorisini yapmaktan çok, insanca bir hayat tarzı ve yeni bir medeniyet ile ilgili sorunlar ele alınmalıdır. ■

D İ P N O T L A R

1. Ahmed b. Hanbel, I, 194. Yine "Kalbine danış. İyilik, kalbin uygun gördüğü ve yapılmasını tasdik ettiği şeydir. Günâh ise içini tırmalayan ve başkaları sana yap diye fetvâlar verseler bile, içinde şüphe ve tereddüt uyandıran şeydir." İbn Hanbel, IV, 227-228; Dârimî, Büyü, 2.
2. "Başkalarına zarar vermek ve zarara zararlar karışık vermek yoktur". İbn Mâce, Ahkâm, 17; Malik, Akdiye, 31; İbn Hanbel, V, 327 hadis-i şerifi ve bundan çıkarılan diğer hukuk kaidelerinden birkaçı: "Zarar kadim olmaz" Mecelle: 7, "Zarar izale olunur" Mec. 20, "Zarar-ı âmını def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur" Mec. 26, "Zarar-ı eşed, zarar-ı ehaff ile izale olunur" Mec. 27 vs. nitekim Hz. Peygamber iktâ'ettiği tuz madeninin bulunduğu bir toprağı, ferdi mülkiyet altında olmasının kamuya zarar vereceği gerekçesiyle geri almıştır: Ebû Dâvûd, Harâc, 3064.
3. el-Haşr, 59/7.
4. "Müslüman Müslümanın kardeşidir... Kim kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun bir ihtiyacını giderir...". Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58.
5. Buhârî, Büyü, 16; Ayrıca bkz. İbn Mâce, Ticârat 28.
6. Suyûtî, el-Câmi'u's-Sağir, 3, 244; Gazzâlî, İhya, II, 64.
7. "Zenginlik mal mülk çokluğundan değildir. Zenginlik gönül zenginliğidir". Buhârî, Rikak, 15; Müslim, Zekât, 120; Tirmizî, Zühd, 40; İbn Mâce, Zühd 9.
8. Müslim, Zekât, 125; Tirmizî, Zühd, 35; İbn Hanbel, II, 8.
9. İbrahim, 14/7.
10. Buhârî, Cenâiz, B. 32.
11. en-Nûr, 24/38.
12. Hüd, 11/6.
13. el-Enfâl, 8/28 ve Âlu İmran, 3/186; el-Kehf, 18/14. Buhârî, Mezâlim, 33.
15. Nûr, 24/38.

İş ahlâkî ve girişimcilik alanlarında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşu olan İGİAD, girişimciliğin teşvik edilmesi ve iş ahlâkının yaygınlaştırılması hususunda bilgilendirme, eğitim ve yayın faaliyetleriyle toplumda ve özellikle iş dünyasında ahlâkî bir duyarlılık oluşturmak amacıyla 2003 yılında kuruldu.

Ahlâkî olan ve meşru olarak kabul edilen piyasa şartlarının oluşması için mevcut piyasa şartlarını sorgulamayı amaç edinen İGİAD, hak eksenli bir iş hayatının inşası için gayret sarfetmekte ve helâl kazancın âdil bölüşümünü yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Öte yandan bu yolda çalışacak girişimcileri desteklemekte, onlara rehber olmayı ve model sunmayı ve bu bağlamda iş hayatını dayanışma ekseninde yeniden kurmayı amaçlamaktadır. İGİAD, bu amaçlarını gerçekleştirmek için, iş ahlâkî ve girişimcilik alanlarında seminer, konferans, panel vb. eğitim programları düzenlemekte; periyodik bülten, ilgi alanındaki konularda kitap yayını (telif ve tercüme), web yayını yapmakta; yurtiçi ve yurtdışı fuar ziyaretleri, ikili ilişkileri geliştirmek üzere kurum ve işyeri ziyaretleri gerçekleştirmektedir.

MÂVERDÎ'YE GÖRE YÖNETİM AHLÂKI

Mustafa ÇAĞRICI*

EĞER YÖNETİCİ KAMU YARARINA HARCAMALAR YAPMAKTAN KAÇINIRSA, "BU İMKÂNLARDAN MAHRUM BIRAKILAN HERKES, KENDİSİNİ YOKSUL VE HAK SAHİBİ OLDUĞU HALDE TERKEDİLMİŞ, GADRE UĞRATILMIŞ HİSSEDECEK VE ... (DURUMDAN YARARLANMAK İÇİN) ŞARTLARIN DEĞİŞMESİNİ, KARIŞIKLIK VE KAOS ORTAMININ DOĞMASINI KOLLAYACAKTIR.

Giriş

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, 364/974'te Basra'da doğdu. Çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını burada geçirdi, yine burada Şâfiî fakihi Ebü'l-Kasım es-Saymerî'den fıkıh dersleri aldı. Öğrenimini sürdürmek üzere Bağdat'a gitti ve burada Şâfiî fakihi Ahmed b. Ebî Tahir el-İsferâinî'nin öğrencisi oldu. Ayrıca dil, hadis ve tefsir öğrenimi gördü; kendisi de hocalık yaptı. Çeşitli şehirlerde kadılık ve başkadılık (akda'l-kudât) görevlerinde bulundu. Halife Kadir Billâh ve oğlu Kaim Biemrillâh'ın hilafetleri döneminde kırk yılı aşkın bir süreyle, Bağdat merkezî hükûmeti adına Irak Büveyhî Emirliği ile diplomatik ilişkileri yürüttü; keza halife Kaim adına Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey nezdinde elçilik görevi ifa etti.

en-Nüket ve'l-uyûn (tefsir), el-Hâvî el-kebîr (Şâfiî fıkıh), el-İknâ' (el-Hâvî'nin muhtasarı), A'lâmü'n-nübüvve, el-Ahkâmü's-sultâniyye, el-Buğyetü'l-ulyâ fî edebî'd-dîn ve'd-dünyâ (Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn), Teshîlû'n-nazar ve ta'cîlû'n-nazar fî ahlâkî'l-melik ve siyâseti'l-mülk ve Kavâninü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk başlıca eserleridir.

Ahlâkla ilgili en önemli eseri olan *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in metodu daha çok tasvirî ve didaktik mahiyettedir. Ese-

rin ana konusu bireysel ve sosyal ahlâktır. Eserin bütününde ele alınan ana ve tâli konular çoğunlukla Kur'an'dan, hadis literatüründen, Râşid Halifeler ile Hasan-ı Basrî gibi ilim ve takvasıyla tanınmış sünî şahsiyetlerden, nihayet ismi ve rilmeyen hükema, belagat ehli ve şairlerden bol miktarda nakillerle desteklenmiştir. Bu yüzden eserde ahlâkla bilgelik, siyaset, din ve hukuk arasındaki sınır hissedilemez derecede belirsizdir. Mâverdî'nin *Teshîlû'n-nazar* ve *Kavâninü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk* başlıklı eserleri ise genel siyaset konularının yanında önemli ölçüde siyaset ahlâkıyla da ilgilidir. Ayrıca *el-Ahkâmü's-sultâniyye*⁴ isimli eserinde de ahlâkı ilgilendiren görüşler bulunmaktadır.

Akıl-Din Uyuşması ve Bunun Toplumsal-Siyasal İlişkilere Yansıması

Mâverdî, akıl kavramını genellikle ahlâk, din, siyaset, toplum gibi kendisinin gözde konularıyla ilişkisi bakımından ele almaktadır.⁵ Ona göre akıl, bir şeyi, aksi câiz görülmeyecek derecede doğrulayan melekedir.⁶ "Hakikatlerin bilinmesi, iyiliklerle kötülüklerin ayırt edilmesi akıl sayesinde mümkün olmaktadır."⁷ En genel anlamda yetkin akıl, insanın doğasında bulunan yüksek düzeydeki potansiyel zeka

ve sezgi (hads) gücünün, tecrübelerle zenginleştirilmesi suretiyle kazanılmış olan yetenektir.⁸“Dinin engellemediği hususlarda akla uyulur, aklın engellemediği hususlarda da dinin hükmüne kulak verilir. Çünkü aklın engellediği bir konu dince de makbul değildir; dinin engellediği bir konu ise akla uyulmaz. Bu sebeple mükellefiyetler, aklı kâmil olana yüklemiştir.”⁹ Mâverdî’ye göre toplumsal işlevi açısından dinin asıl önemli yönü, birinci derecede içeriğinin gerçek olup olmaması değil, dinin otoritesine toplumun boyun eğmesidir.¹⁰ İnsanların, hak ihlallerine, kargaşa ve çatışmaya götürmesi kaçınılmaz olan, dolayısıyla ahlâka aykırı davranışların kaynağı durumunda bulunan doğal yapılarındaki bencil temayüller, din ve akıl sayesinde terbiye edilebilmekte; bu suretle akıl ve din kaynaşma (teâlûf), dayanışma (tenâsur), eşitlik (tesviye), huzur ve barış (salâh) gibi ahlâkî ilişkilere dayalı bir toplum ve devlet düzeninin kurucu ve geliştirici unsurları olmaktadır. Mâverdî, “din ahlâkî” ve “siyaset ahlâkî” şeklinde iki kavram daha geliştirerek, her ikisinin de temel hedefinin adalet olduğunu belirtmekte, adaletin fonksiyonunu ise kısaca “siyasal yönetimim düzgün işlemesi (selâmetü’s-sultân) ve ülkenin bayındır hale getirilmesi (imâretü’l-büldân) şeklindeki kuşatıcı kavramlarla ifade etmektedir.¹¹

Toplumsal ve Devletin Doğuşu

Mâverdî, -kendisinden yüzyıllar sonra Jeremia Bentham, John Stuart Mill gibi pragmatist düşünürlerinin savundukları görüşlerle¹² hemen hemen aynı olmak üzere- ısrarla ahlâkî, toplumsallığı ve uygarlığı egoist bir insan anlayışı üzerine kurar. Ona göre insan, “dünyayı ben merkezli olarak algılar; şartlar özellikle kendisinin lehine düzeldiğinde hayatın düzgün gittiğini düşünür; ortamın bozulmasının da bilhassa kendi aleyhine bozulduğunda farkına varır.”¹³ İlâhî irade tarafından insanların doğasına farklı yetenekler konulması, dünyada da farklı imkânlar verilmesi, onlara, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılama yoluyla aralarında iletişim kurma (tevâsul) ve kaynaşma (i’tilâf) yolunu açmıştır. Âyetlerde belirtildiği üzere¹⁴ bu durum, Allah’ın insanlık için bir lutfudur.¹⁵

Özetle Mâverdî, a) insanın doğal yapısının bencil olduğunu, b) ihtiyaçlarının çokluğuna karşılık gücünün yetersiz bulunduğunu, c) insanın bireysel düzeydeki bu çaresizliğini aklını kullanarak, hemcinsleriyle dayanışmaya girmek suretiyle aşma çözümünü ürettiğini, d) sonuç olarak toplum ve

devletin bu süreçle gerçekleştiğini düşünmüş olup, bu görüşleriyle Mâverdî’nin Niccolo Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes gibi XVI-XVII yüzyılın mutlakîyetçi düşünürlerine¹⁶ önceliği vardır. Bu bağlamda onun anılan düşünürlerden en önemli farkı, bütün bu süreci ilâhî iradenin düzenleme ve yönlendirmesine bağlamak suretiyle toplum ve devletin kuruluşunu içkin bir doğal süreç değil, aşkın (ilâhî) bir planın eseri olarak görmesidir. Ayrıca bu süreç, insanlığın iptidai dönemlerinde olmuş bitmiş bir olay değil, her dönemde her insanın kendi hayatının toplum ve devletle ilişkili bölümünde de yaşadığı sürekli bir gerçekliktir. Diğer önemli bir fark da Mâverdî’nin, anılan düşünürlerin görüşlerindeki despotizme götürebilen unsurları dinî ve ahlâkî değerler ve normlarla önleme yönündeki çabasıdır.

Devletin Temel Amacı ve İşlevleri

“Din ve dünyanın iyilikleri”ni gerçekleştirme şeklinde ki temel siyasal amaç açısından imamlık (devlet başkanlığı) ve emirlik nübüvvetin ardılı (tâliye¹⁷, hilâfet¹⁸) olduğundan,

Mâverdî’ye göre toplumsal işlevi açısından dinin asıl önemli yönü, birinci derecede içeriğinin gerçek olup olmaması değil, dinin otoritesine toplumun boyun eğmesidir.

bu görevleri üslenenlerin, ahlâkî meziyetler bakımından da peygamberle benzerlikleri bulunmalıdır. İmamlık ve emirlik makamlarına getirileceklerin, erdemleriyle kendilerini yüceltmiş, bu sayede ruhlarını arındırmış olanlar arasından seçilmesi gerekir. Mâverdî bunu birkaç yönden zorunlu görmektedir. Şöyle ki:

a) Yöneticiler, ancak üstün bir ahlâka sahip olmakla mevki ve yetkilerini doğru kullanabilir.¹⁹

b) Yöneticiler insanlara model olacaklarından, yüksek ahlâklı kişiler olmaları, toplumsal ahlâkın geliştirilmesi bakımından da önemlidir. “Toplumsal barış ve huzuru emreden kişinin, öncelikle bunun gereklerini kendisinin yerine getirmesi, keza kargaşa ve bozgunculuğu yasaklayan kişinin de öncelikle kendisinin bunu terketmesi gerekir.”²⁰

c) Siyasal liderler, “üstün ahlâka ulaşmak için öncelikle kendi nefislerini yönetmek (siyâsetün’-nefs) ve en güzel olan işleri yapmakla işe başlarsa, bu sayede kamu vicdânında iktidarlarını meşrulaştırır, halk nezdinde saygınlık kazanıp daha güçlü ve daha başarılı bir siyaset yapma imkânı elde ederler.”²¹

Bir kısım esnafın II. Murad'ın önünde geçiş yapışı

Devlet-Toplum İlişkisi

Mâverdî, insanları haksızlıktan alıkoyacak engelleri akıl, din, siyasî güç (sultan) ve âcizlik şeklinde sıralamaktadır. Güç kullanımı, toplumsal istikrar, huzur ve barışın sağlanması zaruretinin bir sonucu, hatta eğitim (te'dîb, tehzîb) amaçlı olup²² bunu gerçekleştirmenin ideal yolu siyaset ederken dinin ve aklın yasalarına uymaktır.²³ Görüldüğü gibi burada yöneticinin siyasî otoritesi, son tahlilde -çağdaş anayasa hukukunda olduğu gibi hukuk normları tarafından değil- din ve ahlâk normları tarafından sınırlandırılmaktadır. Ancak Mâverdî, sünî kelâm ve fıkıh geleneğindeki hakim anlayış ve tutumun aksine, salt teorik/normatif çerçevede hapsolmayı kabul etmemiş; aksine gerçek hayatın işleyişini gözlemeye çalışmış; devlet-toplum ilişkisinin ancak buradan çıkarılacak tecrübelerin ışığında oluşturulması halinde hem devletin hem de bireylerin ve toplumun ortak yararları açısından sağlıklı, verimli, sürekli bir kamu düzenine ulaşabileceğini düşünmüştür.

Bu açıdan Mâverdî devlet-toplum ilişkisinin başlıca dört şekilde olabileceği kanaatine varmıştır:²⁴

a) Yönetici her bakımdan olumlu bir yönetim sürdürür, halk da yasalara uygun davranır. Bu, hem toplum hem de devlet için bir "adalet ve mutluluk" ortamıdır.

b) Diğer bir ihtimal, yöneticinin düzgün, fakat halkın bozulmuş olmasıdır. Bozulmuş bir toplum, sonunda ülke düzeninin de bozulmasına yol açar. Devlet bunu önlemek için adalet sınırını aşmadan eğitim amaçlı zecrî tedbirlere başvurmak zorunda kalır. Temel tercih olarak siyasal iktidar, toplumsal ve siyasal sorunlara yalnız kendi görüşleriyle çözümler aramak (istibdâd bi-re'yih) yerine; akıllı, bilgili, deneyimli, güvenilir ve sorumluluk bilincine sahip kişilerin görüş ve önerilerinden de yararlanmalıdır.²⁵

c) Üçüncü bir ihtimale göre halk düzgün olmakla birlikte yönetici bozulabilir. "Bu suretle kötü yönetim kendi sonunu bizzat kendisi hazırlamış olur."

d) Nihayet son ihtimal yönetimin de halkın da bozulmasıdır. Böyle bir ülkede yasalar işlemez, huzur ve barış kalmaz. "Barış, güvenlik ve istikrarın yok olduğu bir ortamda siyasal yönetimin ayakta kalması imkânsız hale gelir."²⁶

Kamu Düzeninin, Huzurlu ve Mutlu Bir Toplum Yapısının Temelleri

Mâverdî'nin ahlâk ve siyasete dair eserlerinde temel sorunu, "salâhu'd-dünyâ"²⁷ şeklindeki kuşatı-

cı deyimle ifade ettiği, gerek dinî ve ahlâkî gerekse siyasal ve ekonomik alanlarda düzenli, istikrarlı, huzurlu ve mutlu bir toplumsal yapıyı gerçekleştirmektir. Bu konuyu evrensel düzeyde geçerliliği olan görüş ve tesbitler ortaya koyarak işlediği yer ise *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn'in* "Edebü'd-dünyâ" bölümünün ilk sayfalarıdır.

Mâverdî, huzurlu ve mutlu bir toplumsal düzenin temellerini şöyle sıralamaktadır:

a) Yaşanan Din (Dîn mütteba')

Mâverdî, dini öncelikle, toplumu oluşturan bireylerin vicdanında ahlâkî bir otorite halini alan, onları olgunlaştıran ve yasalara itaat bilinci geliştiren psikolojik bir dinamik olarak görmekte; bunun da hem erdemli bir insan hem de iyi bir yurttaş yetiştirme anlamına geldiğini düşünmekte; tarihin bütün dönemlerinde Allah'ın, insanlığı mutlaka dinî inanç ve görevlerle yükümlü kılmasını da böyle bir gerekçeyle açıklamaktadır.²⁸

b) Etkin Devlet Yönetimi (sultân kahir)

Mâverdî, geleneksel sünî telakkiye uyarak, kamu düzeninin korunması için -başka bir çare bulunamadığı takdirde- toplumun, siyasî baskıya katlanmak zorunda olduğunu düşünmektedir. Bu aynı zamanda dinin korunması için de gereklidir. Çünkü "siyasî otorite yok olup da hükümleri bozulmadan, ilkeleri tahrif edilmeden ayakta kalabilmiş tek bir din yoktur."²⁹ Buna karşılık, siyasî yönetim (sultan), insanları birbiriyle kaynaştıran ve onlarda devlete itaatin ödev olduğu, bu uğurda dayanışma (tenâsur) halinde olmak gerektiği fikrini geliştiren dine bağlı ve saygılı olmazsa, bizzat kendi varlığını ve sürekliliğini de tehlikeye sokar; halkın güvenliğini, dolayısıyla kendi meşruiyet zeminini kaybedeceğinden artık o, bir "baskı (kahr) yönetimi" ve "yıkıcı (müfsid) güç" halini alır.³⁰

c) Kapsamlı Adalet (adl şâmil)

Kuşatıcı bir adalet düzeni toplumu "kaynaşmaya (ül-fet) ve saygıya sevkeder; kapsamlı adalet sayesinde ülke mamur olur, servetler artar, nesiller gelişir ve devlet güvencede olur..." Buna karşılık, "Gerek dış dünyada gerekse insanların vicdanlarında adaletsizliğin meydana getirdiği tahri-

batın hızı ve yıkıcılığı başka hiçbir olumsuzlukla kıyaslanamayacak kadar büyük olur."³¹ "Nerede bir bozulma ve karışıklık (fesad) görürsen, bilesin ki onun ortaya çıkmasında adaletten sapmanın mutlaka bir payı vardır."³² Bu fikirleriyle Mâverdî'nin, zulmün ekonomik, sosyal

Yöneticinin -özellikle devlet sırrı gibi ölçüsü belirsiz gerekçelerle- toplumsal sorunları ahlâk, bilgi ve deneyim bakımından ehil olanlarla istişare etmeden yalnız kendi görüşüyle çözmeye kalkışması (istibdâd bi-re'yih), ciddi zararlara yol açabilir. "Tek görüş hata edebilir, tek akıl yanılabilir."

ve siyasal alanlarda meydana getireceği tahribat üzerinde duran İbn Haldun'a öncülük ettiği görülmektedir.

Mâverdî'ye göre, devlet adamının halkına karşı adaletli oluşunun en belirgin göstergesi, halkını rahatlatan, onları sıkıntıya sokacak şartları ortadan kaldıran, halka karşı güç kullanmaktan kaçınan ve daima hakkı gözetken bir yönetim tarzı takip etmesidir. Bu hususlara riayet etmeyen bir siyasî iktidarın yönetim anlayışı ve uygulaması sadece toplumsal kargaşa ve parçalanma doğurur.³³ Mâverdî, bu tür olumsuzlukları zulüm ve baskı yoluyla önlemeye kalkışmanın aldatıcı bir çözüm yolu olduğunu düşünmektedir. Çünkü "zulmün kökü zayıf, adaletin ise kökü sağlam, dalları verimli, yasalari güçlüdür. Bu nedenle "adalet en güçlü ordu, güvenlik en mutlu hayattır" denilmiştir.³⁴ "Her şey adaletin etkinleştirilmesiyle düzeltilebilir; adaletin etkinliği toplumsal varlığın hayatıdır."³⁵

d) Genel Güvenlik (emn âmm)

Mâverdî'nin "genel güvenlik" kavramının muhtevasıyla ilgili yaptığı açıklama, günümüz kamu hukukunda önemi daha da artan evrensel tespitler içermektedir. Buna göre genel güvenlik, "insanların kendilerini huzur (itminan) içinde hissettikleri, gayretlerin üretken olduğu, suçsuzun korkusuz yaşadığı ve zayıfın yalnızlık duygusuna kapılmadığı" bir rahatlık ve mutluluk sebebidir.³⁶

e) Maddî Bolluk ve Yaygın Refah (hisb dârr³⁷)

Buradaki "hisb dârr" ifadesini "yaygın refah" diye çevirmek de mümkündür. Zira Mâverdî bu ifadeyi şöyle açıklamaktadır: "Bu sayede insanlar rahat şartlar içinde yaşarlar; maddî durumları çok iyi olanların yanında, dar gelirli de bu bolluktan pay alırlar. Böylece insanlarda kıskançlık azalır, yoksulluğun doğurduğu öfke duyguları silinir, herkes psikolojik olarak rahatlar, insanlar arasında iletişim ve dayanışma artar. Bütün bunlar, ülkede düzeni ve huzuru (salâh) sağlamanın en önemli vasıtalarındandır. Çünkü bolluk zenginlik getirir, zenginlik de güvenilirlik ve cömertlik eğilimlerini geliştirir."³⁸

Bu ifadelerin, toplumsal düzeyde ekonomik gelişme ile ahlâkî düzelme, siyasal ve toplumsal istikrar arasındaki ilişki konusunda tamamen modern anlayışla uyduğu rahatlıkla söylenebilir ve Mâverdî'nin bir sosyal bilimci olarak yakaladığı düzeyi yansıtır. Onun, bu bağlamda toplumdaki güvenlik ortamıyla ekonomik gelişme arasındaki güçlü ilişkiye bir kez daha dikkat çekti-

ğini de hatırlatalım.³⁹

f) Geniş Emel (emel fesih)

Mâverdî'nin "emel fesih" deyimini, toplumun kendisi ve sonraki kuşak için daha iyi bir gelecek, daha gelişmiş bir ülke gerçekleştirme iradesi, yahut gelişme ve kalkınma projesi olarak anlamamız gerektiği, onun açıklamalarından anlaşılmaktadır. Mâverdî'ye göre "Eğer bir toplumda birinci kuşağın gerçekleştirdiği başarıları ikinci kuşak yenilerini ekleyerek ihtiyaçlarını daha iyi karşılamasaydı, her çağda insanlar kendi meskenlerini baştan kendileri yapmak, arazilerini kendileri oluşturmak zorunda kalır, ... bu da ülkenin gittikçe gerilemesi ve en sonunda yaşanamayacak bir hale gelmesi sonucunu doğururdu."⁴⁰

Kamu İşlerinde İstişare - Katılımcılık, Fikir ve İfade Özgürlüğü

Modern siyaset ve hukuktaki anlamı ve içeriği ile katılımcılık, güçler ayrımı gibi kavramlar ve kurumlar elbette Mâverdî döneminde aranamaz. Bununla birlikte, ahlâkî olarak yönetici iradenin, siyasal tercihlerini en doğru, en âdil ve kamu yararına en uygun bir şekilde yapabilmesi için İslâm hukuk ve siyaset geleneğinde gerekli görülen istişare yolu Mâverdî tarafından da hararetle benimsenmiştir. Buna göre yönetici, doğruluğundan veya yanlışlığından tam olarak emin olmadığı konularda "akıllı, deneyimli, güvenilir ve sorumluluk bilinci taşıyan kişilere danışmadan nihai kararını vermemeli... ve uygulamaya girişmemelidir." Yöneticinin -özellikle devlet sırrı gibi ölçüsü belirsiz gerekçelerle-⁴¹ toplumsal sorunları ahlâk, bilgi ve deneyim bakımından ehil olanlarla istişare etmeden yalnız kendi görüşüyle çözmeye kalkışması (istibdâd bi-re'yih), ciddi zararlara yol açabilir. "Tek görüş hata edebilir, tek akıl yanılabılır."⁴² "Çünkü her aklın bir isabet etme payı vardır; geniş bir topluluk içinde tartışılıp da doğrusu bulunamayacak bir görüş, cevabı bulunamayacak bir problem yok gibidir."⁴³

Mâverdî'nin şu ifadeleri, onun dönemi için hukuka saygı açısından oldukça dikkat çekicidir: "Yönetici, bağlayıcılığı ortada olan bir gerçeğe, kesinleşmiş bir kanıta karşı çıkamaz. Zira yöneticiye düşen, bizzat kendisi tarafından da yasaklan-

mış olan yanlışlığa (bâtil) yönelmek yerine, gerçeğe boyun eğmektir." Şu bilinmelidir ki, "Hükümdarın (melik) dili ne kadar uzun olursa olsun hakkın dili daha uzundur; hükümdara boyun eğmek görevdir, ancak hakka boyun eğmek daha büyük bir görevdir."⁴⁴

***Kuşatıcı bir adalet düzeni toplumu
"kaynaşmaya (ülfet) ve saygıya
sevkederek; kapsamlı adalet sayesinde
ülke mamur olur, servetler artar,
nesiller gelişir ve devlet güvencede
olur..."***

Yöneticiler insanlara model olacaklarından, yüksek ahlâklı kişiler olmaları, toplumsal ahlâkın geliştirilmesi bakımından da önemlidir. "Toplumsal barış ve huzuru emreden kişinin, öncelikle bunun gereklerini kendisinin yerine getirmesi, keza kargaşa ve bozgunculuğu yasaklayan kişinin de öncelikle kendisinin bunu terketmesi gerekir."

Kamu Kaynaklarının Temini ve Harcanmasında Adalet ve Açıklık

Mâverî, *Teshîlû'n-nazar'da* bir devletin kuruluş sürecini son derece dikkat çekici görüş ve tesbitlerle inceledikten sonra kuruluşunu tamamlamış devletin, yönetim (siyâse) sürecinde başlıca dört temel işlevinin bulunduğunu belirtmektedir: Ülkenin imarı, halkın korunması, ordunun teşkili ve yönetilmesi, maliyenin oluşturulması. Mâverî bu işlevlerin her birini incelerken konunun ahlâkî yönüne de dikkat çekmektedir. Meselâ "ülkenin imarı" bahsinde devletin su kaynaklarıyla ilgili çalışmalarından söz ederken bu kaynaklardan, hem yakında hem uzakta bulunanların, hem güçlülerin hem zayıfların "eşitlik esasına göre" yararlandırılması, halkın mülkiyet hakkının ve çalışma hayatının güvence altına alınması, halka vergi yükü getirirken de "yasa hükmünün ve adalet ilkesinin" gözetmesi gerektiğini ifade eder.

Mâverî, belirtilen ilkelere uymayan bir vergi politikasının siyasî ve iktisadî bakımdan doğuracağı olumsuz sonuçlara özetle şöyle dikkat çekmektedir: a) Halkın refahı ülke için de huzur ve mutluluk demektir, buna karşılık halkı sıkıntıya sokacak bir vergi siyaseti ülkenin huzur ve barışını tahrip eder. Ortaya çıkacak genel hoşnutsuzluk, hem halkın hem yönetimin bozulmasına, nihayet yönetimin âdalet ve hakkaniyet yönetimi olmaktan çıkıp bir "baskı (kahr) yönetimi"ne dönüşmesine sebep olur (siyasî sonuç).⁴⁶ b) Devlet, halkın sırtına gereğinden fazla ("şer'in hükmünün ötesinde")⁴⁷ malî külfet yüklerse bundan kendisi de ekonomik bakımdan zarar görür (iktisadî sonuç), üstelik bir de toplumun gözünde zalim yönetim durumuna düşerek kendi saygınlığını zedeler.⁴⁸ "Halkının durumu kötüleşmiş olmasına rağmen yönetimini sıkıntısız devam ettirebilmiş bir tek devlet yoktur."⁴⁹ Ülkenin malî imkânları devlete, gerektiği şekilde değerlendirilsin ve layık olanlara harcarsın diye verilmektedir. Eğer yönetici kamu yararına harcamalar yapmaktan kaçınırsa, "Bu imkânlardan mahrum bırakılan herkes, kendisini yoksul ve hak sahibi olduğu halde terkedilmiş, gadre uğratılmış hissedecek ve ... (durumdan yararlanmak için) şartların değişmesini, karışıklık ve kaos ortamının doğmasını kollayacaktır."⁵⁰

10. Sonuç

Bu sınırlı incelememizde gördüğümüz kadarıyla Mâverî, çoğu kez geleneksel fıkıhtaki gibi sadece ide-

al dünyada, kuralların soyut alanında dolaşmak yerine, yaşanan hayatı, bu hayat şartları içinde gerçekleşmesi mümkün olanları ve olmayanları da dikkatle göz önüne almıştır. Devleti idare eden gücün "Peygamber'in halefi" ve "Allah'ın yer yüzündeki gölge-

si" olarak nitelendirilmesi, teorik olarak onun tam bir ahlâkî ve dinî sorumluluk içinde yönetim sergilemesini, toplumun da ona bu statüsüne uygun şekilde "itaat" ve "yardım" etmesini gerektirir. Ancak bu kurala rağmen uygulamada devlet başkanı da herhangi bir insan gibi sorumluluklarını yerine getirmeyebilir. Bu takdirde toplum da ondan itaat ve yardımını çekecektir. Şu halde rasyonel ve gerçekçi bir düşünce, toplumsal sorunlara bu ikinci durumu da dikkate alarak çözümler getirmek zorundadır. Bu açıdan bakıldığında Mâverî'nin ilgi alanında "normatif İslâm"ın yanında bir de "tarihî İslâm"ın yahut "yaşanan İslâm"ın bulunduğu söylenebilir. Toplum, siyaset, hukuk, ahlâk, ekonomi gibi sosyal alanlarda "normatif İslâm" ile birlikte "yaşanan İslâm"ı da göz önüne almada, İslâm'ın klasik döneminde bütün ilim ve düşünce adamları içinde Mâverî'nin öncü bir isim olduğunu söylemek mümkündür. ■

D İ P N O T L A R

1. Bu konuda geniş bir makalemiz için bk. "Mâverî'de Siyaset Ahlakı", İslamiyât, Ankara 2003, VI/1, s. 71-92.
2. Nşr. Ridvan es-Seyyid, Beyrut 1987. Bundan sonra Teshîl şeklinde anılacak.
3. Nşr. Ridvan es-Seyyid, ikinci baskı, Beyrut 1993.
4. Nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Kuveyt 1409/1989.
5. İslâm düşüncesinde akıl-din (veya nakil) arasındaki ilişki hakkındaki farklı görüşler ve Mâverî'nin bu tartışmadaki yeriyile ilgili geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Ridvan es-Seyyid, el-Ümme ve'l-cemâa ve's-sulta, Beyrut 1404/1984, s. 177-200; a.mlf., Teshîl'e yazdığı giriş (İemhid), s. 31-47.
6. Teshîl, s. 117.
7. Edeb, s. 20.
8. Edeb, s. 27.
9. Edeb, s. 94.
10. Teshîl, s. 27-28.
11. Edeb, s. 136.
12. Bilgi için bk. M. E. Caro, L'examen critique de la morale utilitaire, Paris ts., s. 295 vdd.
13. Edeb, s. 132.
14. Hüd 11/18; en-Nahl 16/71.
15. Edeb, s. 135.
16. Bu düşüncülerin görüşleri hakkında bilgi için bk. Prof. Dr. İlhan F. Akın, Kamu Hukuku, İstanbul 1987, s. 78-125.
17. Teshîl, s. 134.
18. el-Ahkâmûs-sultâniyye, s. 1.
19. Teshîl, s. 134.
20. Teshîl, s. 190-191.
21. Teshîl, 135 vd..
22. Teshîl, s. 253, 292.
23. Teshîl, s. 147.
24. Teshîl, 252-253.
25. Teshîl, s. 166-167, 256.
26. Teshîl, s. 253.
27. Edeb, s. 134.
28. Edeb, s. 136; aynı yöndeki düşünceler için bk. Teshîl, s. 199-200.
29. Edeb, s. 137.
30. Edeb, s. 138; Teshîl, s. 209.
31. Edeb, s. 141.
32. Edeb, s. 144.
33. Edeb, s. 142.
34. Edeb, s. 144; Teshîl, s. 281.
35. Teshîl, s. 228-229.
36. Edeb, s. 144.
37. Hisb, "bolluk, bereket"; dâr ise "çoğalan, yaran artıp genişleyen" anlamına gelir. Bazı baskılarda bu kelime "dâim" (süreklî) şeklinde de istin-sah edilmiştir.
38. Edeb, s. 145. Mâverî daha da ileri giderek yer-terli maddî imkânlarla sahip olmayı, hayatın devamı için olduğu kadar dinî hayatın düzgün git-mesi bakımından da gerekli görmektedir; bk. Edeb, s. 208.
39. Edeb, s. 146.
40. Edeb, s. 146-147.
41. Teshîl, s. 166.
42. Teshîl, s. 167.
43. Gös. yer.
44. Teshîl, s. 191.
45. s. 203-206.
46. Teshîl, s. 208-9.
47. Teshîl, s. 277.
48. Teshîl, s. 267; bk. 277.
49. Teshîl, s. 214.
50. Teshîl, s. 176.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَكُونَا لَهُ شَاكِرِينَ إِلَّا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ
زید متولینک تصرفندہ اولان مخزن اچون عروہم متولیسہ اولاد و غم و فک
مخزنیدر دیو دعوی اید و بشرط اثبات اید و حکم اید و دکن صکر
زید و نور تکرار ذکر اولان دعوی استماع اید و حکم اید و دکن صکر
استماع اید و حکم اید و دکن صکر
استماع اید و حکم اید و دکن صکر
غفر عنہ

Şeyhülislam Fetva Örneği/İlmiye Salnamesi

FETVÂ MECMUALARINDA İŞ AHLÂKINA DAİR FETVÂLAR

Emine ARSLAN*

TİCARETTE BİR İŞLEM YAPABİLMEK İÇİN KANUNEN HAK SAHİBİ OLMAK KAZANCIN
HELÂL OLMASI İÇİN DAİMA YETERLİ DEĞİLDİR. BİLAKİS İŞİN DİN BOYUTUNDA DA
HELÂL OLMASI GEREKMEKTEDİR.

□ Fetvâ mecmuâlarının çoğu fıkıh kitaplarının sistematiğinde oluşturulmuştur. Yani fetvâlar, fıkıhın temel konularına göre isimlendirilen kitâb-bâb-fasıl başlıkları altına yerleştirilmiştir. Böylece belli konulardaki fetvâların tespiti daha kolay hale gelmektedir. Ticaretle ilgili fetvâlar mecmuâlarda "kitâbü'l-bey", kitâbü'l-kefâle, kitâbü'l-havâle, kitâbü'l-mudârebe, kitâbü'l-icârât, kitâbü'l-me'zûn, kitâbü'l-müzâra'a, kitâbü'r-rehn, kitâbü's-şirke, kitâbü'l-vekâle ve kitâbü'l-kerâhe" gibi bölümlerde bulunmaktadır. Bu başlıklar altında, taraflarda bulunması gereken niteliklerden akdin kuruluşuna, tazmin yükümlülüğünün kime ait olduğundan akdin hangi durumlarda feshedileceğine kadar pek çok konu işlenmektedir. Biz bu yazımızda daha ziyade ticarî muamelelerin iş ahlâkı boyutuna dair olan bazı fetvâlara yer vereceğiz.

Yapılan iş akdinin şartlarına uymayan tarafın yükümlülüğü ve mağdur tarafın haklarına dair *Behcetül-fetâvâ*'da yer alan bir fetvâda, bir kişinin kumaşını boyaması için boyacıya verdiği ancak boyacının bu işlemi olması gereken nitelikte yapmadığı için malın sahibine, kumaşın boyanmamış halinin ücretini tazmin etmesi gerektiği belirtilerek tazmin sorumluluğuna dikkat çekilmektedir:

"Zeyd şu kadar beyaz bezini boyacı olan Amr'a ücretle boyamak için verdikten sonra Amr bezi kalb boyamakla bezlerin kıymetlerine noksan terettüb eylese Zeyd bezleri almayub beyâzan kıymetlerini Amr'a tazmine kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."¹

Akitlerde asıl olan anlaşma sırasında mutabakata varılan şartlardır. Ancak maruf olan hususlarda akitte sarâhat aranmaksızın örfün tayin ettiği şartlar geçerli kabul edilir. Bu

örf aynı mahallî çevrede ticaret erbâbı arasında yaygın olan örfdür. Bu meyanda *Fetâvâ-yı Kâdihân*'da hizmet akdinin süresi hakkında yer alan açıklama şu şekildedir:

"Bir adam kendisi için çalışmak üzere bir günlüğüne bir işçi tutsa, işçinin çalışacağı "gün"ün başı ve sonunun örf'e göre belirleneceği söylenmiştir. Bu durumda örf'e göre güneşin doğumundan ikinci vaktine kadar çalışılıyorsa işçi buna göre çalışır. Eğer örfte, güneşin doğumundan batımına kadar çalışılıyorsa bu dikkate alınır. Ancak örf müşterekse "gün" kelimesinin anlamı itibara alınarak, ücretli işçinin güneşin doğumundan batımına kadar çalışması gerekir."²

Alış veriş akdinin önemli unsurlarından biri tarafların doğru bilgilendirilmesidir. Bir ti-

icaret malının alım satımı sırasında satıcının, alıcıyı ikna etmek için, "Bu malı şu fiyata aldım, onun için sana bu fiyata satıyorum" şeklinde açıklama yaptığı durumlarda yalan söyleyerek müşteriye malın alış fiyatı hakkında kandırması câiz değildir. Osmanlı şeyhülislâmlarından Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi, böyle davranan bir tüccarın günahkâr olduğunu belirttiği fetvâsında, "Zeyd-i tâcir bey' u şîrâ ettiği metâ', aldığı şîrâdan ziyâde bahâ tayin etmek âdeti olsa bu mertebe kizb ile bey' u şîrâ eden Zeyd'e şer'an ne lâzım gelir? el-Cevâb: Aldığından ziyâdeye aldım deyû kizb ederse âsim olur, tevbe ve istiğfâr lâzım olur"³ der.

Ticarete bir işlem yapabilmek için kanunen hak sahibi olmak kazancın helâl olması için her zaman yeterli değildir. Bilakis işin din boyutunda da helâl olması gerekmektedir. Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi verdiği bir fetvâda müşteriye malda ortaklarının izni olmaksızın kendi adına kazanç sağla-

Bir konuda akit yapıldıktan sonra haksız olarak taleplerde bulunulamaz. Bu sebeple, vadeli olarak yapılan bir alışverişte anlaşma yapıp mal teslim edildikten sonra ödeme zamanı geldiğinde mal, satış anındaki fiyatına göre çok değer kazanırsa, satıcı malın ödeme zamanındaki fiyatını alıcıdan talep edemez.

cı tasarrufta bulunan kişinin kazancının kazâen olmasa da diyâneten, yani Allah katında kendisine helâl olmadığını belirtmektedir:

*"Zeyd karındaşları Amr ve Bekir ile ale'l-iştirâk mâlik olduğu katırı Amr ve Bekir'in izinlerinsiz bir müddet îcâr idüb ücretini alsa Amr ve Bekir 'ücret-i merkûmeden hissemizi ver' diyu Zeyd'e cebre kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar, lâkin Zeyd'e dahî tayyib olmaz."*⁴

Bir konuda akit yapıldıktan sonra haksız olarak taleplerde bulunulamaz. Bu sebeple, vadeli olarak yapılan bir alışverişte anlaşma yapıp mal teslim edildikten sonra ödeme zamanı geldiğinde mal, satış anındaki fiyatına göre çok değer kazanırsa, satıcı malın ödeme zamanındaki fiyatını alıcıdan talep edemez. Böyle bir istegin yerine getirilmesi vadeli alım satımlarda garar, yani bilinmezlik unsurunu ve haksız kazancı ortaya çıkarır ki bu da İslâm hukukunda kabul edilemez bir durumdur. Bu bağlamda vadeli olarak buğday alım satımı hakkın da *Netîcetü'l-fetâvâ*'da yer alan bir fetvâ şu şekildedir:

*Zeyd şu kadar keyl buğdayını her keyli birer kuruşa olmak üzere Amr'a ecel-i ma'lûm ile bey' ve teslîm, Amr dahî istihlâk ettikten sonra ecel hulûlünde buğdayın keyli ikişer kuruşa bey' olunur olsa, halen Amr semen-i müsemâyı Zeyd'e verir iken Zeyd râzı olmayub 'hâlen buğdayın keyli ikişer kuruşa bey' olunmağla sen dahî her keyli mukabelesinde ikişer kuruş ver yâhud ol kadar keyl buğdayı ver' diyû Amr'a cebre kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz."*⁵

İvazlı akitlerde olduğu gibi karz akdinde de borcun, borç alındığı zamanki değerine uygun olarak ödenmesi gerekir. Bu konuda borçlunun alacaklı tarafından mağdur edilmesi câiz değildir. Ödeme araçlarının tedâvülden kalkması durumunda değeri şartlara göre en az değişen enstrümanlar üzerinden ödemenin yapılması talep edilebilir, haksız olarak daha fazla kazanç sağlanamaz. Çatalcalı Ali Efendi, değeri düşük akçe râyiç iken borç veren kişinin, bu paranın harcanmasından sonra, ödeme zamanı geldiğinde, düşük ak-

çenin tedâvülden kalkıp daha değerli olan ceyyid akçenin kullanıma girmesi sebebiyle borçludan düşük akçe miktarında ceyyid akçe talep edemeyeceğini belirtir. Ali Efendi, yapılması gerekenin düşük değerli akçenin altın üzerinden kıymetine göre borcun ödenmesi olduğunu söyler.

*"Zuyûf akçe râyic iken Zeyd, Amr'dan şu kadar zuyûf akçe karz alub mesârifine sarf ettikten sonra zuyûf akçe kâsid olsa Zeyd ol akçenin yevm-i kabzda altundan kıymetini Amr'a verirken Amr almayub zuyûf adedince ceyyid akçe almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz."*⁶

Ticârî işlemlerde taraflar anlaşmanın şartlarını yerine getirip mal ve ücret teslim edildikten sonra malda meydana gelen noksanlıklar akdin sıhhatine tabi olarak tesir etmez ve haksız olarak alıcının, zararını tazmin ettirmek için satıcıya müracaat hakkı yoktur.

Bu kadar açık meselelerde bile cebrî uygulamalara gidildiğine *Netîcetü'l-fetâvâ*'da kahve alım satımıyla ilgili bir fetvâ örnek niteliğindedir.

*"Zeyd şu kadar vukiyye kuru kahvesini Amr'a semen-i malûma bey' ve teslim ve kabz-ı semen ettikten sonra havaya hararet ârıza olmağa kahveye vezn cihetinden noksan târî olmağa semen-i müsemânın şu kadarını bana reddeyle diyû Zeyd'e cebre kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz."*⁷

Fıkıhta satım akdinde muğlaklığın bulunmaması ve iki tarafın da rızasının varlığı asıldır. Bu sebeple mal görülmeden alım satım işlemi yapıldıysa, alıcı malı görünce beğenmediği takdirde akdi feshedebilir. Buna "görme muhayyerliği" denir. Âmâ kimseler için ise görme, malın vasıflarının kendisine anlatılması ile gerçekleşir. Bu hakkın kullanılması engellenemez. *Netîcetü'l-fetâvâ*'da bu konu hakkındaki bir fetvâ şu şekildedir:

*"Zeyd-i âmâ Amr'ın mülk menziline kendüye vassf olunmadan iştirâ eylese Zeyd, menzil-i mezbûr vassf olunmakta beğenmeyecek hıyâr-ı ru'yet ile bey'i feshe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."*⁸

Satım akdinde yer alan muhayyerlik haklarından bir diğeri de "ayıp muhayyerliği"dir. Satıştan önce var olduğu tespit edilen ayıp sebebiyle müşteri malı iade edebilir. Ancak malın bir kısmının tüketildiği, geri kalan kısmında ise ayb-ı kadîmi, yani almadan önce var olan bir aybı olduğu ortaya çıktığı takdirde müşterinin hak-

Akitlerde asıl olan anlaşma sırasında mutabakata varılan şartlardır. Ancak maruf olan hususlarda akitte sarâhat aranmaksızın örfün tayin ettiği şartlar geçerli kabul edilir.

kının ne olduğu konusunda *Fetâvâ-yı Feyziyye*'de yer alan bir fetvâ açıklayıcı niteliktedir. Buna göre tüketilen kısmın ücreti verilerek geri kalan satıcıya iade edilir:

"Zeyd şu kadar kantar palamudunu Amr'a semen-i ma'lûma bey'

*ve teslim idüb, Amr palamudun bir mikdarını istihlâk ettikten sonra palamudun bâkîsinin reddini îcâb eder ayb-ı kadîmi olduğu şer'an sâbit olsa Amr palamudun bâkîsini hıyâr-ı ayb ile semeninden hissesiyle Zeyd'e redde kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."*⁹

İş dünyasında haksız kazanç yollarından biri de tekel oluşturulmasıdır. Bu, hizmet üretiminde, mal alım satımında başkasına imkân tanımama gibi hususlarda gerçekleşebilir. Mal alım ve satımında tekel oluşturulmasının câiz olmadığına misâl olmak üzere mecmualarda yer alan iki fetvâ şu şekildedir:

*"Zeyd bir metânı dilediği kimselere bey' etmek istedikte bazı kimse 'ol metân bey'i bize mahsustur, âhara bey'a râzı olmazız bize bey' eyle' diyû Zeyde cebre kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar."*¹⁰

*"Keserci tâifesinden Zeyd murâd ettiği kimselerden teymur [demir] iştirâ etmek istedikde bazı kimseler, âhardan iştirâ ettiğine râzı olmazız bizden iştirâ eyle' diyû Zeyde cebre kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar."*¹¹

Bu yazımızda tarafların hak ve yükümlülüklerine dair az da olsa ipucu verildiğini düşünerek bu kadar örnekle iktifa edeceğiz. Oysa fetvâ mecmualarında, iktisadî konularda yukarıda ele aldığımız meselelerden başka pek çok mevzuda fetvâ bulunmaktadır. İslâm iktisat düşüncesi hakkında daha fazla bilgi almak isteyenlerin söz konusu eserlerin ilgili bölümlerine müracaat etmeleri gerekmektedir. ■

D İ P N O T L A R

1. Behcetü'l-fetâvâ, s. 476-477.
2. Kâdihân, el-Fetâvâ, II, 325.
3. Boyabâdî, Mecmûatü'l-fetâvâ, Süleymaniye Şehid Ali Paşa, nr. 1067, vr. 415b'den naklen Aydın, Ahmet, Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fikhî Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 203.
4. Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 196.
5. Netîcetü'l-fetâvâ, s. 249.
6. Fetâvâ-yı Ali Efendi, I, 330.
7. Netîcetü'l-fetâvâ, s. 227.
8. Netîcetü'l-fetâvâ, s. 257.
9. Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 259.
10. Netîcetü'l-fetâvâ, s. 229.
11. Netîcetü'l-fetâvâ, s. 230.

İŞ AHLÂKININ İŞÇİ-İŞVEREN BOYUTUNA DAİR GÜNCEL DİNÎ MESELELER

Bilal ESEN*

FUKAHÂMIZA GÖRE, BELLİ BİR ZAMANDA BELLİ BİR İŞVERENE ÇALIŞMAK ÜZERE TUTULAN KİMSENİN, YAPILAN TAAHHÜDE BAĞLI KALMASI VE BAŞKA BİR İŞTE ÇALIŞMAMASI GEREKİR. HATTA MESAI SAATLERİ İÇİNDE FARZLAR HARICİNDE NÂFİLELERİ YAPMAYA KALKMASI DA DOĞRU GÖRÜLMEMİŞTİR.

□ Çalışma ve maddî kazanç elde etme alanı olan iş-dünyası, Müslümanların kendi dinî değer ve ölçülerini yansıtmaları gereken sahalardan biridir. Kişinin, Allah'ın verdiği her türlü nimet ve imkândan hesaba çekileceği şuuru, bu sahada da Müslümanların hassas olmasını ve kimi noktalarda din bilginlerine danışmasını gerekli kılar. İşverenler, işçiler/memurlar, müşteriler, hissedarlar, rakipler ve devlet erki gibi kesimlerle aynı anda ilişki içinde bulunulan iş sahasında, öteden beri bir takım ahlâkî değerler ve teamüller bulunmakla birlikte, günümüzde yaşanan hızlı gelişmeler ve zihniyet dönüşümleri, bu alanda ortaya konacak davranış biçimleri hakkında tereddütlere neden olmaktadır.

Çalıştığı işte dinî ve ahlâkî değerleri gözetken, mala karşı aşırı heves ve hırs içinde olmayan kişilerin dinî soruları genellikle herhangi bir işi gerçekleştirirken, o işte hak ve yetkinin yukarıda sayılan kesimler arasında kime ait olduğu noktasında yaşanan tereddütlerle alâkalıdır. Kimi zaman kişinin kendisinin, kimi zaman ise karşı tarafın sübjektif kararının ortaya çıkardığı rahatsızlık, olayın içinde yer alan Müslümanı rahatsız etmekte ve vicdanı ona, davranışını dinî fetvâya göre belirlemesini telkin etmektedir. Gördüğümüz kadarıyla iş sahasıyla ilgili sorulan dinî sorular, bu tereddütlü hususlarda yoğunlaşmaktadır. İş yerinde mal hırsızlığı yapma, inatla borcunu ödememe, yalan söyleme, rüşvet alıp verme, çalışanın ücretini ödememe gibi bâriz ahlâksızlıkların ve ihlallerinin yaygın olduğu bilinmekle birlikte, bu tür kötü işleri yapanların fetvâ sormasının nâdir olduğu görülmektedir. Günümüzde bu insanlardan dinî danışma ihtiyacı hissedenler, ancak geçmişinden tövbe eden sayılı kimselerdir ve onların soruları daha çok tövbenin ve helâlleşmenin nasıl yapılacağı üzerinedir. Aşağıda, bahsettiğimiz çerçeve içinde yer alan birkaç örnek meselenin dinî durumu tahlil edilecektir.

1. İşçi ve memurun, mesai saatleri içinde, gelir getirici ikinci bir işle meşgul olması

Meselenin dinî açıdan tahlili, öncelikle işveren ile işçi memur arasında nasıl bir taahhüt bulunduğuyla bağlıdır. Çünkü bu gibi meselelerde İslâm dini umumi-

yetle genel ilkeler koymuş, yani doğrudan bir düzenleme getirmemiş, bu konuları sözleşme hürriyetine ve meşru teamüllere bırakmıştır. Genel ilkeler, dinimizdeki ahde vefa gösterme, sözünde durma gibi ilkelerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), konuyla ilgili hadislerinden birinde, *“helâli haram, haramı helâl kılan şart hariç, Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar”*¹ buyurmuştur. Konuyla ilgili dinî kaynakları inceleyen din âlimleri, *“Örfen bilinen şey, şart kılınmış gibidir”*, *“Tüccarlar arasında bilinen (ticarî teâmüller), aralarında şart kılınmış gibidir”*, *“Örf ile belirleme, sözleşme ile belirleme gibidir”* vb. ilkeleri tespit ederek, herhangi bir sözleşmede açıkça yer almasa bile, dinen kişiyi bağlayan başka hususların da bulunabileceğini vurgulamışlardır. Fıkıhtaki ilkeleri günümüze uyguladığımızda, bugün hem işveren hem de iş yapan tarafın, a) aralarında yapılan sözleşmeye, b) kendi iş sahalarındaki meşru teâmüllere, c) kendileriyle ilgili kanunlara bağlı kalmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü günümüzde bir işe veya memuriyete başlayan ve onları işe alan taraflar, bunları bilerek ve kabul ede-

Dinimizde yasak kılınan şeyleri yapmak günah olduğu gibi, böyle şeylerin yapılmasına rıza göstermek ve yardımcı olmak da günahtır. Hz. Peygamber (s.a.v): “Allah'a isyan sayılan işte itaat yoktur. İtaat ancak meşru istedir” buyurmuştur.

rek işe girişmektedirler.

Fıkıh kitaplarımızda *ecîr-i hâs* ve *ecîr-i müşterek* denilen bir ayırım vardır ki, birincisi belli bir zaman aralığında, bir işverene tahsisli olarak çalışan kimseyi, ikincisi ise belli bir kimseye tahsisli olarak değil de birçok kişiye çalışan serbest meslek erbabını, esnaf ve sanatkârları kapsamaktadır. Fukahâmıza göre, belli bir zamanda belli bir işverene çalışmak üzere tutulan kimsenin, yapılan taahhüde bağlı kalması ve başka bir işte çalışmaması gerekir. Hatta mesai saatleri içinde farzlar haricinde nâfileleri yapmaya kalkması da doğru görülmemiştir.² Günümüzdeki işçi ve memurların, geçmişte *ecîr-i hâs* sayılan kimselerle tamamen aynı pozisyonda oldukları söylenemese bile, genel olarak bu kapsamda oldukları görülmektedir. Bu sebeple sözleşmede, teâmülde veya kanunlarda, işçi ve memurun mesai saati içinde gelir getirici başka bir işte çalışmaması öngörülüyorsa –ki genelde bu yasak vardır– işçi ve memur-

run tek taraflı bir yorum getirerek bu yasağı ihlal etmesi yanlıştır. İstisnaî bir sözleşme, teâmül ya da kanun olmadığı müddetçe, bu kişiler mesai saatlerinin tamamını aldıkları maaşın hakkını vermek üzere kullanmalıdırlar. Aksi halde dinen haram para yemiş olurlar. Aldıkları maaşın azlığı, işyeri şartlarının olumsuzluğu gibi şikayete konu hususlar, hileli yollara başvurmalarına, patronun veya devlet dairesinin parasını haksız şekilde zimmetlerine geçirmemelerine gerekçe olamaz. Sayılan olumsuzlukların bulunması durumunda takınılması gereken tavır, öncelikle bu hususları işverenle görüşmek, gerekirse hukukî yollara başvurmaktır.

Bir kreş çalışanının, maaşının azlığına kızarak, işyerindeki bazı oyuncaklar, kendi çocuklarına götürmesi, bir iş yerinde firmalarla ilişkileri yürüten elemanın,

maaşının haricinde, anlaşma yaptığı firmalardan patronun haberi olmadan para alması, bir din görevlisinin vaaz verip namaz kıldırması gereken saatte işi başkasına bırakıp mevlide gitmesi ya da dükkan işletmesi, bir doktorun hastanede hastasını gerektiği şekilde tedavi etmeyip onu özel muayenehanesine çağırması, bir öğretmenin derste vermesi gereken bilgileri gerektiği şekilde vermeyip öğrencileri ücretli derse veya kurslara zorlaması, bir memurun maaş karşılığı yapması gereken bir işten dolayı ayrıca vatandaştan bahşiş (rüşvet) istemesi vb. davranışlar gayrimeşru olup, bu davranışların toplumdaki olumsuz etkileri vatandaşların sorunlarından anlaşılmaktadır. Karşılıklı anlaşmaya dayanan ve bir takım belli taahhütlere konu olan bu tür işlerde taraflardan birinin, karşı tarafa bildirip, rızasını alma-

dan sadece kendi çıkarını gözeterek sorumluluklarını savsaklaması, kazancına haram karıştırması demektir.

2. İşverenin gayrimeşru işlerinde, çalışanların sorumluluğu

Dinî sorular arasında, ahlâkî konularda zâfiyet gösteren işverenlerin emrinde çalışanların problemleri, önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, kalite olarak B sınıfındaki bir malı, boyama vb. işlemlerle A sınıfı bir mal olarak müşteriye sunan bir işyerinde çalışanların, müşterilerle görüşürken patronun yalanlarını teyit etmek zorunda kalmaları; çok ortaklı bir şirkette çalışanlardan bazılarının, şirketin genel menfaati için değil de şirket yöneticilerinden birinin özel işlerinde çalışması; memurun, devletin işlerinde değil amirinin özel işlerinde çalışması, patronun ve amirin isteği üzerine çalışanın gerçeğe aykırı beyanlarda bulunarak çeşitli usulsüzlüklere âlet olması gibi hususlar bunlardandır. Hemen belirtmek gerekir ki, dinimizde yasak kılınan şeyleri yapmak günah olduğu gibi, böyle şeylerin yapılmasına rıza göstermek ve yardımcı olmak da günahıdır. Hz. Peygamber (s.a.v): *"Allah'a isyan sayılan işte kula itaat yoktur, itaat ancak meşru iştedir"*⁷³ buyurmuştur. Bu itibarla, bir kimsenin helâlinden kazanma konusunda alternatif imkânları bulunduğu sürece dinen yasaklanan şeylerin yapılmasına âlet olup para kazanması câiz değildir. Bu tür yanlışlıkları yapmak bir yana, görülen yanlışlıkları engellemeye çalışmak yani *nehy ani'l-münker* her Müslümanın görevidir. Zamanımızda iş bulmanın zor olduğu gibi gerekçelere dayanarak bu tür işlere göz yumulmasına cevaz verilemez. Kötülüğe ortak olmak, onu daha çok yaygınlaştırır. Bu tür yanlışlıkların yaygınlaşmasında, emir alan konumundakilerin sessiz kalıp âlet olmalarının da çok büyük katkısı olduğunda kuşku yoktur. Bir taraftan çeşitli zor işlerde, örneğin kömür ve maden ocaklarında asgari ücretle çalışıp, alın teriyle evine helâl lokma getirme uğruna can verenler varken, biraz daha fazla kazanmak için gayrimeşru işlere âlet olmak İslâm ahlâkıyla asla bağdaşmaz, kişiyi günahta sokar.

Çokça sorulan sorulardan biri de, gayrimeşru faaliyetlerden para

kazanan bir işverenden alınan maaş hakkındadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, işçinin o işverenin hangi faaliyetlerinde çalıştığıdır. İşçinin çalıştığı bölüm, dinimizce meşru bir işi gerçekleştiriyorsa aldığı maaş helâldir. İşverenin başka konularda haram kazanıyor olması, anılan işçinin maaşını haram kılmaz. Dinimizin yasakladığı fiil ve davranışların doğrudan icrasıyla meşgul olan bir bölümde çalışmak ise kötülüğe rıza göstermek ve kötülükte yardımlaşmak anlamına gelir ve câiz değildir.

3. İşten çıkarılan işçinin, tazminat gibi ödemeleri almak için mahkemeye başvurusu

Birinci sorunun cevabında belirtildiği üzere, günümüzde iş sahasında, işçi de işveren de, iş hakkındaki yasaların hükümlerini kabul etmiş sayılmaktadır. Bunlar da açıkça dinî değerlere aykırı olmayıp dinin serbest bıraktığı alanla ilgili olduğuna göre, bu sahada işçilerin, sözleşmelerinde ya da yasalarda yer alan haklarını talep etmeleri dinen de meşrudur. İşveren de bu hak ve tazminatları ödemekle yükümlüdür.

4. İşveren, çalışanlarına namaz izni vermek zorunda mıdır?

Yüce Allah kitabında, *"Öyle adamlar vardır ki, onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş, Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyabilir. Onlar, dehşetinden kalplerin ve gözlerin ters döneceği bir günden korkarlar. Allah onları, işledikleri amellerin en güzeliyle mükâfatlandırarak, onlara lütfunu fazlasıyla verecektir. Allah istediği kimselere hesapsız rızık bağışlar"*⁷⁴ buyurarak, iş hayatının ibadete engel kılınmamasını istemiştir. Günümüzde çalışmanın da geniş anlamda bir ibadet olduğunu söyleyip çalışanlarına ibadet izini vermeyen işverenler maalesef bulunmaktadır. Ancak bilinmelidir ki geniş anlamda

ibadet kapsamında olan çalışma, ibadete engel olan bir çalışma değildir. Hem Allah'a ibadet edilmesine ve namaza engel olup hem de "Benim çalışmam da ibadettir" demek, dinî kuralları Allah'ın belirlediği şekilde değil, kendi keyfine göre anlamak demektir.

Eğer namaz için işyerinden ayrılması durumunda asla başka bir iş bulamayacak ve aç kalacak ise ya da bu durum genel olarak Müslümanların aleyhine ciddi bir olumsuzluk meydana getirecekse, namazlarını cem ederek kılar.

İslâm dinine göre, hiçbir engel ve mazeret, namazı tamamen terketmek için olamaz. Bunun istisnalarından biri, namaz kılmak için başını dahi oynatamayan hastalardır ki, dinî kaynaklarımızda bu kimselerden de namazın tamamen düşmeyeceği, ileride iyileşmesi halinde kaza edeceği belirtilmektedir.

Müslüman bir işverenin ve yöneticinin, namaz kılmak isteyen çalışanlarına, günlük dinî görevleri olan namazlarını, hiç değilse farzlarını kılma imkanını sağlaması dinî bir gerekliliktir. Aksi halde şu âyette sözü edilen kimseler kapsamına girer: *“Sen, namaz kılan kulu bundan meneden adamı gördün mü?... (O) Allah'ın her şeyi görmekte olduğunu bilmez mi? Ama (engellemesinden) vazgeçmezse, andolsun ki, onu perçeminden; yalancı ve günahkâr perçeminden cehenneme sürükleriz.”*⁵

Öte yandan, namaz kılmak isteyen çalışanın da, ibadeti suiistimal etmemesi, iş disiplini ve düzeni açısından kendi arzusuna göre değil, işverenin ve amirlerin belirlediği düzene göre hareket ederek vakit içinde, izin verilen zamanda namazını kılması gerekir. Namaza kesinlikle izin verilmeyen bir işyerinde çalışan bir Müslüman, farklı formüller bulmaya çalışmalıdır. Farklı formüllerle de olsa namaz kılacak bir imkân bulamazsa, durumunu gözden geçirmesi ve namazlarını kılabilceği bir iş araması uygun olur. Eğer namaz için işyerinden ayrılması durumunda asla başka bir iş bulamayacak ve aç kalacak ise ya da bu durum genel olarak Müslümanların aleyhine ciddi bir olumsuzluk meydana getirecekse, namazlarını cem ederek kılar; yani öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının farzlarını birleştirerek dört vakitlik namazı iki vakitte kılar; böyle durumlarda sünnetleri kılması gerekmez. Esasen bu, inanç ve ibadet hürriyetiyle ilgili bir meseledir. Bu sebeple her bir Müslümanın, sadece namaza izin vermeyen işyerinden ayrılarak bireysel bir çözümü tercih etmesi yerine, işyerlerinde ibadet hürriyetini insan hakları kapsamında görüp bu bağlamda, nihai ve bütün çalışanları içine alan bir çözüm sağlanması, bunun için çalışma yapması dinî bir sorumluluktur.

Müslüman bir işverenin ve yöneticinin, namaz kılmak isteyen çalışanlarına, günlük dinî görevleri olan namazlarını, hiç değilse farzlarını kılma imkanını sağlaması dinî bir gerekliliktir.

5. Geçmişte çalıştığı bir iş yerinde kazancına haram karıştıran kimse, aynı miktar parayı bir fakire bağışlayabilir mi?

Başkalarına karşı sorumlu olduğu yükümlülükleri yerine getirmeyecek onlara ait hakkı kendi üzerine geçiren kimse, bunu ancak hak sahibine öderse günahından kurtulur. Bu sebeple kişi, geçmişte hakkını yediği

kimseleri arayıp bulmalıdır. Bir fakire ya da hayır kurumuna bağış yapmasıyla söz konusu haktan kurtulmuş olmaz. Borçlunun asıl görevi, hak sahibini mutlaka bulması veya hak sahibi ölmüş ise onun varislerine ödeme yapmalıdır. Günümüzde birçok kişi, arama zahmetinden ya da hak sahibiyle yüzleşmenin utancından çekinerek kolaycılığı tercih edip bir fakire bağış yapıp kul hakkından kurtulmayı arzu etmektedir. Fakire bağışlama, ancak her türlü araştırmayı yaptıktan sonra hak sahibine ve varisine ulaşamadığında söz konusu olabilir. Fakat bu da, hakkın ödendiği ve sorumluluğun düştüğü anlamına gelmez. Ahirette bir hesaplama mutlaka olacaktır. Bu sebeple, hak sahibi ölmeden ve vakit geçirmeden helâlleşmek gerekmektedir. Konuyla ilgili Peygamberimizin hadislerinden bazıları şunlardır:

a) *“Kiyamet gününde hakları, sahiplerine mutlaka vereceksiniz. Hatta boynuzsuz koyun için boynuzlu koyundan kısas alınacaktır.”*⁶

b) *“Kimin üzerinde kardeşinin onuru, namusu veya maliyle ilgili bir hakkı varsa, altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyamet günü gelmeden önce o kimseyle helâlleşsin. Yoksa kendisinin sâlih amelleri varsa, yaptığı haksızlık miktarınca sevaplarından alınır (hak sahibine verilir). Şayet iyilikleri yoksa, kendisine haksızlık ettiği kişinin günahlarından alınarak onun üzerine yükletilir.”*⁷ ■

D İ P N O T L A R

1. Tirmizî, “Ahkâm”, 17.
2. Reddül-Muhtâr, IX, 96.
3. Müslim, “İmâre”, 39; Ebu Davud, “Cihad”, 87.
4. en-Nûr Sûresi, 24/37-38.
5. el-Alak Sûresi, 96/9-16.
6. Müslim, “Birr ve's-Sıla”, 60; Tirmizî, “Kiyamet”, 2.
7. Buhârî, “Mezâlim”, 10; Tirmizî, “Kiyamet”, 2.

İSLÂM HUKUKUNDA FAİZ YOLUYLA ELDE EDİLEN GELİRLERİN EKONOMİK YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osman ESKİCİOĞLU*

KUR'ÂN-I KERÎM VE HADİSLERDE FAİZ, HIRSIZLIK, GASP, KUMAR VE RÜŞVET GİBİ YOLLARDAN KAZANÇ SAĞLAMAK GAYR-İ MEŞRU KABUL EDİLMİŞTİR. ÂYET VE HADİSLERDE MALİ BATIL YOLLA YEMEK, FAİZ ALIP VERMEK VE KUMAR OYNAMAK GİBİ FİİLLERİN YASAKLANMASINDAN MAKSAT, ADALETİ GERÇEKLEŞTİRMEK VE ZULMÜ ÖNLEMektir.

□ Haksız iktisap veya gayr-i meşru gelir demek, meşru olmayan, yani İslâm'ın tasvip etmediği bir yolla sağlanan kazanç demektir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde fâiz, hırsızlık, gasp, kumar ve rüşvet gibi yollardan kazanç sağlamak gayr-i meşru kabul edilmiştir. Âyet ve hadislerde malî batıl yolla yemek, fâiz alıp vermek ve kumar oynamak gibi fiillerin yasaklanmasından maksat, adaleti gerçekleştirmek ve zulmü önlemektir¹. Biz, bu makalemizde gayri meşru kazanç yollarından biri olan fâizi ekonomik yönden değerlendirip toplum'da ve ekonomik hayatta icra ettiği fonksiyonları ve iş ahlâkı açısından topluma verdiği zararları araştırmaya çalışacağız.

ÜRETİM YÖNÜNDEN

İslâm hukukçularından Serahsî, Mebsût adlı eserinde Kitâbü'l-Büyu' bölümünde "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin."² âyetini yorumlarken meşru alış-verişlere el-bey', gayri meşru alış-verişlere ise er-riba-fâiz denildiğini ifade etmek üzere "Şeriatta ticaret, helâl olan bey' ile haram olan riba-fâiz olmak üzere iki kısma ayrılır", demiştir³. Buna göre İslâm'da haram olan tüm alış-veriş muameleleri, hep fâizdir; başka bir ifade ile fâiz denilen şey, tüm haksız ikti-

saba ve gayri ahlâki kazanca verilen bir addır.

Çünkü fâiz karşılığı bulunmayan fazlalık diye tarif edilmiştir.⁴

Böylece fâiz, karşılığı bulunmayan bir fazlalık olarak tarif edilince sanki biyolojik bünyedeki kanser arızasını hatıra getirmektedir. Çünkü kanser biyolojik bünyede hücrelerin kural dinlemeden artıp çoğalmasından başka bir şey değildir. Zira fâiz dengeleri bozma ve zararlı olma bakımından ekonomik bünye için ne ise kanser de biyolojik bünye için odur diyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'de *"İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz fâiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise, işte bunu verenler, onu kat kat artırırlardır"*⁵, *"Allah fâizin bereketini giderir, sadakaları (verilen malları) ise artırır"*⁶ buyrulur, burada fâiz ile zekâtın zıt, ayrı şeyler olduğuna, fâizin üretime ters yönde bir etki yaptığını işaret edilmiştir. Çünkü fâiz, malın bereketini giderir, üretim yapacak kaynakları bitirir, sonunda sermayelerin batmasına sebep olur.⁷

Bu âyetlerde Allah (c.c), fâizi sadakanın (zekâtın) zıddı olarak tavsif buyurmuştur. Fâizci kişi de ekonomik hayatta zekât veren kimsenin zıddına bir fonksiyon icra eder. Bu sebepten dolayı, Allah (c.c.) insanlar için zulüm olan fâizi haram kıldı; onlara iyilik ve ihsan olan zekât vermeyi emretti⁸. Bunun için zekâtın yani şer'î vergilerin ekonomik hayatta önemli bir yeri vardır. Meselâ ziraî vergiler, hasat zamanında alınacağı için, mevsimlerle ilgilidir. Ticarî vergiler ve diğerleri ise, ay takvimine göre alınacağından ve dağılacığından, aylık ve mevsimlik krizler belki bunların yardımı ile ortadan kalkacaktır.

Küçük müteşebbis ve fakir açısından fâiz, sermayenin azalıp eksilmesi; zekât ise artıp çoğalmasındır. Çünkü fâiz, fakirin sermayesinden alınır; zekât ise fakire verilen bir şeydir; yani bir artıdır. Her halde sermayeyi artırmak, azaltmaktan daha hayırlı bir iştir. Peygamberimiz (s.a.v.), fâizin daha ziyade servetin azalmasına sebep olan bir şey olduğunu ifade etmek üzere⁹ şöyle bu-

yurur: *"Malının ekserisi ribaya dayanan hiç bir kimse yoktur ki, onun işinin neticesi azlık ve fakirliğe müncer olmasın"*¹⁰ *"Fâizci kişinin kazancı üzerinden kırk sene geçmeden onun kazandıkları muhakkak mahvolur"*¹¹.

Fâiz, üretim için бизат çalışmaya iştirak etmeyen bir insan topluluğunun meydana gelmesine

sebeptir.¹² Fâiz, insanları gerçekten çalışıp kazanmaktan ve üretimle meşgul olmaktan alıkoymaz. Fâizden geliri olan kimseler, sıkıntılara katlanarak çalışıp istihsal yapmazlar. Böylece üstün kabiliyetli, üretim sahasında büyük iş sahibi olabilecek becerikli şahsiyetler, faaliyetten uzak kalmış olurlar.¹³ Bu sebeple fâiz, üretimde maliyetlerin yükselmesine ve dolayısıyla enflasyona sebep olur. Fâiz, yatırımları kısar, yatırımların kısılması gizli işsizliği doğurur, bu gizli işsizlik de ekonomik krizlere sebep olabilir.

TÜKETİM YÖNÜNDEN

Üretim ile tüketim, tasarruf ile yatırım, arz ile talep arasında bir eşitlik bulunduğu zaman ekonominin istikrarlı dengeli olduğundan bahsedilir.¹⁴ Ancak gayri meşru yollar, ekonominin bu dengesini bozarak, gelir, gelir dağılımı ve millî gelir üzerinde etki yaparak olumsuz yönde ve bunların eksilmesine sebep olurlar. Millî gelirin azalması konusunda fâiz de aynı şeyi yapar. Çünkü millî gelirdeki artış, imara, nüfus artışlarına, refah ve yedek mal stoklarına kaydırılacağı yerde fâize aktarılır. Böylece adı geçen yerlerdeki harcamalardan zorunlu olarak kısıtlama yapılmış olur. Bu ise ekonomide bir aksaklık, yavaşlama ve millî gelirde bir azalma meydana getirir.

Fâiz bir kabiliyete göre değil de, sadece daha evvelki sermaye birikimine göre verildiğinden, tesadüfen birisinin elinde biriken bir sermaye, şahsın kendi kabiliyeti, bir yarışma ve becerisi olmaksızın artarken, diğerlerinin sermayesi azalır. Böylece fâiz, yalnız kendi sahasında değil, diğer bütün ekonomik hayatta ki azami marjinal fayda yani son birim yararı dengesini de ortadan kaldırır.

Fâizin meşru sayıldığı bir toplumda parası olmayanlar, fâizcilerin kendilerini sömürdüğünü gördükçe, sadece onlara düşman olmakla kalmazlar; doğrudan doğruya toplum düzenine düşman olurlar ve onu yıkmaya çalışırlar.

MÜBADELE YÖNÜNDEN

Ekonomide mübadele, taraflardan birinin daha az ihtiyaç duyduğu şeyleri verip daha fazla arzu ettiği şeyleri almasıdır, diye tarif edilir.¹⁵ İslâm hukukçuları ise mübadeleyi (el-bey' alış veriş) iki tarafın, kendi rızaları ile talep edilen bir malı yine talep edilen bir mal ile değiştirmeleridir, şeklinde tarif ederler.¹⁶

Mübadelede taraflar, kendi ihtiyaçları olan malı elde ettikleri için, her iki taraf kazanmış olur.¹⁷ Alıcı için istifade, satıcıdan almış olduğu mal üzerinden doğar; satıcının istifadesi ise, o mala harcadığı emek ve onu elde edip satıcıya arz etmek için sarf ettiği zekâ, beceri ve zamandan doğmaktadır. Fâizde ise veren ve alan açısından böyle bir karşılıklı faydalanma meydana gelmez ve böyle bir şey olmaz.¹⁸

Mübadele alanında her türlü alış verişlerde ve ticarî akitlerde fâiz alıp vermek, gayr-i meşrudur. Fâizin meşru sayıldığı bir toplumda parası olmayanlar, fâizcilerin kendilerini sömürdüğünü gördükçe, sadece onlara düşman olmakla kalmazlar; doğrudan doğruya toplum düzenine düşman olurlar ve onu yıkmaya çalışırlar. Fâizin meşru sayıldığı bir yerde kimse kimseye fâizsiz borç vermez hale gelir. Fâizli ve teminatlı borç verme zorluğu dolayısıyla, toplumda sermaye akımı, tedavül hızı yavaşlar, bu yüzden de işsizlik ve krizler baş gösterebilir.

Ticarî muameleler, üretici, tüketici ve tüccar arasında cereyan eden bir hadisedir.¹⁹ Fâiz ise, yalnız iki kişi arasında geçen bir olaydır. Birincisinde tüccar, üretici ile tüketiciyi buluşturma gibi bir hizmet yaparken ikincisinde yani fâizli muamelede ise böyle bir olay söz konusu değildir.

Ticaret ile fâiz gerçekten ters bir işlem gerçekleştirmiş olurlar. Zira ticarette malın değeri artar, fâizde ise zimmet (ödenmesi gereken borç paranın miktarı) artar.

Fâizli bir düzende iktisadî dengenin kurulması çok zordur. Bir taraftan ücret, fiyat ve kiralalar durmadan artarken, diğer taraftan da borçlar sürekli olarak artmaya devam eder. Böylece kararsız bir denge ortaya çıkar. İşte bu suretle bey'in (mübadele ve ticaretin) hiçbir zaman fâize benzemediği görülmektedir.²⁰

Netice olarak, İslâm hukukunda haram kılınan fâiz muamelesini yani her türlü gayri meşru kazancı, ekonomik olarak incelemeye tabi tuttuğumuz zaman bunların, İslâm hukuku sistematığı içerisinde düşünüldüğünde, gayri ahlâkî olduğu gibi, aynı zamanda ekonominin fayda ilkesine de ters düştükleri görülmektedir. Hatta fayda il-

kesi değil, bütün sisteme zarar verdiği açık bir gerçek olarak ortaya çıkar. Onun için enflasyonsuz bir ortamda yüzde kaç olarak alınırsa alınsın bu fâizdir ve haramdır. Aslında ekonomik bünye biyolojik bünyeye benzediğinden girdilerle çıktılar arasından bir denge olacağından karşılıksız olan her şey tehlike çanlarının çalması demektir. İşte bu yüzden insan bedeni için kanser ne ise ekonomik bünye için fâiz odur, diyebiliriz.

Fâizle zekât üretim açısından zıt şeyler olup ekonomik hayatta birisi yani zekât müspet rol oynarken diğeri yani fâiz ise menfi bir etki yapar. Zekât ile diğer vergiler, toplanıp ve dağılma zamanı ve yeri bakımından farklılık arz etmeleri sebebiyle, aylık ve mevsimlik krizlerin muhtemelen ortadan kalkmasına yardımcı olabilirler.

İşte bu açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere fâiz, ekonomik sistemi durdurucu ve üretimi kısıtlayıcı bir rol oynarken; zekât ise çalıştırıcı ve kamçılayıcı bir etki yaptığı açıkça görülmektedir. Fâiz üretimde maliyet fiyatlarının yükselmesine, dolayısıyla enflasyona sebep olurken, mudarebe şirketine dayanan herhangi bir üretim ünitesi daha rasyonel çalışabilir. Fâiz birçok faydaları olan iç ve dış ticareti de engelleyebilir, döviz krizlerine sebep olabilir ve dış pazarlardaki ticarî itibarı düşürebilir. Böylece haksız iktisap adı verilen İslâm hukukundaki gayr-i meşru gelirlerin ve özellikle fâizin ekonomik yönden de birçok zararlarına yol açtığı görülmektedir. ■

D İ P N O T L A R

1. İbn Teymiyye Ahmed b. Abdü'l-Halim b. Teymiyye, (v. 728/1327), es-Siyâsetü's-Şer'iyye Fi İslâhı'r Râi ve'r-Râiyye, (Taliik: Muhammed Abdullah), Bağdat-T.Y. s. 159.
2. Nisa 4/ 29.
3. Serahsî, Mebsût, XII, 108.
4. Serahsî, Mebsût, XII, 109.
5. er-Rûm (30), 39.
6. el-Bakara (2), 276.
7. Bkz. İbn Kesîr, Ebû'l-fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşî ed-Dimaşkî (v. 774 h.) Tefsîru'l-Kur'ânı'l-Azîm, Mısır-T.Y., I, 328; el-Beyzâvî, el-Kâzî Abdullâh b. Ömer, (v. 685/1286), Envârü't-tenzil ve Esrârü't-te'vîl, Beyrut-T.Y., I, 268; Yazır Elmalılı Muhammed Hamdî (v. 1942), Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul-1935, I, 969.
8. İbnü'l Kayyim Muhammed b. Ebû Bekr, (v. 751/1350), İ'lâmü'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Alemin, Kahire-1388-1968, II, 154, 155.
9. Kureşî Enver İkbâl, Fâiz Nazariyesi ve İslâm, (çev: Salih Tuğ), İstanbul-1966, s. 57.
10. İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (207/820-275/888), es-Sünen, II, 765, No: 2279.
11. Ez-Zebîdî Zeynü'd Dîn Ahmed b. Abdü'l-Latif (v. 893/1487) Tecdîd-i Sarih Tercümesi (çev: Ahmed Naim, Kamil Miras), Ankara-1961-1972, VI, 386.
12. Ebû Zehra, Muhammed, İslâm'da Sosyal Dayanışma, (çev: Ethem Ruhi Fiğlalı, Osman Eskicioğlu), İstanbul-1969, s. 85.
13. Yazır, a.g.e., I, 966, 967; Tecdîd-i Sarih, VI, 390.
14. Bkz. Feridun Ergin, İktisat, s. 137; Ak İktisat Ans. I, 205; Yüksel Ülken, Fiyat Teorisi, I, 27.
15. Kuyucak, a.g.e., s. 335.
16. El-Kâsânî, a.g.e., V, 133; Kureşî, a.g.e., s. 95.
17. Kuyucak, a.g.e., s. 335; Kureşî, a.g.e., s. 95.
18. Kureşî, a.g.e., s. 95.
19. Mahmûd Ebû's-Suûd. Hutûtun Reisiyyetün fi'l İktisadî'l-İslâmî, s. 25.
20. El-Mevdûdî, er-Ribâ, s. 82.

İSLÂM VE İŞ AHLÂKI

Hüseyin YILMAZ*

EMEĞE SAYGININ BİR GEREĞİ OLAN İŞ AHLÂKI, İSLÂM'IN EKONOMİK FAALİYETLERDE GÖZETİLMESİNİ İSTEDİĞİ ÖNEMLİ BİR İLKEDİR. ÇALIŞMAYI İBADET SAYAN İSLÂM DİNİ, İŞ AHLÂKINA AYKIRI HER TÜRLÜ TUTUM VE DAVRANIŞI ELEŞTİREREK HELÂL KAZANÇ YOLLARINI VE GELİR DAĞILIMINDA ADALETİN SAĞLANMASINI TEŞVİK ETMİŞTİR.

□ Çalışıp iş yapmak ve mülk edinmek, insanın temel hak ve sorumluluklarından biridir. Ancak çalışmanın ve iş yapmanın belli kuralları vardır. Bu kurallar kısaca **iş ahlâkı** kavramıyla ifade edilebilir. İş ahlâkı; "iş hayatında doğruluğun, haklılığın ve emeğe saygının esas alınmasında, çalışma kurallarının belirlenmesinde, çalışanlara iş imkânının sağlanmasında ve ücretlerin ödenmesinde ahlâki ilkelerin gözetilmesi" demektir. İş ahlâkının ihmal edilmesi durumunda toplumda güvensizlik ve istikrarsızlık doğması kaçınılmazdır. Bu nedenle, çalışma hayatında yazılı hukuk kurallarının yanında yazılı olmayan ahlâki normların da gözetilmesi, medenî toplumların önemli bir özelliği olmuştur.

İş ahlâkı, ekonomik ve sosyal alanda yaşanan kirlilik ve yozlaşma karşısında iş hayatının ahlâki zemin üzerinde sürdürülmesi ihtiyacından doğmuştur.¹ İş ahlâkıyla ilgili kurallar, çalışanın görev duygusu ve erdem anlayışı ile desteklenen değerlerden meydana gelmiş ve iş hayatına çekidüzen vermek üzere ortaya konulmuştur.

Emeğe saygının bir gereği olan iş ahlâkı, İslâm'ın ekonomik faaliyetlerde gözetilmesini istediği önemli bir ilkedir. Çalışmayı ibadet sayan İslâm dini, iş ahlâkına aykırı her türlü tutum ve davranışı eleştirerek helâl kazanç yollarını ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasını teş-

vik etmiştir. Kul hakkı, haram-helâl, günah-sevap, ahiret, mükâfat-mücazat, Allah sevgisi-Allah korkusu, cennet-cehennem, melek-şeytan ve nefis gibi kavramlarla iş ahlâkının etki gücü artırılmaya çalışılmıştır.

Ticarette uğraşan bireyler ve organizasyonlar tarafından ahlâka aykırı bazı davranışların sergilendiği bir gerçektir. Kazanma hırsı, örgütsel amaçlarla bireysel değerlerin çatışması ve rekabetçi baskılar yüzünden meşru bir kazanç yolu olan iş yapma hakkının zedelendiği görülmektedir. Öyleyse temel hak ve özgürlüklerin korunduğu sağlıklı bir ekonomik düzen ancak iş ahlâkıyla sağlanabilir.

Ticarî kuruluşların, iş yöneticilerinin ve çalışanların iş ahlâkı konusunda uyması gereken bazı kurallar vardır. Ticarî işletmenin yasalara uygun bir şekilde kurulması, elde edilen kazancın zekâtının ve yasal vergisinin ödenmesi, işçi ve tüketici haklarının korunması, benzer iş yapan firmalarla haksız rekabetten uzak durulması, müşteriye aldatma ve yanıltmaya yönelik abartılı reklam yapılması, mal satımı ve hizmet alımında fahiş fiyat uygulanmaması, çalışanların iş ve sosyal güvenliğinin sağlanması iş ahlâki kurallarına örnek gösterilebilir. Yine işlerin plan ve programa göre yapılıp zamanın iktisatlı kullanılması, fâiz, rüşvet, yalan yere yemin, sahtekârlık ve dolandırıcılık

gibi haksız kazanç yollarından uzak durulması, görev paylaşımında adalet ve liyakatin gözetilmesi, çalışana emeğinin karşılığının tam ve zamanında ödenmesi, gücünün üzerinde sorumluluk yüklenmemesi önemlidir.

İslâm'ın çalışma hukuku ile ilgili prensipleri sadece işverene yönelik değildir. Çalışanın da işverene ve çalıştığı kuruma karşı bazı sorumlulukları vardır. Emeğinin bedeli olarak aldığı ücreti hak edebilmesi için her şeyden önce işinde dürüst olması gerekir. Çünkü emeğin korunması hakkı, işçiye sağlanan çalışma imkânlarının iyi değerlendirilmesine, iş yerinin mallarına kasıtlı zarar verilmemesine ve iş kurallarına uyulmasına bağlıdır. Hz. Peygamber'in konuyla ilgili şu sözleri anlamlıdır: *"Sizden birisi işini iyi yaptığı zaman Allah ondan razı olur."*² *"En iyi kazanç, işine özen gösteren ve iş verenine saygı ile bakan işçinin elde ettiği kazançtır. İş sahibinin (meşrû) isteklerine dürüstlikle uyan bir işçi, kıyamet gününde sadaka verenlerle aynı hizada olacaktır."*³

Yukarıdaki hadislerde vurgulanan mesajdan da anlaşılacağı gibi, çalışanın işine özen göstermesi, işletmenin kurallarına uyması, işin niteliğine ve harcanan emeğe göre ücret talep etmesi, çalıştığı kurum açısından sır sayılabilecek bilgileri dışarıya sızdırmaması, yöneticisine karşı yalan söylememesi, rüşvet, sahtekârlık ve dolandırıcılık

gibi tutum ve davranışlardan uzak durması, haksız yere greve gitmemesi, gereksiz izin kullanmaması, çalışma süresine dikkat etmesi önemli iş ahlâkı kurallarındandır. Bütün bunlara karşılık işverenin de çalışanlarına müşfik davranması, onların iş güvenliğini sağlaması ve uygun ücret ödemesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamber; *"İşçinin hakkını, onun alın teri kurumadan veriniz."*⁴ *"İşçilerinize karşı makul ve yumuşak davranırsanız, Allah da size karşı şefkatle ve yumuşaklıkla muamele edecektir..."*⁵ buyurmuştur.

İş ahlâkı konusunda gözetilmesi gereken en önemli ilke *dürüstlüktür*. Dürüstlük, işletme yöneticileri başta olmak üzere, işverenlerin, çalışanların, esnafın, müşterilerin gözetmesi gereken en temel ilkedir, bu, dinî bir vecibe olduğu gibi bütün vicdanların paylaştığı bir erdemdir. Nitekim dürüst olmadığı açığa çıkan bir şirketten kimse alışveriş yapmaz, dürüst olmayan birini de kimse işinde çalıştırmak istemez. Bu yüzden iş hayatında dürüstlük ilkesinin ihlâl edilmesinin zararını öncelikle bu ilkeyi ihlâl edenler çeker. Ayrıca esnafı ve işçisi dürüst olmayan bir

toplumda helâl kazançtan, sosyal ve ekonomik ahlâktan, maddi ve manevî kalkınmadan da bahsedilemez.

Dürüstlüğün zıddı olan aldatma, hile, yalan, fâhiş fiyat, karaborsacılık ve rüşvet gibi tutum ve davranışlar iş ahlâkını temelden sarsan belli başlı olumsuzluklardır. Kur'ân-ı Kerîm'de dürüstlüğe vurgu yapılarak şöyle buyrulmaktadır: *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol..."*⁶ *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka..."*⁷ *"Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan bir şey aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey verdiklerinde eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir günde insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"*⁸ *"Kişi için ancak çalıştığına karşılığı vardır."*⁹

Çalışma hayatında dürüstlüğün önemi Hz. Peygamber'in hadislerinde de vurgulanmaktadır. *"Kimse kendi emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yiyemez."*¹⁰ *"Müşteriyi kandırarak ona kusurlu mal satmak helâl değildir."*¹¹ Hz. Peygamber, doğruluktan ayrılmayan tica-

İş ahlâkı konusunda gözetilmesi gereken en önemli ilke dürüstlüktür. Dürüstlük, işletme yöneticileri başta olmak üzere, işverenlerin, çalışanların, esnafın, müşterilerin gözetmesi gereken en temel ilkedir.

ret ehlinin ahirette peygamberler, siddıklar, şehitler ve sâlihlerle beraber olacağını¹² müjdelemiştir. Yine ümmetine öğrettiği, *"Allahım, âcizlikten, fakirlikten, cimrilikten, korkaklıktan ve tembellikten Sana sığınırım"*¹³ şeklindeki duada da emeğin değerine, haksız kazanç yollarının ve tembelliğin zararlarına dikkat çekilmektedir.

Bazı satıcılar alıcıyı etkilemek amacıyla, *"Vallahi bu malın değeri şudur. Nitekim şu kadar para teklif ettiler ama yeterli bulmadım."* *"Vallahi bu malı şu fiyata aldım."* *"Vallahi bu malı en az on yıl kullanabilirsin"* şeklinde yemin ederler. İslâm açısından bu şekilde yapılan alışverişler, iş ahlâkına ve dürüstlüğe aykırıdır. Hz. Peygamber, *"Alışverişte çok yemin etmekten sakının, çünkü yemin malı sattırır ancak bereketini kaçırır"*¹⁴; *"Aldatan bizden değildir"*¹⁵ buyurmaktadır. Bir başka rivayette de, kıyamet günü Allah'ın yüzlerine bakmayacağı üç gruptan birinin, *"Vallahi bu malı şu fiyattan aldım"* diyerek müşterisini etkilemeye çalışan satıcılar olduğu ifade edilmektedir.¹⁶

İş ahlâkı açısından gözetilmesi gereken ilkeler-

İş ahlâkının geliştirilmesi ancak eğitimle mümkündür. Özellikle bireylere küçük yaşlardan itibaren verilen din ve ahlâk eğitiminin, toplumda insan sevgisi, adalet ve dürüstlük, emeğe saygıyı, çalışma disiplini, ölçülü harcama gibi olumlu duygu ve davranışları, alışkanlıkları geliştirmenin en etkili ve güvenli yolu olduğu bilinmektedir.

den biri de güvendir. Çalıştığının karşılığını alamayan ve maddî yönden haksızlığa uğrayan bireylerde doğal olarak bir güvensizlik duygusu oluşur. Zamanla bu duygu, bireylerin her türlü sosyal ve ekonomik haklarını sağlayıp korumakla yükümlü olan kişi ve kurumlara karşı kin, nefret ve hatta şiddete dönüşebilir. O nedenle güven duygusunun bir gereği olarak ticarî faaliyetlerde karşı tarafa kolaylık göstermek gerekir. Hz. Peygamber; *"Satıcı iken alıcıya ve alıcı iken satıcıya kolaylık gösteren, borcunu zamanında ödeyen kişiyi Allah cennetine koyar"*¹⁷ buyurarak alışverişlerde karşı tarafa güven telkin etmenin önemini vurgulamıştır.

İş ahlâkıyla ilgili bir diğer ilke *"âdil paylaşım"*dır. Paylaşımada adaletin sağlanamadığı toplumlarda emeği hiçe sayan, edindiği haksız kazançla zengin olup şımaran israfçı ve baskıcı kişi ve işletmelerin varlığı bir gerçektir. Bireyin maddî birikimleri dengede tutulmadığı ve adaletle dayalı harcama bilinci geliştirilmediği sürece, mal edinme hırsı yoksullar ve dar gelirliilere zulüm olarak yansır. Bunun doğal bir sonucu olan baskı, sömürü ve yoksulluk, sadece maruz kalanları etkilemekle kalmayıp toplumun tamamını etkisi altına alabilecek sonuçlara yol açabilir. Nitekim terör örgütlerinin kendilerine yandaş bulabilmek için işsizliği, yoksulluğu ve gelir dağılımındaki adaletsizliği propaganda malzemesi olarak kullandığı bilinmektedir.

İş ahlâkı konusunda göz ardı edilmemesi gereken ilkelere biri de kanaatkârlıktır. İslâm inancına göre mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Kur'an'da, *"Ey Muhammed! De ki: Mülkün sahibi olan Allahım, mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de çekip alırsın"*¹⁸ buyurularak kazanılan mal ve servetin gerçekte Allah'a ait olduğu hatırlatılmakta ve böylece kazanma konusunda aşırı hırs göstermenin gereksizliği vurgulanmaktadır. Bu bilince sahip bulunan varlıklı bir kişinin maddî birikimiyle övünüp böbürlenmesi, yoksul durumda olanın ise kıskançlık gösterip yıkıcı davranışlara kalkışması anlamsızdır. Çünkü bireyin çalışmasının rolü bulunmakla birlikte, gerçekte Allah'ın takdiriyle elde edilen mal ve servet, Müslümanlar açısından bir denenme (imtihan) vesilesidir.

İş ahlâkı ilkeleri gözetilmeden elde edilen kazanç, insanları azgınlığa ve zulme sevk edebilir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de insanın kendisini zengin ve ihtiyaçsız görmesinin onu azgınlığa götürdüğü bildirilir.¹⁹ Aşırı lüks tüketimin, israfın yaygınlaştığı, doyumsuz para, mevki ve tüketim hırsının azgınlığı günümüzde bireylerin ölçülü ve

alçakgönüllü olabilmelerini sağlayacak bir anlayışın geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ekonomik hayatı doğrudan etkileyen israf ve savurganlık, kanunların gücüyle değil, harca ve tüketim ahlâkıyla önlenir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, meşru şartlar içerisinde iş bulmak, çalışmak ve mülk edinmek, temel insan haklarıdır. Bu hakkın gayrimeşru bir şekilde kısıtlanması, istismar edilmesi, engellenmesi ya da haksızlığa uğratılması iş ahlâkıyla bağdaşmaz. Toplumda iş imkânlarının artırılması, işçi haklarına saygı gösterilmesi, çalışma sırasında doğruluk, dürüstlük, şeffaflık ve sorumluluk bilinci gibi ilkelere riayet edilmesi iş ahlâkının en temel göstergesidir.

İş ahlâkının geliştirilmesi ancak eğitimle mümkündür. Özellikle bireylere küçük yaşlardan itibaren verilen din ve ahlâk eğitiminin, toplumda insan sevgisi, adalet ve dürüstlük, emeğe saygıyı, çalışma disiplini, ölçülü harcama gibi olumlu duygu ve davranışları, alışkanlıkları geliştirmenin en etkili ve güvenli yolu olduğu bilinmektedir. Din eğitimi bu konudaki gücünü, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadisleri etrafında gelişen İslâm kültür birikiminden almaktadır. İnsanlarda doğal olarak var olan *kâr etme* güdüsünün bazen acımasızca kazanmak için her yolu meşru sayma eğiliminde olduğu düşünüldüğünde, ekonomik hayatta dinin ahlâkî değerlerini gözetmenin önemi daha iyi anlaşılacaktır. ABD gibi bazı gelişmiş toplumlarda, dinin giderek güç kazandığı görülmekte ve bunun sebebi dinin özellikle iş ahlâkı konusunda derin bir etkiye sahip olmasına bağlanmaktadır.²⁰ ■

D İ P N O T L A R

1. İş Ahlâkı ile ilgili geniş bilgi için bkz: Ünal Ay, *İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk*, Nobel Yayınları, Ankara 2003; Mahmut Arslan, *İş ve Meslek Ahlâkı*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005; Sabahat Bayrak Kök, "Organizasyonel Kurumsallaşmada Bir Değer Boyutu: İş Ahlâkının Kurumsallaşması", *İş, Güç Endüstrileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2006, s. 58-78; Hüseyin Yılmaz, "Bir İş Ahlâkı Sorunu Olarak 'Sömürü' ve Toplumsal Zararları: Dini/Eğitsel Bir Yaklaşım", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 4, Aralık 2009, s. 11-34.
2. Suyutî, *el-Camiu's-Sağır*, I, 75.
3. Buhârî, "İcâre", 115.
4. İbn Mâce, "Rühûn", 2443.
5. Mâlik, *Muvattâ*, "İstihzan", 42.
6. Hüd 11/112.
7. en-Nisa 4/29.
8. Mutaaffîn 83/1-6.
9. en-Necm 53/39.
10. Tecrid, c. VI, s. 369, H. No: 967.
11. İbn Mâce, *Buyu'* 34.
12. Tirmizî, *Buyu'* 4.
13. Müslim, *Duâ* 18.
14. Müslim, *Müsakat* 27.
15. İbn Mâce, *Ticaret* 36.
16. Buhârî, *Müsakat* 5; Müslim, *İman* 6.
17. Buhârî, *Buyu'* 16; İbn Mâce, *Ticaret* 28.
18. Âl-i İmran 3/26.
19. Alâk 96/6-7.
20. Bkz. Samuel Huntington, *Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*.

TİCARETTE ADALET

Yunus KAPLAN*

HZ. PEYGAMBER (A.S.) DE DOĞRU, GÜVENİLİR TACİRİ ÖVMÜŞ, DÜRÜST TACİRİN (KIYAMET GÜNÜ) PEYGAMBERLER, SİDDIKLAR VE ŞEHİTLERLE BERABER (HAŞR) OLACAĞINI MÜJDELEMİŞTİR. BUNLAR GİBİ BİRÇOK ÂYET VE HADİSTE TİCARET TEŞVİK EDİLİRKEN, TİCARETİ YAPAN KİŞİLERİN HAKKANİYETE VE ADALETE RİAYET ETMESİ GEREKTİĞİ AÇIKÇA BELİRTİLMİŞTİR.

□ Toplumun temel dinamiklerinden biri olan ticaretin doğru ve hakkaniyetli bir şekilde yürütülebilmesi ve insan nefsinin aşırılıklarının önüne geçilebilmesi ancak bazı ahlâkî prensiplerin yerine getirilmesiyle mümkündür. Bu prensiplerin başında hem ahlâkî hem de içtimâî bir kural olan adalet gelmektedir. İslâm düşüncesinde "ferdî ve ictimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan erdem" olarak tarif edilen adalet, iş ahlâkının da bir gereği kabul edilmektedir.¹

İnsan nefesine var oluş sürecinde doğru yolu gösterecek ve hayatını doğru bir şekilde sürdürmesine yardımcı olacak çeşitli güçler verilmiştir. Akıl, gadab ve şehvet bu güçlerin adıdır. Hikmet, şecaat ve iffet ise bu güçlerin ölçülü bir şekilde kullanılması sonucunda ortaya çıkan faziletlerdir. Bu güçlerin her birinin yerli yerinde kullanılmasını sağlayan adalet duygusu, insanın hem şahsî hem de ictimâî hayatını öfkeden, hırstan ve her türlü ifrat ve tefritten korumaya yardımcı olur.

Adalet kavramı Kur'an-ı Kerim'de ve hadîs-i şeriflerde "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme"² gibi anlamlarda kullanılmıştır. "Emanetlerin ehline verilmesi"³, "adaletle hükmedilmesi"⁴, "insanın kendisinin, anne-babasının ve yakınlarının aleyhine de olsa adaleti ayakta tutması"⁵, "bir topluluğa olan kinin insanı adaletten alıkoymaması"⁶, "tartının adaletle kullanılması"⁷ gibi ilâhî hükümler adaleti teşvik ederken, haksızlığı ve zulmü yasaklamaktadır. Hz. Peygamber (a.s.) de doğru, güvenilir taciri övmüş, dürüst tacirin (kıyamet günü) peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber (haşr) olacağını müjdelemiştir. Bunlar gibi birçok âyet ve hadiste ticaret teşvik edilirken, ticareti yapan kişilerin hakkaniyete ve adaletle riayet etmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Bu tarz âyet ve hadislerde, alışverişte şeffaf olmak, anlaşmaları kayıt altına almak, gerekli akitleri yerine getirecek hak ihlâlini engellemek gibi beyanlarla, ticarî hayatta adaletin ehemmiyetine vurgu yapılmaktadır. İslâm'ın ortaya koyduğu bu ilkelerin uygulanmadığı durumlarda toplumun düzeni bozulur ve haksızlık ve zulüm baş gösterir. Zulmün yaygınlaştığı bir dünyanın akıbeti ise kaostur. Osmanlı ulemasından *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserin müellifi Kınalızâde Ali Çelebi (ö.979/1572) adeta bütün zamanların ruhunu temsil eden bu hakikati şu manzumeyle ifade etmiştir:

Adl'dir mucib-i salâh-ı cihân
Cihân bir bağıdır, divârı devlet;

Devletin nâzımı şerîattır
Şerîata hâris olamaz illâ melik;
Meliki zapteyleyemez illâ leşker
Leşkeri cem' edemez illâ mal;
Malı cem' eyleyen re'âyâdır
Re'âyâyı kul eder padişâh-ı âleme 'adl'

Günümüz dünyasında mevcut düzensizliklerin altında yatan sebeplerden birinin adaletsiz ticaret olduğu açık bir gerçektir. Dünyada yüz milyonlarca insan açlık ve sefalet içinde yaşamaktadır. Zenginler ile fakirler arasındaki maddî uçurum had safhaya ulaşmış durumdadır. Ayrıca fabrikalardan çıkan zararlı atıklar, silah üretmek için yapılan nükleer faaliyetler, kirli ortamlarda üretilen gıda ve yiyecekler kul hakkını hesaba katmadan, çoğu zaman sadece ticarî kazanç amacı güdülerek yapılmaktadır. Bu durumun birçok hastalığa, çevre kirliliğine, maddî ve manevî zarara yol açtığı bilimsel gerçeklerdir. Bu olumsuzlukların en aza indirilebilmesi için İslâm'ın adaletli olmaya dair önerdiği bazı ticarî ilkeleri uygulamak şahsî ve ictimâî hayatın selameti için gereklidir. Bu ilkelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Haram ve helâl ölçüsüne riayet etmek: Ticaret hayatında uyulması gereken prensiplerin başında haram ve helâl ölçüsüne riayet etme gelmektedir. Çünkü haram mal, haksız kazanç demektir. İslâm, alışverişi meşru kılmıştır ancak haramın bulaştığı ticaret meşru değildir. Bu haram, ister haksız kazanç demek olan fâiz yoluyla gerçekleşsin, ister başkasının malını çalmak yoluyla elde edilsin, İslâm'ın yasakladığı kazançların tümünü içine alır. Rüşvet almak ve vermek, karaborsacılık yapmak, malın kusurunu gizlemek, tabiata ve çevreye zarar vermek, sağlık ölçülerini hesaba katmadan üretim yapmak ve sair haram davranışlardan elde edilen kazanç, haksız ve adaletsiz kazançtır. İslâm'ın tavsiye ettiği iş ahlâkına ve adalet anlayışına ters düştüğü için yasaklanmıştır.

2- İnsan haklarını gözetmek: Ticaret hayatında kul hakkı çok önemlidir. İnsan kendisine verilen haklar ölçüsünde alışverişini yapmalı, nefesine uyup aşırıya kaçmamalıdır. Yanlış beyan, satılan malın kusurunun belirtilmemesi, müşteriye aldatma, çalıştırılan işçinin ücretinin zamanında ödenmemesi ve diğer haklarının eksik bırakılması gibi tutumlar ticarî hayatta sık karşılaşılan insan hakkı ihlalleridir.

3- Bir işte ehil olanları çalıştırmak: Meslekî yeterlilik hakkaniyetin gereğidir. Kur'an-ı Kerim'de bu, emanet kelimesiyle ifade edilir. Bir insanın her işte ehil olması imkânsızdır. İşin ehline verilmesinden kasıt, o işin kendi hakkının yerine getirilmesi ve o işten faydalananların hakkının verilmesidir. Burada hakkaniyete uygun olan ölçü, hem işi yapanın hem de işten faydalanan kişilerin haklarını almasıdır.

4- Ölçüp tartarken adaletli olmak: Kur'an-ı Kerim'de sıkça ifade edilen emirlerdendir. Alırken ölçüye riayet etmek satarken buna dikkat etmemek adalet ilkesinin açıkça ihlâl edilmesidir.

5- Fakirin hakkı olan zekâtı vermek: Ticaretin en önemli prensiplerinden biri de zekâttır. "Malın kul hakkından arındırılması, Allah'ın fakir olan müminlere ayırdığı hakkın verilmesi" mânasına gelen zekât sosyal bir dayanışma vesilesidir. Zekât insanı açgözlülükten, hırstan ve aşırılıklardan korur; adalet, hak-hukuk, diğergâmlık gibi insanî duyguları besler; fakir kimselerin de var olduğunu hatırlatarak toplumda eşitlik ve adalet duygularının yaygınlaşmasına yardımcı olur.

6- Eşini, dostunu, tanıdığını hak namına kayırmak: İş sahibi ya da bir kurumun etkili bir yöneticisi bazen adaleti unutarak yakınlarını kayırmak durumunda kalabilir. Toplumda güvensizliğe ve vicdan yaralanmalarına yol açan bu tarz tutumlar, insan hakkı ihlallerinin toplumumuzda sıkça rastlanan örneklerindendir. Burada hakkı gözetmek, işi ehil olana vermek gibi ilkeler bu yanlış davranışın önüne geçecektir.

7- Bir kişiye veya bir topluluğa herhangi bir nedenden ötürü duyduğu kin ve nefreti ticarete yansıtmamak: Böyle bir olumsuz duygu hak ölçüsünün önüne geçmemelidir. Buna riayet etmek Allah'ın da razı olacağı davranışlardır. Adaletli davranmanın aynı zamanda bir ibadet olduğu da unutulmamalıdır. ■

D İ P N O T L A R

1. Bk. Mustafa Çağrı, "Adalet", TDV İslâm Ansiklopedisi, I, 341.
2. Nisa, 4-58.
3. Nisa, 4-135.
4. Maide, 5-8.
5. Rahman, 55-9.
6. et-Tac, 2/197, et-Terğib ve't-Terhib, 3/365.
7. Cuma, 62-10.
8. İnalçık, Halil (1993), "State Ideology Under Sultan Süleyman I", The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire-Essays on Economy and Society, Bloomington: Indiana University Press, s. 71, 1993.

UTESAV

İstanbul ve Anadolu'nun değişik illerinde faaliyet gösteren işadamları tarafından 14 Kasım 1995 tarihinde kurulan Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (UTESAV), sanayici ve işadamlarını teknolojik yeniliklerle tanıştırmayı ve bu alanda diğer gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra ülkenin ekonomik bunalımlardan kurtulabilmesi, ülke insanının refah seviyesinin yükselmesi için, ekonomik-sosyal konularda araştırmalar yaptırmakta ve araştırmacıları desteklemektedir. UTE-SAV, yurtiçi-yurtdışındaki benzer kuruluşlarla ortak çalışmalar yapmak üzere girişimlerde bulunmakta, üyelerinin ve diğer sanayicilerin ekonomik anlamda ufkunun açılması, onların dış dünyayla tanışıp her türlü ticarî, teknolojik ve ekonomik rekabete hazır hâle gelmelerini sağlamanın yollarını araştırmaktadır. Vakıf ayrıca eğitim ve danışmanlık hizmetleri, yayın ve fuar organizasyonu gibi faaliyetlerini UTESAV İktisâdi İşletmesi çatısı altında yürütmektedir.

İSLÂM'DA TİCARÎ İLKELER

Orhan ÇEKER*

NASIL Kİ HER MESLEK BELLİ BİR İHTİSASI VEYA DİPLOMAYI GEREKLİ KILIYORSA TİCARET DE KENDİNE GÖRE BİR İHTİSASI GEREKTİRMEKTEDİR. YANİ TİCARETLE UĞRAŞACAK OLANLAR HARAMA DÜŞMEMEK İÇİN KENDİ SAHALARINDA DİNİMİZİN İLKELERİNİ ÖĞRENMEK DURUMUNDADIRLAR.

□ Dinimiz, kıyamete kadar yeterli ilâhî din olduğuna göre insanlık için lazım olan bütün hayat ilkelerini ihtiva etmektedir. Bu ilkeler dünya ile ilgili olduğu gibi ahireti de kapsamaktadır. Bundan din/dünya ayrılığı gibi bir düşüncüyü kastetmiyoruz. Bununla, dünyayı meşru ve güzel yaşayıp ahireti de kazanmayı kastediyoruz. Bu bakımdan dinimizin ticareti ilgilendiren esasları da vardır. Nasıl ki her meslek belli bir ihtisası veya diplomayı gerekli kılıyorsa ticaret de kendine göre bir ihtisası gerektirmektedir. Yani ticaretle uğraşacak olanlar harama düşmemek için kendi sahalarında dinimizin ilkelerini öğrenmek durumundadırlar. Bu sayede haramdan korunmuş olurlar. Dünyayı kazanacağım derken ahireti feda etmek çok yanlış olacaktır. Aslında bu konuda ilgili sivil kuruluşlarımızın, bilgilendirici programlar düzenleyip kendi üyelerini yetiştirmele-ri ve onları kontrol etmeleri gerekir. Bu yazımızda dinimizin ticaret için öngördüğü ilkelerden zamanımız açısından önem arzedenlerini söz konusu yapacağız. Söz konusu ilkeleri maddeleyerek arzetmeyi maksadı daha iyi ifade etmek açısından uygun buluyoruz:

1. Ticaret, akdin iki tarafının rızalarına dayalı olarak yapılır. Taraflardan birisinin gönülsüz olması, akdin sıhhati- ni zedeler. Hatta gönülsüzlük gasp derecesine varacak olursa kazanca haram bile karışır. Gasp da dinimizde büyük günahlardan sayılmıştır. Rıza, sözleşmeler için vazgeçilmez en önemli şarttır. Rızanın eksikliği yerine ve seviyesine göre akdi fâsid veya bâtil (bozuk veya hükümsüz) kılabilir.

2. Rıza şartının yanısıra sözleşmenin meşru olma şartı da vardır. Taraflar sözleşmeyi karşılıklı rıza ile bile yapmış olsalar, dinimiz ona onay vermiyorsa o anlaşma veya ticaret câiz olmaz. Meselâ kumar ya da fâiz aslında karşılıklı rıza ile yapılmaktadır. Ama meşru olmadığı için dinimiz bunları haram saymaktadır.

3. Ticaret teşvik edilmiş, fâiz ise haram kılınmıştır. Fâiz "Allah ve Resulü'nün savaş açtığı haram"lar arasında zikredilmiştir. Yani fâiz işleyenler, Allah ve Resulü'nden kendilerine savaş açıldığını bilmelidirler. Bu ifadeyle açıklanan haram sayısı çok az olup, biri de fâizdir.

Fâiz, mübadelelerdeki karşılıksız fazlalıktır. Yanısıra bir de nesîe/veresiye alışverişten doğan fâiz vardır. Fâiz başlı başına bir konudur. Burada sadece önemli yer tutan fazlalık fâizinden (ribe'l-fazl) çok kısa olarak bahsedebiliriz. Fazlalık fâizi mübadelelerde şart koşulup alınan karşılıksız fazlalıktır. Şöyle ki; birine 100 TL verdiğimiz ve 115 TL olarak aldığımızı düşünelim. 115 liranın 100 lirası, verdiğimiz 100 liradır. Fazladan olan 15 liranın karşılığı nedir? Karşılığı masraf, emek veya risk (taahhüd ve damân) olarak gösterilemiyorsa bu 15 lira karşılıksızdır demektir. İşte karşılıksız olan bu 15 lira fâiz olmaktadır. Ticaret erbabının fâiz konusunu çok iyi öğrenmesi ve ticarî işlemlerde çok titiz davranması gerekir.

4. Satılacak olan malın mevcud (ortada var) olması yani ma'dûm (yok) olmaması şarttır. Mevcud olmak bizzat ortada var olmak değil, satıcı tarafından müşteriye teslim edilme garantisinin var olması demektir. Satıcı tarafından müşteriye teslimi garanti edilemeyen mal ma'dûm (yok) sayılmış ve satışı geçersiz kabul edilmiştir. Bunun içindir ki henüz çiçekteki meyve ve sebzenin bizzat satışı yasaklanmıştır. Avlanmadan önceki balık veya hayvan da hükmen ma'dûm sayıldığından satışı geçersizdir. Çünkü bunların müşteriye teslimi garanti edilememektedir. Mal- lar ister menkul, ister gayr-i menkul olsun, satışı teslim edilebiliyorsa henüz ele geçmeden önce bile başkasına satışı câizdir.

5. Alışverişlerde taraflardan biri pişman olmuş da cayma (ikaale) teklifinde bulunmuşsa karşı tarafın bu teklifi kabul etmesi tavsiye edilmiştir. Karşı taraf bu iyiliği karşılığında herhangi bir bedel isteyemez. Meselâ "Ben caymayı kabul ederim ama ödemiş olduğun parandan % 10 keserim", diyemez. Cayma Allah rızası için ve Müslüman kardeşine iyilik olarak algılanmalıdır.

6. Mal kusurlu (ayıplı) çıkmışsa müşterinin bu malı iade etme hakkı vardır. Satıcı, bu sebeple iade edilen malı kabul etmek mecburiyetindedir. Kimi zaman satıcının bunu kabul etmediğini veya karşılığında parayı müşteriye eksik iade etmek istediğini biliyoruz. Satıcı böyle bir hakka ve talebe sahip değildir. Müşteri ısrar ettiği halde kusurlu malı satıcı hem geri almaya hem de parayı tam olarak iade etmeye mecburdur. Ama müşteri bu kusuru

bile bile malı satın almışsa sonradan iade etme talebi yersizdir. Maldan beklenen vasıf (özellik) çıkmayacak olursa yine aynı hükümler geçerlidir. Buradaki iade hakkının sebebi vasıf eksikliğidir.

7. Taraflardan biri alışveriş konusunda tereddüt gösteriyor ve henüz içinden son karara ulaşamıyorsa kendisine süre istemesi ve bu sürenin kabulü câizdir. Yani taraflardan biri belli süre ile muhayyer bırakılabilir. Muhayyerlikler bahsi ayrıca işlenmesi gereken bir konudur.

8. İhtikâr dinimizde yasaklanmıştır. Fırsatçılık düşünenlerin başvurduğu şeylerden birisi ihtikârdır. Bir bakıma karaborsacılık diyebileceğimiz ihtikâr "malları depolayıp ihtiyaç ve talep olmasına rağmen satmamak, fiyatların yükseleceği zamana saklamak ve böylece halkı zora sokmak" demektir. İktisadî hayatta halkı zora sokmamak esastır. İhtikâr ihtiyaç duyulan bütün mallar için söz konusudur.

İhtikâr dinimizde yasaklanmıştır. Fırsatçılık düşünenlerin başvurduğu şeylerden birisi ihtikârdır. Bir bakıma karaborsacılık diyebileceğimiz ihtikâr "malları depolayıp ihtiyaç ve talep olmasına rağmen satmamak, fiyatların yükseleceği zamana saklamak ve böylece halkı zora sokmak" demektir.

9. Malî mübadelelerde bedellerden en az birinin peşin teslim edilmesi, diğer bedelin de teslim gününün belirlenmesi şarttır. Bedellerden biri emek olursa veya bedellerden birine emek karışmışsa, bu kaide dışında kalır. Diyelim ki mal ve parayı değiştiriyoruz veya mal ile malı takas ediyoruz. Bu durumda bu iki bedelden birisi mutlaka peşin verilmelidir. Öbür bedelin de ne zaman teslim edilecekse günü belirlenmelidir. Öbür bedelin veresiye olabilmesi için muamelenin fâiz (nesîe/veresiye ribası) olmaması şarttır. Öbür bedelin veresiye olması ribaya sebebiyet verecekse o bedelin de peşin verilmesi gerekir. Ama her iki bedelin veresiye olması hükmü olmayan, sadece ahlâkî bir sözden ibarettir. Meselâ "İki ay sonra parasını vermek ve İki ay sonra almak üzere filan malı satın aldım", şeklindeki alışveriş hükümsüz bir sözden öte değer ifade etmez. Kısacası her iki bedelin veresiye olması şeklinde bir ticareti dinimiz hükümsüz saymaktadır. Veresiye alışverişte mal, selem tipi alışverişte ise para peşin verilmekte, diğerinin ise teslim günü tespit edilmektedir.

**Kazancı güven olarak görmek,
para olarak görmekten daha de-
ğerli olmalıdır. Güven var olduğu
sürece para da kazanç da kendili-
ğinden gelir ama güven yoksa mal
varlığı kısa sürede bitebilir.**

Bedellerden biri tümünden emek olursa veya bedellerden birine emek karışmışsa yukarıdaki esas geçersizdir. Daha çok sipariş, kira ve hizmet sözleşmelerinde karşılaştığımız muamelelerde bu kaide geçerli olmayıp her iki bedel veresiye konuşulabilir. Meselâ marangoza kapı sipariş ettiğimizi düşünelim. Marangoz, keresteye emeğini de ekleyip kapıyı üreteceğinden her iki bedel sonradan teslim edilebilir. Yani meselâ 10 gün sonra kapı teslim alınıp parası o zaman verilebilir. Aynen bunun gibi hizmet sözleşmelerinde veya eşya ya da gayr-i menkul kiralamalarında ücret dönem sonunda ödenecek diye anlaşma yapılırsa câiz olur.

10. Şirket sözleşmeleri kâr/zarar ortaklığı esasına göre kurulur. Taraflardan birisi için zararı, diğeri için kârı veya maktu mikdar bir kârı şart ederek ortaklık kurulamaz. Kâr/zarar ortaklığına dayalı olarak kurulacak şirketlerde hem kârın hem de zararın maktu değil, nisbî olmasına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla kâr da zarar da yüzdeli (%) olarak tesbit edilmelidir.

11. Şirketlerde ortaklardan birinin kâr kazanma sebebi sermaye, emek veya risk (sorumluluk, taahhüd ve damân)'dır. Bu üç şeyden herhangi biriyle şirkete katkısı olmayanların kâr alması söz konusu değildir.

12. Şirkete, adı geçen üç şeyden birini, meselâ emeğini katmayıp, emeği karşılığında ücret isteyen olursa ona ücreti verilir. Yani şirkette emek vererek çalışanların aydan aya maktu maaş almaları câizdir.

13. Tarafların ileri sürüp üzerinde anlaştıkları, dinimizin de meşru gördüğü bütün şartlar geçerlidir. Tarafların mutlaka bu şartlara riayet etmeleri gerekir. Üzerinde anlaşılmış bulunan şartlar tek taraflı olarak değil, ancak iki tarafın kabul etmesiyle kaldırılabilir, tek tarafın iradesiyle kaldırılıp yok sayılması mümkün değildir. Müslümanlar bu hususta güven verici davranmak zorundadırlar. Kazancı güven olarak görmek, para olarak görmekten daha değerli olmalıdır. Güven var olduğu sürece para da kazanç da kendiliğinden gelir ama güven yoksa mal varlığı kısa sürede bitebilir.

14. Dinen kullanılması, istifade edilmesi câiz olmayan mal veya emek (gayr-i mütekavvim şeyler) satış ve herhan-

gi bir sözleşme konusu olamaz. Gerek ferdî ticaret gerekse şirketler dinen mubah olan şeyler hakkında geçerli olur. Hayvanlardan domuzun hiçbir şeyi satışa konu olamaz, uyuşturucu ve sarhoş ediciler de aynı hükme tabidir (bunların tedavi amacıyla alım satımı bunun dışındadır).

15. Borçlu gerçekten darda ise ona mühlet (va'de) tanımak dinimizin tavsiyesidir. Borçlu olan kişinin imkânı varken borcu ödemeyip sallaması (temerrüd) karşı tarafa zulüm olarak kabul edilmiş ve cezalandırmayı gerektiren hal olarak zikredilmiştir. Zulmetmek de zulüm görmek de yoktur.

16. Başkalarını batırıcı rekabet yasaktır. Dolayısıyla başka bir ticarî kuruluşun tahammül edemeyip batacağı şekilde maliyetin altında veya kârsız satış ve hizmet sunumu câiz değildir. Bu tür rekabetler resmen engellenir. Rekabet hizmet ya da malın kalitesinde yapılmalı ve isteyen herkesin hizmet sunmasına ya da ticaret yapmasına imkan verilmelidir. Gerek ticarî sahada gerekse hizmet sunumunda tekellciliğe müsaade edilmemelidir.

Dinen kullanılması, istifade edilmesi caiz olmayan mal veya emek (gayr-i mütekavvim şeyler) satış ve herhangi bir sözleşme konusu olamaz. Gerek ferdî ticaret gerekse şirketler dinen mubah olan şeyler hakkında geçerli olur. Hayvanlardan domuzun hiçbir şeyi satışa konu olamaz.

17. Dinimizin yasakladığı ticarî muameleler genel olarak iktisadî sahadaki teröristler olarak telakki edildiğinden bunlara iktisadî harâmiler diyoruz. Bunların başında fâiz gelir. Kalpazanlık, kumar, rüşvet, hileli mal ve ticaret, aldatma, ihtikâr, haksız rekabet, hırsızlık, zulmeden tekellcilik, yalan reklam... bu listede yer alanlardandır.

Sonuç olarak şunu tekrar hatırlatalım ki dünyanın yanı sıra ahireti de kazanmak için meşru ticaret yapma mecburiyetimiz vardır. Şuayb (a.s.)'ın kavminin helâk olma sebeplerinden birisi hileli ticarettir. Hileli ticaret yapanlar için Kur'anımız "Vay onların haline!" diyor. Dünyayı kazanacağız derken ahireti feda etmek makul bir şey değildir. Dinimizin hükümlerini öğrenmek ticaretten önce düşünülmesi gereken bir husustur. Hepinize her iki dünyayı birden kazandıracak ticaretler diliyorum. ■

HAYRETTİN KARAMAN İLE SÖYLEŞİ

Fotoğraflar: Halit Ömer CAMCI
Söyleşi: Emine Arslan

1934 yılında Çorum'da doğdu. İlkokulu bitirdikten sonra özel olarak Arapça ve İslâmî ilimler tahsil etti. İlk İmam Hatip okulundan biri olan Konya İmam Hatip Okulu'na girdi ve ikinci dönem mezunları arasında yer aldı (1959). Yeni açılan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde okudu ve 1963 yılında mezun oldu. İki yıl İstanbul İmam Hatip Okulu'nda meslek dersleri öğretmeni olarak çalıştıktan sonra İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne fıkıh asistanı oldu. "Başlangıçtan Dördüncü Asra Kadar İslâm Hukukunda İctihad" konulu tezi ile fıkıh öğretim üyesi oldu (1971). Aynı yıl İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü'nde daha sonra ise İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde görev yaptı. (1975) Yüksek İslâm Enstitüsü'ne dönüşmesinin ardından akademik çalışmalarını tamamlayarak profesörlüğe kadar yüksek hayati boyunca, eğitim, öğretim, tebliğ ve irşad faaliyetlerini sürdürdü. Aralarında bugünün tanınmış bilim ve fikir adamları olan binlerce öğrenci yetiştirdi. 2001 yılında, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki görevinden emekliye ayrıldı. Halen, Avrupa Uluslararası İslâm Üniversitesi'nde (Hollanda) misafir öğretim üyeliğini sürdürmekte ve ilmi çalışmalarına devam etmektedir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Hayreddin Karaman'ın periyodik yazıları, Yeni Şafak Gazetesi, Gerçek Hayat Dergisi ve Eğitim-Bilim Dergisinde yayınlanmaktadır. Karaman, evli olup, üç çocuk; yedi torun ve üç torun çocuğuna sahiptir. Sayısız makale ve eserin yanında "Bir Varmış Bir Yokmuş" (İz Yayıncılık, 2008) adlı 3 ciltlik eser de son dönemde dikkat çekici bir hatıra olarak kitaplıklarda yerini almıştır.

❑ İş ahlâkı dosyasını hazırlarken farklı kişilerle iştişarelerde bulunduğumuzda pratikte pek çok problemin olduğunu gördük. Herkesin önünü arkasını düşünmeden rahatlıkla fikir beyan ettiği bir dönemde sizin bilhassa ticaretle meşrû kazanca dair görüşlerinizi öğrenmek istedik.

Hocam, bir tüccarın malını methetmesi normal bir şeydir. Ticarî hayatta insanlar alış veriş yaparken, aslında daha çok satış yaparken kolay yemin edebiliyorlar. Bunu karşılardakini etkilemek için yapıyorlar. Bir de kişinin malını pazarlarken kullandığı reklamlar var. Kişinin malını methederken bu şekilde aşırıya kaçmasının dinî açıdan hükmü nedir?

Reklam alanı; ticaretle çok önemli yer tutan ve trilyonlarca dolar yatırılan farklı bir sektör haline geldi. Genel olarak reklamın İslâmî olmadığını düşünüyorum. Böyle baktığımda, büyük bir israf var, yalan var, abartı var. Kusuru gizlemek, olmayan, uydurma güzellikleri, iyilikleri ortaya koymak var. Olanları da abartmak var. Benim gördüğüm kadarıyla reklam bu unsurlardan oluşuyor. Ayrıca reklam, insanları ellerinde olan ve kullanılabılır olan eşyadan soğutmayı, onları atmayı ve yerlerine yenisini almayı tahrik ve teşvik ediyor. İnsanları tüketim delisi, tüketim çılgını haline getiriyor. Sizin sorduğunuz soru da bu reklamın adem babasıdır. Yani eskiden beri insanların reklam araçları bu kadar gelişmemişken kullandıkları argümanlardır. Bunlar nelerdir? Yemin etmek, methetmek, satacağı eşyanın kusurunu gizlemektir. Bu söylediklerim eskiden beri olan şeylerdir, şimdi bunlar çok basit kaldı.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) *"Bizi aldatan bizden değildir"* diyor. Kur'ân-ı Kerim'de; *"Lâ te'kulû emvâleküm beyneküm bi'l-bâtılı..."* şeklinde genel çerçeveli bir âyet var. Bu âyetin devamında rüşvetten bahsediliyor. Bu *"Mallarınızı aranızda batıl yoldan alıp-vererek yemeyin"* âyetindeki batıl yol çok geniş bir çerçevedir. Bunun karşılığı, meşrû olan, helâl olandır. Meşrû, câiz, helâl olmayan ne kadar iş, eylem, söz, davranış varsa bunları mübadele hayatına aktardığımızda mübadelede meşru olmayan yol, davranış, söz, yemin, medih vs. batıl yolla, yani meşrû olmayan yoldan insanların malını alıp yeme kapsamına girer. Bunu da Allah Teâlâ (c.c) yasaklıyor. Sonra ehâdis-i şerifler de bu batıl yolu açıklıyor. Hepinizin bildiği işlemlere, meselâ yemine bakarsak yeminin ticaretin bereketini kaçıracağını ifade eden hadisler vardır. Hz. Peygamberin pazara çıkıp, insanların sattığı malları teftiş etmesi, eğer

hileler varsa bu hileleri ortaya çıkarması, sattığı malın iyisini üste konması kötüsünün alta konması gibi hileler varsa bunu ortaya çıkararak insanları ikaz etmesi, spekülasyonları, pazarın tabii olanın dışında daralma ve genişlemesini engelleyecek tedbirleri alması, kendisine fiyatları belirle diye müracaat ettiklerinde *"Fiyatları belirleyen Allah Teâlâ'dır"* demesi söz konusudur. İşte üretim, tüketim ve mübadele de bu kurallar içerisinde cereyan eder. Şimdi siz bunlara bakmadan oturduğunuz masa başında fiyatı artırıp eksiltirseniz bu müdahale zarar verir. Çünkü bu fitrî ve tabi olana aykırıdır. Onun için eskilerin *"narh"* dedikleri fiyatları belirlemeye karşı çıkması ve talep edilmesine rağmen bunu yapmaması önemlidir. Ticaretle ayrıca *"gabin"* ve *"tağrîr"* gibi kavramlar vardır. Aslında gabi-

Piyasayı en azından ikiye ayırmak lazım: Bir malı hemen satmak istediğimizde onu normal şartlarda almak istemeyen insanların verecekleri fiyatla oluşan piyasa ve bir malı normal şartlarda satmak istediğimizde oluşan bir piyasa. Bu iki piyasayı birbirinden ayırmak gerekiyor.

ni fahiş fiyatla, tağrîri de aldatma ile karşılayabiliriz. Gabin dediğimiz şey de yine hadislerden hareketle ikiye ayrılıyor; birisi tağrîrli gabin, diğeri tağrîrsiz gabin. Yani, birinde adamı aldatmak için bir şey yaptığınız için o fiyata alıyor, diğerinde öyle bir şey yapmıyorsunuz ancak malı pahalıya satıyorsunuz. Meselâ şimdi siz bir malı, değeri 50 lira iken 100 liraya satmak istiyorsunuz. Bunu iki türlü yaparsınız. Biri müşteri gelir, bu kaç lira diye sorar, 100 lira dersiniz. Aşağı olmaz mı, olmaz, alırsan 100 lira dersiniz. Adam alır gider. Burada gabin vardır. Fahiş fiyatla satmışsındır. İkincisi bu 100 lira, 150 verdiler vermedim, ama sana 100 liraya vereceğim diyerek yalan söyler. Halbuki kimse ona 150 lira vermiş değildir. Bu da tağrîrli gabindir. Burada yalan söyleyerek adamı aldatmıştır. İşte bütün bunlar serveti, mübadeleyi batıl yollarda yapmama âyetinin çerçevesine girmektedir.

Hocam, bir malın maliyetini farklı göstermek de söylediğiniz yasak kapsamına girer mi?

Tabi girer. Malın maliyetini söylemek mecburiyetin-

de değilsiniz. Yani adam “Sana kaç mal oldu? Kaça aldın?” dediğinde, bu bana ait bir bilgi, seninle paylaşmak istemiyorum diyebilirsiniz. Ama eğer devlet mecbur ediyorsa, etiket koyacaksınız, etikette hem alış hem satış fiyatlarını doğru yazacaksınız. Yalan yazdığınızda helâl kazancınız harama dönüşür. Çünkü işin içerisine yalan katmış oldunuz.

Hocam, az önce fahiş kârdan bahsettiniz. İslâm hukukunda bunun bir yüzdesi var mıdır, belirli midir yani bu?

Bu konuda bazı kriterler oluşturmak için teşebbüslerde bulunulmuş. Hayvan, arazi, ticarî eşya için farklı yüzdelere verilmiştir. Bu yüzdelere aşıldığında fahiş fiyat olur denmiştir. Diyelim ki arazide fahiş fiyat yüzde beş ise 100 liralık herhangi bir yeri 105 liradan fazlasına sattığınızda fahiş fiyatla satmış oluyorsunuz. Böyle denilmiştir, ama bu yüzdelere benim kanaatime göre bütün şartlarda uygulanamaz. Onun için şimdi söyleyeceğim ikinci kriter daha uygundur. O da piyasadır. Piyasada bazı malların fiyatları tekel maddesi gibi sabittir. Yani orada bir kuruş oynamaz zaten. Ama bazı mallar vardır

ki o malın piyasadaki fiyatları çeşitli sebeplerle biraz oynar. Şimdi demişler ki o piyasada bu maldan anlayan üç beş kişiye o malı gösterdiğinizde, diyelim ki 105 liradan 115 liraya kadar fiyat verdilerse, 5 ile 15 arası meşrûdur, 15’i geçtiğinizde fahiş fiyat olur. Bu işten menfaati olmayan üçüncü kişilerin bu kadar eder demelerini ölçüt olarak almışlardır. Bunu zamanımız şartlarına uygulamak daha kolay ya da daha makuldür. Buna da piyasa rayıcı denir. Piyasa aslında Medine pazarı gibi ahlâkın, hukukun, erdemin hakim olduğu bir piyasadır. Yoksa çeşitli gayrimeşrû müdahalelerle piyasa oluşturduğunuzda o piyasa içerisinde bilerek bilmeyerek ki, daha çok bilmeyerek alım satım yapanlar için sorun değildir ama, o piyasa şartlarını suni olarak değiştirenler çok büyük vebale girerler. Binlerce on binlerce yüz binlerce insanın vebalini almış olurlar. Bir insanın malını ederinden çok ucuza alırsanız orada da fahiş bir aldatma söz konusudur. Alana ederinden çok fazlaya satarsanız orada da bir fahiş fiyat söz konusudur.

Hocam, malı bu şekilde ederinden fazlasına satmak ya da düşük fiyata almak iki tarafın da rızası ile

olursa, yani satan kişinin darda kalması bir ödeme yapmak mecburiyetinde olması gibi bir şeyden kaynaklanıyorsa bu durum da problem olur mu?

Olur. Doğrusu, bana hakemlik için başvurulmuş olaylar oldu. Onun için de insan başına gelmeyince, tarafları dinlemeyince, teorik olarak masa başında düşündüğünde bir şey düşünüyor, işin içine girdiğinde ise daha farklı düşünebiliyor. Yani öngörmediğimiz farklı durumlar karşımıza çıkıyor. Onun için ben bu tecrübeden hareketle şu kavramları geliştirdim. Fıkıhta "bey'u'd-darûra" diye bir kavram var. Yani bir insan zarurete düşüp bir malını zaruret sebebiyle ederinin çok altında satıyor ise bir kısım fukaha bence de doğru ve haklı olarak, bilahare bu akdi tek taraflı olarak, zarurete düşüp satan kimselere bu akdi feshetme hakkını tanıyorlar. Yani, mahkemeye müracaat edebilmesi demek, gerekirse fesheder, parasını verir, malını alır anlamına gelmektedir. Bu bey'u'd-darûra var, ama hangi alım satımları bu bey'u'd-darûraya belli bir ortamda ve şartta sokabiliriz diye sorulduğunda, problem çözülmüş olmuyor. Nasıl oluyor? Zarureti iki taraf farklı anlıyor, yani madur olan kişi diyor ki, ben borçlandım, mallarıma haciz geldi, fabrikamı veya filan arazimi -on milyon dolar ederdi- beş milyon dolara sattım. Şimdi ben bu malımı geri istiyorum veya beş milyon dolar daha istiyorum. Diğer tarafa soruyorsun, bu iş nasıl oldu diye. Bu kişi bu malı satılığa çıkarttı, ilan etti. Herkes ona 4.8 milyon verdi, ben 5 milyon verdim, aldım diyor. Evet o mal 10 milyon ederdi fakat o gün etmedi. Yani 10 milyon veren çıkıncaya kadar beklersen, altı ay bir sene sonra belki bir alan olur, o zaman onun fiyatı 10 demektir. Ama beşe satıldığında acil satım söz konusu ise, insanlar aslında almak istemedikleri halde çok ucuz olduğu için alıyorsa bu durumda üç tane satım ortaya çıkıyor:

Bir tanesi gerçekten ortada bir zaruret olması sebebiyle acil satım şartlarında oluşan fiyatın da altında bir fiyatla alım satımın yapılmasıdır. Bu satışın bozulabileceğini, meşru olmadığını düşünüyorum. İkincisi, acil satımda oluşan fiyatla alıp satma ki ben bunun meşru olduğunu düşünmekteyim. Üçüncüsü de acil olmayan durumlarda yapılan alışverişlerdir. Yani alanın da satanın da zaruret içerisinde olmadığı, bu durumda yapılan alım satım ve fiyat. Bunun da ilk ikisinden farklı olduğunu düşünüyorum. Burada piyasa diye birşey konuşmuşuk ya, piyasayı demek ki en azından ikiye ayırmak la-

zım: Bir malı hemen satmak istediğimizde onu normal şartlarda almak istemeyen insanların verecekleri fiyatla oluşan piyasa ve bir malı normal şartlarda satmak istediğimizde oluşan bir piyasa. Bu iki piyasayı birbirinden ayırmak gerekiyor.

Hocam, bazı şirketlerin veya ailelerin eşyaları hacizde devlet tarafından satılabiliyor. Onu satın alan insanlar satıcı ile hiç bir şekilde muhatap olmuyorlar. Doğrudan devlet memurları ile muhatap oluyorlar. Arabalar, evler çok daha ucuza alınıyor, fakat insanlar bunları alırken tedirgin oluyorlar. Söyledikleriniz karşılıklı alışveriş yapanlarda daha anlaşır görünüyor. Peki burada nasıl davranmak gerekir?

Biraz önce söylediğim o üçlü taksim burada işe yarar. Ben demiş oldum ki şimdi size bir piyasa yoktur. Birden fazla piyasa vardır. Bu piyasaların bir kısmı meşrûdur, bir kısmı değildir. Müzayedeye ayrı bir piyasadır. Haczedilmiş malların satımı ile ilgili müzayedeyi kastediyorum. Haczedilmiş mallar var, o mallar adamın borcuna karşılık alınmış. Bazen haczettiğiniz mal borcu ta-

Hile, insanları yanlış yönlendirme sadece ticarî hayatta olmuyor. İctimâî, ilmî ve siyasî hayatta da oluyor. Sayım, istatistik vs.'de yapılan hileler de zulümdür, haksızlıktır. İnsanları yanlış yönlendirir, bu da fertlere, toplumlara zarar verir. O zaman bunu yapanlar da sorumlu olurlar.

mamen karşılar adam borçtan kurtulur. Bazen karşılmaz, bazen de aldığınız fazladır. Borcu karşılar, ama borcu tam olarak karşılayacak mal olmadığı için daha fazla edecek bir mal almışsınızdır, o zaman da borcunu ödedikten sonra üstünü ona iade etmeniz gerekmektedir. O kişi de bunu takip edecek. Önce bu haciz konusunda haksızlık yapılmaması gerekiyor. Burada eksperlerin bir mala fiyat koyarken haklı davranmaları ve insanın alınmaması gereken mallarını almamaları gerekiyor. Birinci madde budur. İkinci madde şimdi siz şu mal şu kadar eder diye tahmin edersiniz, ama sonuçta bazen tahminin üstünde, bazen altında, bazen de tahmin ettiğiniz fiyattan satılır.

Hocam eksik ölçmek ve tartmakla ilgili âyeti ke-rimeyi okuduğumuzda terazi ile ölçümler aklımıza geliyor. Siz bir yazınızda istatistik, anket ve sayım hi-lelerini de bu kapsam içerisinde değerlendiriyorsu-nuz. Bu konuyu biraz açabilir miyiz?

Hile, insanları yanlış yönlendirme sadece ticarî ha-yatta olmuyor. İctimâî, ilmî ve siyasî hayatta da oluyor. Sayım, istatistik vs.'de yapılan hileler de zulümdür, hak-sızlıktır. İnsanları yanlış yönlendirir, bu da fertlere, top-lumlara zarar verir. O zaman bunu yapanlar da sorum-lu olurlar. Bir konuda dikkat ederseniz sosyal alan araş-tırması yapılıyor bilimsel araştırma yapılıyor. Bunun ilmi var, en düzgün, en tarafsız, nisbeten en doğru nasıl yapı-lır? Dikkat edin nisbeten kelimesini kullanıyorum. Mut-lak doğru yok. Nisbeten en doğruya ulaşmak için hangi yol, yöntem takip ediliyor, bunun ilmi var, İstatistik ilmi. Bu kuralları kitabına uygun olarak yapmak var ki, çıkan

Eşinize, dostunuza borç para veriyorsunuz, hem paranızı hem de arkadaşınızı kaybedi-yorsunuz. Peki borç alan her zaman gerçekten ödeme güçlüğüne düşüyor da mı ödeyemiyor, yoksa menfaatini mi tercih ediyor? Yani ödeye-ceği para ile bir başka iş mi yapıyor? Bu ikincisi de oluyor maalesef.

sonuç ne ise odur. Herkes ona göre tedbirini alır. Bir de önceden senin istediğin bir sonuç vardır. Aslında sen ha-kikati öğrenmek istemiyorsun, hakikati manipule etmek istiyorsundur. Senin işine bir sonuç yarıyor. A'dır bu so-nuç. A'yı ortaya koyuyorsun, A'yı ortaya çıkaracak şekilde araştırmayı ayarlıyorsun. Soruları ona göre hazırlıyorsun. Denekleri ona göre seçiyorsun vs., sonuçta istediğin olu-yor. Bu aldatma değil midir? Aldatmadır. Peki câiz midir? Elbette câiz olmaz.

Hocam, insanlar bazen mecburen borçlanıyor-lar ve kredi alıyorlar. Öyle bir dönem başladı ki artık kimse kimseye borç vermez oldu. Gidin, bankadan kredi çekin deniyor. Çok kolay bir şekilde kredi çeki-lir oldu.

Baştan kolay sonra zor. Çekerken kolay da öderken zor.

Evet, karz-ı hasen çok azaldı. Bunu tekrar günde-mimize almak için ne yapabiliriz?

Bunu kurumlaştırarak getirebiliriz. Münferit olmaz. Çünkü haklı olarak artık insanlar birbirine güvenmiyor, haksız olarak değil. Eşinize, dostunuza borç para veriyor-sunuz, hem paranızı hem de arkadaşınızı kaybediyorsu-nuz. Peki borç alan her zaman gerçekten ödeme güçlü-ğüne düşüyor da mı ödeyemiyor, yoksa menfaatini mi tercih ediyor? Yani ödeyeceği para ile bir başka iş mi ya-pıyor? Bu ikincisi de oluyor maalesef. İnsanlar görüyor. Ben borç vermiştim, şu işini görmüştü. Sonra şundan do-layı eline şu para geçti. Fakat bana olan borcunu ödeye-cek yerde gitti, şunu aldı, şunu sattı, bunu yaptı diyor.

Bu davranışları görünce adamın sıtkı sıyrılıyor bu işten ve bir daha vermeyeyim diyor. Şimdi her zaman karz-ı hasen veren insan ilelebet o verdiği muhtaç de-ğildir de onun için veriyor diye düşünemeyiz. Bazıları için öyledir, yani sizin devamlı fazla paranız vardır. Devam-lı fazla paranız varsa ayırırsınız ve ben bunu Allah rıza-sı için ödünç vereyim dersiniz. Bakın ben fakir değilim, fakat ensesi kalın bir tüccar da değilim. Siz biliyorsunuz. Zengin de sayılmam bugünkü ölçülerde, ama kendime göre elhamdulillah ihtiyacımdan fazla param vardı. İhti-yacınızı sınırlamazsanız kimsenin ihtiyacından fazla pa-rası olmaz. Meselâ ben o zaman 10 bin dolar ayırdım bu iş için. Bunun 7-8 bini hiç gelmemek üzere gitti. 2-3 bini geldi, geliyor, gelecek. Ben de 3 bine indirdim onu. O da sıfırlanınca tamamdır. Ben o kadar ayırmıştım. Bakın bit-ti işte ikraz, dikkat buyursanız karz-ı haseni bitiren ben değilim ki. Öyleyse bu işi kurumlaştırmak lazım. Kurum-sallaştırmakla devleti kastetmiyorum. Devlet de kendi çapında yaparsa yapsın, o beni ilgilendirmiyor. Sivil top-lum, yani Müslüman camia olarak karz-ı hasen vakfı kur-malıyız. Bu vakfın binası da, çalışanı da olmalı. Ve bura-ya fazla parası olan parasını koymalı. Hani bankalarda cari hesap vardır ya, bugün verirsin ertesi gün alırsın. Ce-bimde, evimde olmasın dersin. Biliyor musunuz banka-cılıkta ne oluyor bu? Senin 24 saat o parayı bankada tut-man bankaya büyük bir menfaat sağlıyor. Sana göre pa-ran korunuyor. Ama gecelik fâize konduğu için paran on-lara menfaat sağlıyor, oradan fâiz alıyor.

O zaman parayı yatıran da mı günaha giriyor ho-cam?

Elbette. Ortada bir zaruret yokken adama fâizcilik

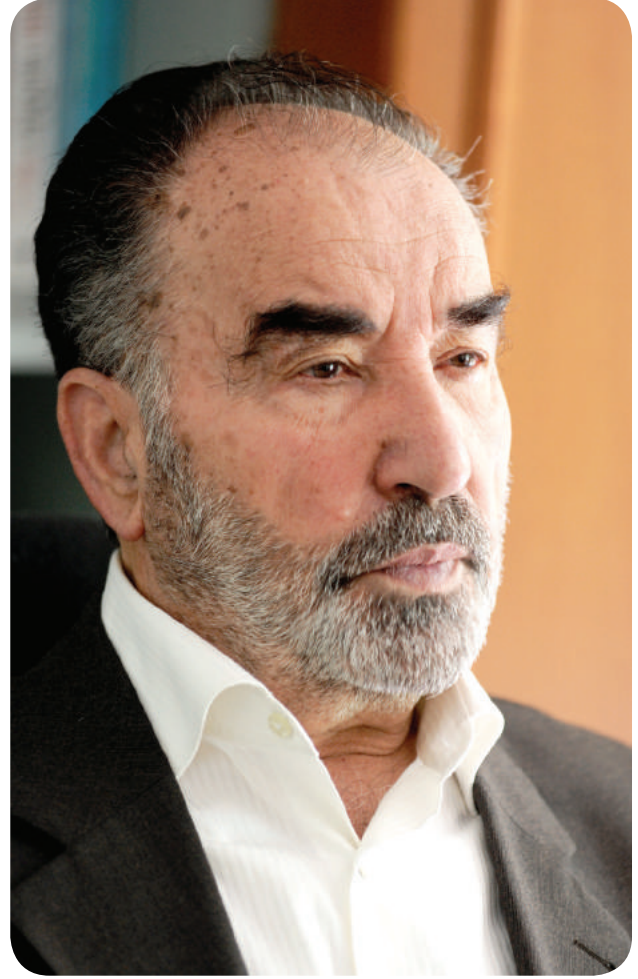
yaptırması oluyorsun. Benim demek istediğim bankalarda cari hesap var ya, bunun gibi bu vakfın böyle hesabı olmalı.

Eskilerin para vakfı dediği gibi mi?

Yok, para vakfı değil, ben karz-ı hasenden bahsediyorum. Para vakfında paranızı veriyorsunuz bitti artık. Yani sizinle alakası kesiliyor. Benim söylediğim öyle değil. Benim elimde bir para var, 15 gün ihtiyacım yok. Ben bunu elde tutmam, oraya koyarım. Bu sözüme dikkat ettiniz mi? Gidin bankacılarla sorun, böyle bir cari hesapta, tortu tabir ettikleri bir para kalır milyarlarca lira. Çünkü sen 15 gün sonra alıyorsun ama, bir başkası 30 gün sonra ihtiyacı olan bir parayı oraya koyuyor. Birisi 1 hafta, birisi 6 ay sonrası için oraya koyuyor. İhtiyacım olursa alırım diyor. Karz-ı hasen vakfı kurduğumuzda ihtiyacım olmayan parayı ben oraya veriyorum. Sonra ihtiyacım olduğunda oradan parayı alıyorum. Bu çok cazip bir şey.

Hocam bu pratikte mümkün mü?

Tabi, mümkündür. Biz bir deneme yaptık aslında. Bizim denememiz çok enteresan. Biz aynı zamanda üyelik sigortası dediğimiz, İslâmî sigorta dediğimiz sigortayı da uyguladık burda. 30 kişi idik vaktiyle. 30 kişi bu işi yapmak üzere anlaştık. Her birimiz her ay bir araba alacağız. Ama herkes ... marka alacak. O zaman öyle bir araba vardı, yeni çıkmıştı, lüksü. Fazlasını isteyen üstünü ekleyecekti. Kura ile her ay bir ... Bu yürüdü, her ay bir araba alıyoruz. Dedik ki bunu yaptık, başarılı olduk. Peki bu arabalar kaza yaparsa ne olacak? Şimdi bak bizim müessesemiz yok kasamız yok, hiç bir şeyimiz yok. Bir arkadaş sen bunu idare et dedik. O yıl arabalarımıza kasko yaptırsaydık 500'er lira verecek idiysek o arkadaş 500'er lira para verdik. Kasamız o oldu. 30 kişi 15 bin lira eder. Müessese olsaydık bu 15 bin lira ile ticaret yaparak bu 15 bin lirayı da nemalandırırđık. Öyle bir imkanımız olmadığı için biz bunu ancak altına, dolara ve marka çevirdik, bunu da katılım bankasına koyduk. O zamanlar adı özel finans kurumu idi. Bir, bunlara çevirdiğimiz için enflasyon farkı olmadı, iki, oradan da 3-5 kuruş kar payı geldi. Üçüncü yılda artık prim vermemiz gerekmedi. Verdiğimiz para hasarı karşılıyor. Biraz zaman geçti, o azıcık gelir varya o, hasarı karşılar hale geldi. Şimdi siz bunu kurumlaştırdığınız zaman bu paraları topladığınızda, hem makul hem kazancı garanti gibi olan yatırım araçları var,

bu paraların bir kısmını o yatırım araçlarına yatırıyor sunuz. Bir kısmını da karz-ı hasen olarak veriyorsunuz, kefil de alıyorsunuz. Gerçekten ödeme güçlüğü varsa bağışıyorsunuz. Adamın evini, barkını, yatağını, yorganını satmıyorsunuz. Ödeme güçlüğü yok, ödeyebilecek durumda ise, kefil varsa sıkıştırmak suretiyle ödenmesini sağlıyorsunuz. Bu ödenmeyenlerden kaybınızı da yaptığınız ticaretten karşılıyorsunuz. Paranın bir kısmını ayırmıştınız ya, bu devam ediyor. Bakın ne oluyor o zaman? Hem ben istediğimde karz-ı hasenimi geri alıyorum. Şer-i şerife göre karz-ı hasende vade yoktur. Sana verdiğimde, istediğim gün bana onu vereceksin. Bunu unutmayınız, ticarete vade bağlayıcıdır, karz-ı hasende vade bağlayıcı değildir. Altı aylığına veririm, üç ay sonra benim ihtiyacım olur, onu sizden talep edersem siz onu bana vermeye mecbursunuz. O zaman bir başka Müslüman üstlenecek borcu, verecek parayı. Sen benimkini vereceksin, çünkü benim ona ihtiyacım oldu. ■

KAPİTALİZM VE PROTESTAN AHLÂKI

Tahsin GÖRGÜN*

WEBER TEZİ OLARAK DA BİLİNEREN PROTESTANLIĞIN
KAPİTALİZMİN/MODERN BATI AVRUPA'NIN YÜKSELİŞİNDEKİ
YERİNİN TAYİN EDİCİ OLDUĞU TEZİ, SADECE MATERYALİST
OLANLAR-MATERYALİST OLMAYANLAR AÇISINDAN DEĞİL, AYNI
ZAMANDA İNGİLİZ-ALMAN, FRANSIZ-ALMAN ÇATIŞMASININ
TARİH VE SOSYAL BİLİMLER ALANINDAKİ GÖRÜNÜŞÜ OLARAK
DA ÖNEMLİDİR.

□ Meşhur Alman sosyoloğu Max Weber, modern Batı dünyasının ayırıcı hususiyeti olarak nitelendirdiği kapitalizmin, Protestan ahlâkı ile doğrudan bir alakasının bulunduğunu iddia etmiş ve bu iddia epeyce bir insan grubu tarafından kabul görmüştü. Weber'in 1905 yılında yayımladığı uzun bir makale, daha önce Mel'gunov gibi bazı ilim adamlarının da dikkat çektiği verileri dikkate almak ve kapitalizmin Protestan ahlâkının bir neticesi olduğunu iddia etmek suretiyle, en azından iki cihetten önemli bir tez ileri sürmüştü. Bu cihetlerden birisi Batı Avrupa'nın dünya tarihindeki yeri ile alakalı iken ikincisi, dinin, özellikle de Hristiyanlığın Batı Avrupa'nın modern başarıları içindeki konumu ile alakalıdır.

Birinci tez açısından bakıldığında Batı Avrupalıların, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren, kendi başarılarını kendi gayretleri dışında başka bir şeye borçlu olmadıkları gibi bir düşünce ile bütün bir insanlık tarihini bu perspektiften yeniden kurgulamak ve kurmak gayretine girdikleri takip edilebilir. Bu gayretin sahipleri nihai olarak, en azından 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında, Batı Avrupa'nın entelektüel ve tarihî zeminini ve hareket noktası olarak İslâm medeniyetini vurgulayan yaklaşımlar karşısında, sömürgecilik ile elde ettiklerini düşündükleri üstün konumu tarihî olarak da temellendirerek, geçmiş gelecekle inşaat etme yoluna girmişlerdi. Bu çerçevede Batı Avrupa'da en azından 19. yüzyıldan itibaren geçerli olan ve daha önce onların meşhulü olan birçok kurum ve kuralın, sıfırdan ve Batılılar tarafından bulunduğu/geliştirildiği tezi daha fazla kabul görerek, bir tür Batı Avrupa ideolojisi haline geldi. Max Weber'in adı geçen makalelerini kitaplaştırdığı eserinin "Vorbemerkung" kısmında söyledikleri bu yönden oldukça önem arz etmektedir. Weber bir asır önce Hegel'in Phaenomenologie des Geistes isimli eserinde bahsettiği "çocuğun", erginlik dönemini tasvir ediyordu. Nitekim Hegel bu eserinde yepyeni bir çocuğun doğduğunu ve bu çocuğun kendi kendisini icad ettiğini ve varlığını kendi dışında başka bir şeye borçlu olmadığını söylüyordu; benzer bir şekilde Weber artık büyümüş ve dünyayı istila etmiş haliyle Batı medeniyetinin, niçin her yönden "yeni" ve "biricik" olduğunu temellendirmeye çalışıyor ve bu biricikliğin gerisinde dinî bir dönü-

şümün, dinî reformun yattığını iddia ederken, biraz da ağırlıklı olarak Alman dinî hayatının ayırıcı hususiyeti olan Protestanlığı ön plana çıkarıyordu.

Bir taraftan dinin, diğer taraftan da Batı Avrupa dinî konteksti içinde Protestanlığın, kapitalizm karşısındaki konumunun tartışılması en azından üç cihetten önemlidir. Bunlardan birisi genel olarak Batı Avrupa'da 18. yüzyılda daha fazla görünür hale gelen ve özellikle Fransız aydınlanmasında ön plana çıkan Katolik Kilisesi eleştirisidir. Bu eleştirinin ne kadar etkili olduğunu görebilmek için 18. ve 19. yüzyılda devam eden ve Cizvitler'in Fransa ve Avrupa'ya ne kadar hizmet ettiklerini göstermeye çalışan çabaları hatırlamak gerekmektedir. Yüzlerce cilt eserinde Cizvitler'in özellikle Asya'da ne gibi faaliyetler yaptıkları ve bu faaliyetlerin başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinin ne kadar işine yaradığını göstermek, bu eserlerin ilk amacı gibi gözükmemektedir.¹ Bu Katoliklik eleştirisi, aynı zamanda İslâm ve Doğu kültürüne müspet bir bakışla birlikte devam ettiği için, en azından aydınlanmacı olarak kabul edilen düşünürler ara-

Hristiyanlığın artık herhangi bir şekilde, tarihî açıklamalarda bile, bir müracaat kaynağı olarak görülemeyeceği, dinin ancak reel iktisadî ilişkileri meşrulaştırmak için uydurulmuş bir tür "ideoloji" olduğu düşünce-si en azından sosyal ve iktisadî ilimlerle iştigal edenler arasında yaygınlık kazanmıştı.

sında, İslâm ve Müslümanlar hakkında oldukça müspet bir tavırla atbaşı beraber yürüyordu. Dinin, özellikle de Katolikliğin Batı Avrupa için ehemmiyetinin vurgulanması bu çerçevede önem arz etmekteydi. Bu yönden özellikle Fransa'da ve belli ölçüde Almanya'da Katolikliğin tarihî ve aktüel değeri konusunda mühim bir literatür ortaya çıkmıştı. İkinci cihet ise Weber'in memleketinde ortaya çıkan ve "kulturkampf", "kültür savaşı" veya "çatışması" olarak isimlendirilen Katolik-Protestan çatışması ile alakalıdır. Bu çatışma içerisinde özellikle Protestanlar'ın Almanya'yı bir "Protestan Hristiyan Devleti" (Christlicher Staat) olarak kurgulamaya yönelmeleri ile birlikte ortaya çok ciddi çatışmalar çıkmış; bu çerçevede Protestanlar'ın mı yoksa Katolikler'in mi Batı Avrupa'nın mevcut üstün ve etkin konumunu sağlamada daha fazla katkı sağladıkları sorusu, sadece kilise çevrelerini değil, sosyal ve siyaset bilimcilerini, hatta iktisat ve hukuk tarihçilerini, felsefe tarihçilerini de ilgilendirmekteydi. Burada üçüncü bir cihetten daha

bahsetmek mümkündür ki bu cihet 19. yüzyılda daha fazla güçlenen materyalist eğilimlerin, bu arada tarihsel materyalizm de denilen, sosyalizmin ortaya attığı sorularla alakalıdır. Bu üçüncü cihet ile birlikte Hristiyanlığın, bu arada da Protestanlığın, aslında bir dönemde etkin olmuş ve etkisinin de çok müspet gözükmediği hareketler olduğu tezi ön plana çıkmış; bu çerçevede Hristiyanlığın geçmişte zararlı, yirminci yüzyılın başlarında da gereksiz bir fenomen olduğu; Hristiyanlığın artık herhangi bir şe-

kilde, tarihî açıklamalarda bile, bir müracaat kaynağı olarak görülemeyeceği, dinin ancak reel iktisadî ilişkileri meşrulaştırmak için uydurulmuş bir tür "ideoloji" olduğu düşüncesi en azından sosyal ve iktisadî ilimlerle iştigal edenler arasında yaygınlık kazanmıştı. Weber'in çalışması, onu daha sonra destekleyen Ernst Troeltsch gibi tarihçi/teologların da desteği ile, Protestanlığı en azından tarihî süreci açıklamada bir faktör olarak dikkate almak gerektiği tezini ortaya koymuş oldu.

Dinin, tarihî süreçte etkin olduğunun kabul edilmesi, ilk bakışta sanki sadece tarihle alakalı gibi gözükse de, tarihî-toplumsal varlık alanının mahiyeti ile ilgili soruyu materyalizmin öngördüğünün dışında sorması sebebiyle, hem mevcut dönem hem de gelecek açısından ehemmiyet arz etmektedir. Bu sebeple Weber tezi olarak da bilinen Protestanlığın kapitalizmin/modern Batı Avrupa'nın yükselişindeki yerinin tayin edici olduğu tezi, sadece materyalist olanlar-materyalist olmayanlar açısından değil, aynı zamanda İngiliz-Alman, Fransız-Alman çatışmasının tarih ve sosyal bilimler alanındaki görünüşü olarak da önemlidir. Weber'in tezinin ve eserleri-

nin meselâ Fransa'da neredeyse hiç ciddiye alınmamış olması ile Protestanlığın muhtelif şekillerinin etkin olduğu Amerika'da 1930'da tercüme edilerek, daha sonra özellikle İkinci Dünya Harbi'nden sonra Talcott Parsons eliyle tartışmanın merkezine çekilmesi, meselenin bu siyasî/dinî-kültürel boyutu ile alakalı gibi gözükmemektedir. Bu tezin, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde canlı tutulması, yine tarihsel materyalist Sovyetler Birliği ile kapitalist ve "liberal" Batı Avrupa arasında, "Marx mı Weber mi?"

gibi bir yaklaşım çerçevesinde tartışılması da bu yönden önemlidir.

Protestanlık ile ilgili tezin geri planında, Batı Avrupa'nın "eski" tarihinde mevcut olmayan rasyonel bir düzenin ortaya çıkmasının açıklanması ile ilgili mesele bulunmaktadır. Batı Avrupa'da rasyonel düşünmenin İslâm düşüncesinin, onu temsilen de özellikle Averroes olarak bilinen İbn Rüşd'ün tesiri ile açıklandığı bir dönem bulunmaktadır. Bu dönem 18. yüzyılın sonuna, hatta 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiş; 19. yüzyıldan itibaren günümüze kadar bazı araştırmacılar bu tezi hatırlatmışlar ise de, bu tip "hatırlatmalar" genel ve yaygın anlayış olarak kabul gören, "Batı'nın kendi kendisini icat ettiği" (the west invented itself) iddiasına göre oldukça zayıf kalmıştır.

Protestanlık tezini tam olarak anlayabilmek için bu alanda savunulan diğer iki tezi de dikkate almak gerekmektedir. Bunlardan birincisi bilimsel ve teknolojik gelişmeyi ön plana çıkaran Anglo-Sakson tezidir. Buna göre bilim ve teknoloji alanındaki gelişme ve bunun üretimde kullanılması anlamına gelen Sanayi Devri-

Alman sosyolog Max Weber, 1905 yılında yayınladığı uzun bir makalede, daha önce Mel'gunov gibi bazı ilim adamlarının da dikkat çektiği verilere dikkate almış ve kapitalizmin Protestan ahlâkının bir neticesi olduğunu iddia etmiştir.

mi, Batının yükselişinin esas sebebidir. Bu tezi Robert K. Merton, Weber tezi ile birleştirmeyi denemiş ve bilim ve teknolojik gelişmenin de Protestanlıkla, dolaşımı ile dinî faktörle doğrudan irtibatlı olduğunu savunmuştur ki, bu tez özellikle bilim ve din arasındaki irtibatı ele alırken önem arz etmektedir. İkinci tez ise ticareti ve Akdeniz havzasındaki ticarî faaliyeti ön plana çıkaran Fransız ve Hollanda merkezli tezdır; bu çerçevede Akdeniz merkezli dünya ticaretinin, Batı Rasyonalitesinin zeminini teşkil ettiği savunulmaktadır.

Protestanlığın ve özellikle Calvinizmin rasyonel bir hayat tarzı olarak Kapitalizmin ortaya çıkmasındaki rolü de, diğer iki tez gibi, İslâm tesirini ve İslâm medeniyetini yok sayarak, Batı'yı kendi icadı olarak göstermeye çalışan bir yeniçağ ideolojisi gibi gözükmektedir. Halbuki Calvinizmin Weber tarafından ön plana çıkarılan ahlâk ilkesi, ticaret ve zenaat alanında ele edilen başarının, başarılı bir hayatın, yani amacına ulaşmış bir hayatın alâmeti olduğu düşüncesi, fütüvvet ve Ahi ahlâkının önemli unsurlarından birisi olan "el-kâsibü habîbullah" ilkesinin tercümesinden başka makul bir şekilde temellendirilemez. Bu durum benzer bir şekilde diğer iki tez için de geçerlidir: Akdeniz merkezli dünya ticareti, muhtevası ve formu ile Müslümanlar'ın, özellikle de Osmanlı Devleti'nin kontrolünde devam ettiği için, bu çerçevede meselâ Fransız, İngiliz ve Hollandalı tüccarlara verilen imtiyazla-

rın (kapitülasyon), ticaretin gelişmesini nasıl desteklediğini ve 19. yüzyıl başlarında yazılmış bir coğrafya kitabında ifade edildiği gibi, ticareti önce İtalyanların Müslümanlar'dan öğrendiği ve daha sonra bunun diğer milletler tarafından üstlenilerek geliştirildiği hatırlanacak olursa, o zaman "ticaret" tezinin de, İslâm tesiri olmadan açıklayıcı olmayacağı söylenebilir.² Bilim ve teknoloji tezi ise, bilim ve teknolojinin İslâm dünyasından tercüme yoluyla üstlenildiği ve daha sonra geliştirildiği dikkate alındığında, benzer bir durum arz eder.

Bu söylenenlerden Batı'da Batılı herhangi bir şey olmadığı, Batılıların her şeyi Müslümanlar'dan aldığı gibi bir düşüncenin anlaşılması, tamamen yanlış olur. Batılılar Müslümanlar'dan, özellikle Osmanlı toplu-

mundan çok şeyi öğrenip üstlenmiş iseler de, onlar bu aldıklarını yeniden tanımlayıp dönüştürmüşler, hatta başkalaştırmışlardır. Batılıların sahip olduğu bütün bilgi, düşünce, değer her halükârda Batıdır; sorun sadece, bunların sadece Batı'da olduğu ve Batı dışında yaşayanların bu anlamda "evrensel" herhangi bir bilgi, değer ve düşünce üretemediği iddiasındadır. Bu iddia 19.

yüzyılda bir sömürgecilik ideolojisi olarak ortaya çıkmış olup dünyanın haki mi olduğunu düşünen Batılıların, sadece çağdaş dünyanın veya dünyanın bugününün değil, geçmişinin de haki mi olduğu/olması gerektiği gibi, tipik modern ve Kartezyen bir düşüncenin sıradan bir neticesidir. Bugün artık yavaş yavaş Batılıların dünya üzerindeki tahakkümü azaldıkça, geçmiş üzerine

Batı Avrupalıların, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren, kendi başarılarını kendi gayretleri dışında başka bir şeye borçlu olmadıkları gibi bir düşünce ile bütün bir insanlık tarihini bu perspektiften yeniden kurgulamak ve kurmak gayretine girdikleri takip edilebilir.

gerilmiş olan perdeler ortadan kalkmakta, hakikat daha açık bir şekilde su yüzüne çıkmaktadır. Hakikat derken kastettiğimiz kısaca, 19. ve 20. yüzyılda anlatıldığının aksine insanlık tarihinin Batı Avrupa'nın tarihinden ibaret olmadığı, tarihin amacının modern Batı olmadığı; ezcümle insanlık tarihinin bir vahdet teşkil ettiği ve bu tarihin en azından miladî 8.-18. yüzyılları arasının İslâm-Türk tarihi etrafında tahakkuk ettiği.

Protestan ahlâkının kapitalizmin ortaya çıkmasındaki yerinin vurgulanması, özellikle dinin tarihteki ve toplumsal hayattaki ehemmiyetinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Weber'in tezi bu yönden önemli tartışmalara sebep olmuş olmakla birlikte, yeterince açıklanmamış/açıklanamamış olan bir husus bulunmaktadır. Bilindiği gibi Protestan ahlâkı veya Weber'in Protestan ahlâkı dediği tavır içinde kazanmak, kazandığını biriktirmek ve meslekte başarılı olmak önemli bir yer edinmektedir. Bu ilkelerin kaynağının Protestanlığın ayırdığı Katolik inancı ve ahlâkı olmadığı açıktır. Diğer taraftan o dönemde dünyanın en büyük gücü ve ekonomisi olan Osmanlı toplumunda bu ahlâkî değerlerin "harc-ı âlem" olduğu da bilinmektedir. Bunlar arasında herhangi bir irtibatın bulunmadığını, Calvin'in kendisinin bu değerleri "keşfettiğini" söylemek, tarihî-toplumsal alanın mahiyetinden bîhaber olmaktan başka bir mâna ifade etmez. Diğer taraftan bu değerlerin yavaş yavaş yerleştikten sonra nasıl olup da dinî boyutunun geri plana düşüp tamamen iktisadî rasyonalitenin kuralları haline gelerek kapitalizmi ortaya çıkardığı da, bu arka plan dikkate alınmadan anlaşılır gibi gözükmemektedir. Protestan ahlâkının dinî, kapitalizmin ise seküler/dünyevî bir tavır olduğu dikkate alındığında, dinî bir yönelişin nasıl olup da dünyevî bir hayat tarzını temellendirdiği sorusu, en azından Weber ve sonrası açıklamalarda cevaplanmış sayılmaz. Onların yaptığı sadece Batı Avrupa'da bir dünyevleşmenin gerçekleştiğinin tespitidir; bunun temellendirildiğini ve makul bir açıklamasının yapıldığını söylemek oldukça zor gözükmemektedir. Buradaki soru dinî bir hareketin seküler/dünyevî bir dönüşüme nasıl ulaştığıdır. Bu soruya kısaca, değerlerin İslâm toplumu içerisinde infak

Max weber, kapitalizmin protestan ahlâkının bir neticesi olduğunu iddia etmek suretiyle, en azından iki cihetten önemli bir tez ileri sürmüştü. Bu cihetlerden birisi batı avrupa'nın dünya tarihindeki yeri ile alakalı iken ikincisi, dinin, özellikle de hristiyanlığın batı avrupa'nın modern başarıları içindeki konumu ile alakalıdır.

ilkesi ve vakıf sistemi gibi unsurlarla dengelendiği, buna karşılık Batı Avrupa'nın sadece "kesb"i üstlenerek, tek taraflı ve ekstrem bir yol tuttuğu işaret edilerek cevaplandırılabilir. Bu cevabın çok kısa ve açıklamaya/temellendirmeye muhtaç olduğu açıktır. Ancak bu kısa yazıda ancak bu kadar cevap verilebilir.

Türkiye'de Weber'in tezi maa-lesef tamamen yanlış bir bağlam-

da, yanlış unsurlarla tanınmış ve kullanılmıştır. Weber tezini, yani dinin toplumsal ve iktisadî hayatta bağımsız değişken olarak etkin olduğu tezini savunurken İslâm dinî ve ahlâkını, tam da yenilme ve düşüş dönemi ile irtibatlandırdığı için, Batı'da yükselişin gerekçesi olarak dile gelen Protestan ahlâkı yerine bizde düşüşün sebebi olarak dinî ve tasavvufî ahlâk gösterilmiş; bunun neticesinde de, 19. yüzyılda Batılıların farklı bir bağlamda geliştirdikleri ve İslâm'ın Batı yayımlacılığını engellediğini ifade eden, "din medeniyet önünde engeldir" tezi, dinî ve tasavvufî ahlâkın gerileme ve yıkılmanın sebebi olduğu gibi bir düşünceye zemin hazırlamıştır. Bu sebeple Max Weber'in tezinin, yani dinin toplumsal hayatın bağımsız değişkeni olduğu fikrinin, Türkiye'de henüz gereği gibi müzakere edildiğini söylemek oldukça zor gözükmemektedir.

Bu çerçevede dünyevî bir hayat tarzı olarak kapitalizmin, Batı Avrupa'da daha önce başlamakla birlikte 16. yüzyılda zirveye ulaşan İslâm tesirinin/İslâmlaşmanın, akidevî/manevî boyutu eksik kalmış şekli olarak anlaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. İslâm ahlâkı ile irtibatını yeniden sağlayan ve "kesb"e dayanan bir hayat tarzının, kapitalizmin sahip olduğu rasyonel bütün imkânları kullanmakla birlikte, insan hayatının manevî boyutunu da ihmal etmeden, daha önce olduğu gibi, dâreyn saadeti hedefiyle gelecekte de etkin olacağını beklemek, gerekçesiz bir beklenti, sadece bir "umut" değildir. Bir defa gerçekleşmiş olanın, yine ve yeniden gerçekleşmesi mümkündür. ■

D İ P N O T L A R

1. "Lettres édifiantes et Curieuses" üst başlığı ile 18. yüzyıl boyunca yayınlanan ve 19. yüzyılda yeniden neşredilen bu eserler, Chateaubriand gibi müelliflerin gayretleri ile birlikte düşünüldüğünde, mesele- nin boyutu biraz daha açık bir şekilde fark edilebilir.
2. Neueste Laender- und Völkerkunde, Prag 1813, cilt 14, s. 7.

MUSEVİLİKTE TİCARET

Yusuf ALTINTAŞ*

19. yy. Varşova Yahudi Tüccarları

□ Ülkemizde de öteki ülkelerde de Yahudilerin** diğer toplumlara kıyasla ticareti daha iyi bildikleri ve ticarette daha başarılı olduklarına ilişkin genel bir kanı vardır. Kimi hallerde bu genel kanı üretilen ve bir bakıma da efsaneleştirilen birtakım öyküler nedeniyle daha da ileriye götürülmekte ve Yahudilerin "tüccar millet" olduklarına veya ticaretin bu ırka ait bir özellik olduğuna ilişkin söylemlerle, neredeyse bu bir tür kesin yargı haline verdirilabilmektedir.

Kuşkusuz böylesi bir yargının oluşmasında olduğu kadar pekişmesinde de en önemli etken, Yahudilerin bulundukları ülkelerde baskın bir çoğunlukla alım satım ve ticaret sektöründe iş tutmuş olmaları yanında, kimi zaman ve kimi hallerde o ülkelerin ticaret yaşamını önemli ölçüde etkileyebilecek duruma gelmiş bulunmaları veya o ülkelerin ticaret hayatını neredeyse tekellerine almış görünmeleri gibi, bir ölçünün ötesinde abartı da taşıyan söylemler olmuştur. Bu yargının gerçekte ne derecede örtüştüğü bir yana, böylesi bir yargının oluşmasının tarihsel ve toplumsal nedenlerini tartışmayı bir başka araştırmanın konusu sayarak, bu halkın gerçekten "Tüccar Millet" olup olmadıklarını, varlıklarını korumalarının temel nedeni olarak gördükleri ve öyle gösterdikleri dinlerinin alım satım ve ticaret konularını nasıl değerlendirip tanımladığını ve bu halkı bu manada nasıl biçimlendirdiği-

ni incelemek faydalı olacaktır.

Bu nedenle değerlendirmelere Yahudiler'in ataları olarak bilinen İbrânîler'de iktisadî hayatın kısaca da olsa incelenerek başlanması ve bu yoldan kendilerini İbrânî kültürünün ardılları olarak niteleyen Yahudiler'de iktisadî hayatı etkileyen geleneklerin doğruya yakın bir biçimde tespit edilmesi suretiyle, bu kültür zincirinde ticarete ilişkin yapısal nitelikte biçimlendirici unsurların ortaya çıkarılması uygun bir yöntem sayılabilir.

İbrânîler'de iktisadî hayat konusundaki bilgiler için temel başvuru kaynağı kuşkusuz elimizde bulunan Tevrat metinleridir. Buna göre ilk İbrânî ata Abraham'la¹ tarih sahnesinde yer almaya başladığı varsayılan İbrânîler², adlarından da anlaşılabilceği gibi geçer-göçer kabilelerdir ve bu durumlarının doğal ve zorunlu olarak toplumun iktisadî hayatı temelde hayvancılığa dayanmaktadır. Abraham'ın*** Kenaan ülkesinde yine hayvancılığın gereksinimleri doğrultusunda otlak bölgeleri seçmeye özen göstererek yerleşmesiyle başladığı varsayılan İbrânîler'in yerleşik yaşam biçimi, kendisinden sonraki kabile şefleri durumundaki oğlu Yitshak³ ve torunu Yaakov⁴ tarafından sürdürülmüşse de, bu dönemde bile iktisadî hayatın hayvancılık eksenli olarak devam ettiği görülmektedir. İbrânîler'in Kenaan bölgesinde baş gösteren kuraklık nedeniyle son ata Yaakov'un önderliğinde Mısır'a zo-

runlu göçü sırasında da hayvancılığın gereksinimi gereği yerleşim yeri olarak Nil Deltası civarındaki sulak/otlak Goşen⁵ coğrafyasının özellikle tercih edildiği Tevrat metinlerinde açıkça ifade edilmektedir⁶.

İbrânîler'in Mısır'a hicretlerinden, bir hesaplama göre, yaklaşık 270 yıl sonra bu kez İsrailoğulları kabileleri olarak oldukça kalabalık bir nüfusla peygamber Moşe'nin⁷ önder olduğu hareket sonucunda Mısır'ı terk etmeleri ertesindeki toplumsal tarihleri, aynı zamanda bu toplumun dinsel/ruhânî yapısının kurumsallaştırılması ve bundan hareketle de bir ulus olarak kurumlarının oluşturulmaya başlamasının çakıştığı döneme tanıklık eder. Bir başka anlatımla insanlığın ilk göksel tek tanrılı, kitabî dini olarak tanımlanan Musevilik, mensuplarına belli bir toplum düzeni de dayatmaktadır. Kuşkusuz dayatılan bu toplum düzeninde toplumsal yaşamın öteki alanlarında olduğu gibi iktisadî hayatın da belli birtakım ahlâkî esaslara bağlanması kaçınılmaz olacak ve bu alanda kimi etik kurallar tanrısal buyruklar halinde peygamber Moşe aracılığıyla toplumun hayatına girmiş olacaktır:

*"Torbanda büyük ve küçük dirhem bulunmayacak. Evinde büyük ve küçük ölçeğin bulunmayacaktır. Tanrı'nın sana vermekte olduğu toprakta ömrünün uzaması için dirhem tam ve doğru olacak, ölçeğin tam ve doğru olacaktır. Çünkü bütün bunları yapanlar ve haksızlık eden herkes tanrının Rab nezinde iğrençtir."*⁸

*"Ve keza komşuna bir şey sattığında veya onun elinden satın aldığı birini üzmeyeceksiniz."*⁹

*"Birbirinize haksızlık etmeyeceksiniz ve Tanrı'dan korkacaksınız çünkü ben tanrınız Rab'im"*¹⁰

İsrailoğulları'nın yerleşik düzen toplumu haline gelmeleri peygamber Moşe'nin ölümünden sonra Yehoşua¹¹ önderliğinde vaat edilmiş topraklarda kabile toplulukları federasyonu şeklinde gevşekçe sayılabilecek bir siyasal yapılanma bütünlüğünde yerleşmeleriyle başlar ki bu durumda da ülkenin iktisadî hayatı temelde ziraat eksenli olarak tanımlanabilir. Ancak yerleşik toplum düzeni zorunlu olarak alım-satım işlemlerini gündemlere getirecek, bu durum gelişerek zanaatkarlığı ve üretimi, ürün ve mal

İbrânîlerde iktisadî hayat konusundaki bilgiler için temel başvuru kaynağı Tevrat metinleridir. Buna göre ilk İbrânî ata Abraham'la tarih sahnesinde yer almaya başladığı varsayılan İbrânîler, adlarından da anlaşılacağı gibi geçer-göçer kabilelerdir ve toplumun iktisadî hayatı temelde hayvancılığa dayanmaktadır.

değiş-tokuşunu, ilkel koşullarda da olsa giderek dışalım-dışsatımı, borç-alacak, nakliye, sigorta, emanet, rehin, finansman gibi ticaretin olmazsa olmazı sayılabilecek konuları toplumun çok önemli bir bölümünün ilgi alanı haline getirecekti.

Tevrat metinlerindeki tanrısal buyruklar ve kural koyucu ehliyetleriyle yetkileri herkesçe kabul gören

Musevî din bilginlerinin bu buyruklara dayanarak ve toplumun pratik gereksinimlerini de gözeterek oluşturdukları alım satım ilişkisi ahlâk kuralları, Yahudi dinsel edebiyatında çoğunlukla Talmud'un¹² "Masehet Bava Metsia"¹³ ve kısmen "Masehet Hulin"¹⁴ bölümlerinde yer almaktadır.

Talmud metinlerinin yapısı gereği oldukça dağınık halde bulunan söz konusu kurallar yine toplumun gereksinimleri doğrultusunda önce Rav Hayy Gaon¹⁵ tarafından "Dine Mekah Umohar/Alım Satım Kuralları" başlığı altında derlenmiş, daha sonra da Moşe Ben Maimon¹⁶ tarafından bu kez konularına göre tasnif edilerek "İlhot Mehira/Satış Kuralları" başlığı altındaki bir kitapta toplanmıştır.

Buna göre:

**Alım satım somut nesnelerde olur, soyut nesneler alım satım konu olamaz.*

**Alım satım satın alınan karşılığında para veya mal verilmesi şartıyla gerçekleşir.*

**Alım satım iyeliğin el değiştirmesini gerektirir, iyeliği değiştirmeyen işlem alım satım olarak tanımlanamaz.*

**Sağır-dilsiz, zekâca gelişmemiş ve çocuk alım-satım işlemlerinde taraf olamaz. Zorunluluk halinde bunların alım satım işleminde bulunmaları beraberlerinde vasilerinin bulunması koşuluna bağlıdır.*

**Kullanım yasaklı ve kullanım yeterliliği kaybetmiş mal alım satım konu edilmez, Herhangi bir nedenle satışı gerçekleşmişse işlem iptal ve ödenmiş bedeli iade edilir.*

**Yetim malı alım-satım konusunda kutsal addedilir ve eğer varsa aksine muvafakat ve rıza ifade edilmiş olmasına rağmen hakları özel ihlal edilmezlik taşır.*

**Taşınmazların satışında iki tanık, karşılıklı yemin ve satış senedi tanzimi gerekir.*

**İlkel olarak satışa ilişkin sözel anlaşma ve sözlü satış vaadi de tek*

"Birbirinize haksızlık etmeyeceksiniz ve Tanrı'dan korkacaksınız çünkü ben tanrınız Rab'im" (Levililer 25:17)

tarafı geri dönölmezlik taşıır.

*Sebt günü her türden ticarî ilişki yasak, bu günde alım-satım yapılması suç olup cezaya tabi olmasına karşın eğer gerçekleştirilmişse yapılan satış işlemi geçerli addedilir.

*Alım-satım konusunda taraflar anlaşıp kısmî ön ödeme işlemi yapıldıktan sonra yemin edilmemiş, senet tanzim edilmemiş bile olsa taraflardan biri vazgeçemez.

*Satılan malın maliyeti üzerinden 1/6 oranını aşan kâr alınması aldatma sayılır ve alıcı istediği takdirde işlem iptal edilerek ödediği para iade olunur.

*Azami 1/6 oranındaki kâr limiti keyif verici yiyecek içecekler için de geçerlidir.

*Esans, Parfüm ve Baharatta 1/6'lık azamî kâr limiti aşımı uygun sayılmasa da satışın iptali için gerekçe değildir.

*Yumurta alım satımında toptancı/aracı/komisyuncu kârı söz konusu olamaz, malını böyle birinden alan nihai satıcı yumurtaları satarken kâr payı koyamaz.

*Yumurta satıcısı sattığı yumurtaların kuluçkalık ya da yemeklik olduğunu açıkça belirtmek zorundadır.

*Gıda maddeleri alım satımında satış üretici yapar. Bu konuda aracılık-toptancılık kârı söz konusu olamaz.

*Meyve ve sebze alım satımında spekülasyon ve stokçuluk yapılamaz bunu yapanlar tefeci addedilir.

*Kıtlık-kuraklık yıllarında Harnup (keçi boynuzu mevesi) stokçuluğu yapılamaz.

*Zeytinyağının bol olduğu yıllarda bu mala asgarî satış fiyatı narhı konulabilir.

*Alım satımda aldatma, kandırma, yanıltma ve alıcının fikrini çelme men edilmiştir. Bu konularda tarafın veya tarafların Musevî olup olmadıkları konusunda ayırım gözetilmez.

*Defolu mal alım satımında görünür yerinde de olsa malın defolu olduğu alıcıya açıkça ifade edilmelidir. Bu koşulun ihmal edildiği alım satım işlemlerinde alıcı malı iade ve bedelini geri isteme hakkına sahiptir.

*Ülke aşırı ve deniz aşırı yerlere yiyecek içecek satıldığı ve mallar nakliye sırasında bozulduğu takdirde, mallar hangi tarafın kapları ve vasıtasıyla nakledilmişse husule gelen zararın tanziminden o taraf sorumludur.

*Hacizli ve rehinli mal ve mülk haczin ve rehlin sorumluluğu satıcısına ait olmasına rağmen alıcının açık muvafakatı olmadan alım satım konu edilemez.

*Şarta bağlı alım satımlarda şartlar yerine getirilmemişse alım satım başkaca bir işleme gerek duyulmaksızın iptal edilir.

*Mal veya mülkün satıcının ölümü sonrasında alıcının sahipliğine geçmesi şartına bağlı alım satım işlemleri yok hükmündedir.

*Genel kural; verilen sözlerin ve yerel geleneklerin belirleyici olduğu şeklindedir.

*Alım satım konusunda doğabilecek ihtilafların değerlendirilmesi yargı yetkisine sahip bulunan "Bet Din Arabani"nin¹⁷ görev alanına girerse de, tercih edilen; önce konuya vakıf imanlı, güvenilir ve tarafların üzerinde mutabık bulunacakları bir hakeme başvurmaları ve itilafı tahkim yoluyla çözüme ulaştırmalarıdır.

Yahudiliğin alım satım işlemlerine ilişkin yukarıda kimi belli başlı örnekleri alıntılanan ve bağlayıcılığı konusunda hiçbir kuşku bulunmayan dinsel kurallarından da anlaşılacağı gibi; bunların vazedilmesinden amaçlanan, pratik yaşamda ahlâkî değerler çerçevesinde toplumsal ahenk ve düzenin gözetilmesidir.

Yukarıdaki kuralların hemen tümünün ziraat eksenli alım satım işlemleriyle ilgili oluşu vazedildikleri "Talmudik dönem"de de Yahudi toplumunun ziraat eksenli bir iktisadi hayat içinde bulunduklarını kanıtlamaktadır.

Geçen zaman ve gelişen koşullar alım satım konularını neredeyse ölçülemeyecek bir biçimde değiştirmiş, bu arada Musevî inançlılar yeryüzünün hemen her coğrafyasına dağılarak buralarda alım satımın hemen her alanında rol almışlarsa da, dinlerinin bu alandaki buyurgan kurallarını göz ardı etmemişler, ticaret ahlâkını hemen her alanda ön planda tutmaya önem vermişlerdir.

Yahudilerin ticaret ve alım satımda başarılı olmalarının temelinde Musevî dininin bu alanda dayattığı ahlâk bilincinin çok önemli bir payı bulunduğunu düşünmek pek yanlış sayılmasa gerektir. ■

D İ P N O T L A R

** Bu çalışmada anlatım kolaylığı adına "Yahudilik" ve "Musevilik" eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

*** Bu çalışmada kişi ve bölge isimleri Yahudi din disiplininin temel metni Tevrat'ta geçtiği şekliyle kullanılmıştır.

1. Hz. İbrahim
2. İbranca geçer/göçer anlamındadır.
3. Hz. İshak.
4. Hz. Yakup.
5. Nil deltası bölgesi.
6. Tekvin 47:3-4.
7. Hz. Musa.
8. Tensiy 25: 13-16.
9. Levitiler 25:14.
10. Levitiler 25:17.
11. Hz. Yeşu.
12. Musevîlerin "Sözel Tevrat" olarak tanımladıkları dinsel hukuk külliyatı.
13. Talmud içinde Ticarî ilişkileri de kapsayan risalelerden biri.
14. Talmud içinde gıda kurallarını da içeren risalelerden biri.
15. Abbasi Dönemi Pumpedita Yeşivasi önderlerinden (ö.1038).
16. Maimonides Musa bin Meymun (ö.1204).
17. Dini Yargı Kurulu.

TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE DEĞERLERİMİZ

Ümit ŞİMŞEK*

TÜKETİM FİİLİ AKLANARAK TÜRKÇEMİZE FARKLI BİR KAPIDAN GİRİŞ YAPTIĞINDA, BAŞKA PEK ÇOK FİİLİ DE YERİNDEN ETTİ. MAALESEF BU TÜKETİM KURBANİ FİİLLERİN SAYISI HAKKINDA KESİN BİR ŞEY SÖYLEYECEK DURUMDA DEĞİLİZ; ÇÜNKÜ SAYI DURMADAN ARTIYOR VE YARIN HANGİ KAVRAMIN KİMVURDUYA GİDECEĞİ ÖNCEDEN KESTİRİLEMİYOR.

□ Her çağın revaçta olan kavram ve anlayışları vardır; bunlar, belirli bir süre hüküm sürer ve sonra yerlerini yeni kavram ve anlayışlara terk ederler. Bu yer değiştirmeler sırasında, iyilerle kötülerin de yer değiştirdiği olur. Bir zamanın iyisi daha sonra gelenler tarafından horlanıp yasadışı ilân edilebileceği gibi, bir zamanlar kötü telâkki edilen anlayış ve davranışlar da başka bir zamanda genel affa uğrayıp geri dönebilir, hattâ baş tâcı bile edilebilir: “tüketim” kavramında olduğu gibi.

Tüketme fiili ve onun ihtilâtları, insan toplumlarında her zaman bir yer edinmiş olsa da, hiçbir zaman iyi bir şöhrat sahibi olmamıştı. Hemen hemen her çağda ve her toplumda, bu kavramın zıddı olan üretim üstün bir değer olarak kabul görmüş; tüketim ise, üretileni ortadan kaldırmak, yani bir değer taşıyan ve çoğunlukla bir çaba sonucu ortaya çıkarılan iyi bir şeyi yok etmek anlamına geldiği için, zihinlerde hoş çağrışımlar uyandırmamıştır. Zaten lisanımızda daha önceleri “tüketim” yerine “istihlâk” kelimesi kullanılırdı ki, bu kelimenin kökü de “helâk”e dayanmaktaydı. Helâkin ise, yok oluş mânasına geldiğini ve çoğu zaman felâket anlamını da hissettirecek şekilde kullanıldığını biliyoruz. Yeni dilimizde ise bu fiilin ister ettirgen, ister edilgen hali olsun, bütün çağrışımları, tıpkı helâk gibi, bir yok ediş veya yok oluş, bir tahrip anlamı dile getirmektedir ki, içinde bu fiili barındıran bütün deyimler, daima olumsuzluk bildirecek şekilde düzenlenmişlerdir: gücü tükenmek, ömür tüketmek, sabrı tükenmek, kendini tüketmek, nefes tüketmek, ümidini tüketmek, tükenme tehlikesi, duygusal tükenme gibi. Bu fiilin olumlu bir anlam kazandığı bir yer varsa, o da, olumsuzluk eki aldığı durumlardır: bitip tükenmeyen güzellikler, tükenmez hazineler, tükenmez kalem gibi.

Gelgelelim, başka kavram ve telâkkilerin başına gelmeyen şey, geride bıraktığımız yüzyıl içinde bu kavramın başına geldi ve bütün çağların kara listesindeki tüketme fiili aklandı, paklandı ve olumlu fiiller listesine yatay geçiş yaptı. Sonra yeni yerine de razı olmadı, başarı basamaklarını üçer beşer atlayarak listenin başlarında bir yere kondu, oradan modern insanın hayatına yön vermeye başladı. Bunun sonucu olarak, bizi tanımlayan özelliklerimiz arasında mesleğimiz, yaşımız, medenî halimiz gibi, bir de “tüketici” sıfatına sahip olmuş bulunuyoruz.

Tüketim fiili aklanarak Türkçemize farklı bir kapıdan

giriş yaptığında, başka pek çok fiili de yerinden etti. Maalesef bu tüketim kurbanı fiillerin sayısı hakkında kesin bir şey söyleyecek durumda değiliz; çünkü sayı durmadan artıyor ve yarın hangi kavramın kimvurduya gideceği önceden kestirilemiyor. Beslenme uzmanlarımızın ağzından “Süt için, sebze ve meyve yiye” gibi sözleri en son ne zaman işittiğimizi hatırlamıyoruz. Artık onlar da modaya uyuyor ve “Süt tüketin; sebze ve meyve tüketme alışkanlığı edin” diyorlar. Doktor, hastasına her gün bir elma tüketmeyi öğütlüyor. Bulmacalarda içme fiili, “ağız yoluyla akışkan sıvı maddeyi tüketme” şeklinde tanımlanıyor. Ve nihayet, çalışma ve seyahat etme özgürlüğü gibi, tüketme özgürlüğü de insan hakları arasına girerek yerini sağlamlaştırdı.

Tüketim kültürü hayatımıza girerken, kendi değerlerini de beraberinde getirmiştir. Bekleneceği gibi, bu değerler, bizim eski değerlerimizle temelden çatışan değerlerdir. Bu değerler sisteminde insanların birbirleriyle ilişkileri olumlu yönde gelişme imkânını pek zor bulur. Bunun yerine, duygular rekabet, başkasını yutarak büyüme,

Tüketim kültürü hayatımıza girerken, kendi değerlerini de beraberinde getirmiştir. Bekleneceği gibi, bu değerler, bizim eski değerlerimizle temelden çatışan değerlerdir. Bu değerler sisteminde insanların birbirleriyle ilişkileri olumlu yönde gelişme imkânını pek zor bulur.

başkalarının kötülüklerinden korunma gibi hedefler etrafında yoğunlaşacaktır. İhtiyaç içindeki bir insana verdiği borcu fâiziyle geri alarak onun bu durumundan maddî çıkar sağlamayı bir ilke olarak benimsemiş toplumlarda, bireyler arasındaki ilişkilerin hangi yönde gelişmesi beklenebilir?

Tüketim kültürü, insanlar arasındaki ilişkilerde açtığı yarayı fark ettiğinde, yine o yaranın fâili olan şeyle, yani maddeyle bu tahribatını telâfiye çalışır. Anne ve baba, çocuklarından esirgeyip de televizyona harcadığı vaktin yerini, pahalı oyuncaklar ve ünlü markaları satın alarak kapatır. Nitekim bu kültür, insanların içinde kalan dostluk ve yakınlık duygularını da paraya tahvil etmekten geri kalmamış; onları olumlu duyguların ancak pahalı armağanlarla ifade edilebileceğine iknâ etmiş ve Noel, yılbaşı, doğum günü gibi vesileleri birer muazzam pazar haline getirebilmiştir. Değer ölçüsü olarak maddeyi, eşyayı, çok tüketmeyi benimsemiş olan insanların bu konuda iknâ edilmeleri ise hiç zor olmamış; hattâ onlar bir adım daha ileri

giderek hayvanlarını da hediyelerle sevindirmeye başlamışlardır! ABD'de ev hayvanlarının yarısına yakını doğum günlerinde hediye almakta; Noel'de ise bu rakam yüzde 75'e kadar çıkmaktadır.

Tüketim kültürünün yol açtığı tahribatın çözümünü aynı kültür içinde aramak, problemi daha da ağırlaştırmaktan başka bir sonuç doğurmaz. Asıl çözüm, bu kültürün gösterdiği istikametın tamamen tersi yönde, daha doğrusu, onun ters yüz ettiği asıl değerlerde aranmalıdır. Zihinler maddeden mânaya, ben'den biz'e yöneldiğinde, en yakınımızdakilerden başlamak üzere, diğer insanlarla ilişkiler de kendiliğinden rayına oturmaya başlayacaktır. Parazitlerden temizlenmiş, içimizden ve çevreden gelen mesajların rahatça alınabildiği bir ortamda, bize her taraftan ulaşan hayret, tefekkür ve sevgi çağrılarını okuyabilir, bu çağrıların iç dünyamızdaki yansımalarını inceleyebilir, bizim ve çevremizin hangi hislere ihtiyacı olduğunu ve mutluluğun hangi duygu ve düşüncelerle beraber bulunduğunu takdir edebiliriz. Bundan sonrası, bir suya atılan taşın etrafında yayılan dalgalar gibi, ruhumuzun derinliklerinden kaynaklanan olumlu duyguların, en yakınımızdan başlayarak en uzak âlemlere kadar yayılması ve yan-

kılanmasıdır. Tüketim dünyasında hiçbir zaman eseri görülemeyecek olan asıl zenginliği işte burada keşfederiz. Çünkü buradaki zenginlikler, maddî zenginlikler gibi yayıldıkça azalmamakta, paylaşıldıkça küçülmemektedir. Bir ruh bütün âleme açılabilir; bir kalple herkes ve her şey se-vilebilir.

İnsanlar arasında sıcak duygular alınıp verilmeye başladıktan sonra, artık, tüketim uygarlığının bize gösterdiği dünyanın sınırlarının çok ötesinde bir âlem keşfetmişizdir. Bu, tabii ki, bir anda kazanılacak bir beceri değildir; yerleşmiş bir hayat felsefesine ve onunla uyumlu olarak geliştirilmiş davranışlara ihtiyaç gösterir. Bu dünyada niçin yaşadığını belirlemiş, maddî ihtiyaçlarına bir noktada "yeter" demesini öğrenmiş, almak yerine vermeyi insanî bir değer olarak benimsemiş, dünyasını gürültülerden arındırmış, içeriden ve dışarıdan gelen mesajlara duyarlılık kazanmış insanlar, başkalarının gönüllerine nüfuz edebilmek, onların hallerini anlamak, dertlerini ve sevinçlerini paylaşmak gibi bir ayrıcalığı başka hiçbir şeyle değişmezler. Bu, bir bakıma, kendisinden çok daha büyük bir bütünün parçası olmak, kendi benliğini verip karşılığında bütün bir insanlığın, hattâ bütün bir dünyanın varlığını

kazanmak, bütün varlık âlemiyle birlikte yaşama bilincine ermek demektir. Böyle bir bilinç, aslında bize çok yabancı değildir. Gerçi son asırda Batıyla tüketim yarışına girdikten sonra bu anlayıştan uzaklaşmış bulunuyoruz. Ama toplumsal hafızamızı biraz yoklayacak olsak, en yakınımızdan en uzaktakilere kadar bütün insanları kucaklayan sosyal ilişkilerimizde, bugün Batının en hayırsever insanların bile hayrete düşürecek bir diğergâmlığın hakim olduğunu görürüz. Her ne kadar dedelerimizin faziletleriyle dünyaya karşı övünüp durmak, bize avunmaktan öte bir fayda sağlamasa da, en azından bu topraklar üzerinde yaşanmış olan gerçek olaylardan haberdar olmakla, genlerimizde böyle bir davranış modelinin varlığından haberdar olur ve bu içgüdüğü tekrar uyandırma arzu ve cesaretini kendimizde bulabiliriz.

Bizim toplumumuzda, varlık sahibi olmak ve bir takım imkânlarla erişmek, hiçbir zaman başkalarının o imkânlardan mahrumiyetine yol açacak bir ayrıcalık olarak düşünülmemiştir. Boğazda balık akınlarının olduğu günler, yalı sahipleri, halkın bu bolluktan yararlanmasına engel olma haklarının bulunmadığını düşünürler ve balık tutacak kimseler için yalılarının bahçe kapılarını açık tutarlardı. Çarşıdan aldıklarını, "Belki bunları almaya gücü yetmeyenlerin gözü kalır" endişesiyle zembilde taşımak da yine bizim toplumumuzun âdetleri arasındaydı.

Ünlü Amerikan düşünürü Thoreau, ördüğü sepetleri hali vakti yerinde bir avukata satmak isteyen, ancak ret cevabı alan bir Kızılderilin "Sen bizi açlıktan öldürmek mi istiyorsun?" şeklindeki tepkisini hayretle anlatır. Kızılderili, kendi mantığına göre, kendi elinden gelen şeyi yapmıştır; imkânı geniş olan beyaz adamın ise yapılanı satın alarak kendisine destek olması gerekmektedir. Thoreau'nun hayretini çeken Kızılderili mantığı, bizim toplumumuzda çok da yadırganmazdı. Gürbüz Azak, ıssız ve soğuk bir kış gecesinde, kar yağışı altında kestane kızartıp satan bir adamı anlatan bir dostuna, "Yoksa sen o adamdan kestane almadın mı?" diye sormuştu. "Kışın soğukunda, karın altında, gecenin o saatinde o adamcağız ekmek parası kazanmak için titreye titreye kestane kızartsın da, sen elli gram kestane almadan oradan geçip git; olacak iş mi bu?"

Bu dünyada niçin yaşadığını belirlemiş, maddî ihtiyaçlarına bir noktada "yeter" demesini öğrenmiş, almak yerine vermeyi insanî bir değer olarak benimsemiş, dünyasını gürültülerden arındırmış, içeriden ve dışarıdan gelen mesajlara duyarlılık kazanmış insanlar, başkalarının gönüllerine nüfuz edebilmek, onların hallerini anlamak, dertlerini ve sevinçlerini paylaşmak gibi bir ayrıcalığı başka hiçbir şeyle değişmezler.

Bu anlayış, aslında bize maneviyat büyüklerimiz tarafından gerek sözle, gerekse fiille ders verilen önemli bir ilkeyi yansıtmaktadır. Yirminci yüzyılın maneviyat büyüklerinden Sami Efendi'nin, dolmuşa binmeyip de yürüdüğü zamanlar, dolmuş parasını sadaka olarak verdiği anlatılır. Maneviyat dünyamızın bir başka büyüğü M. Zahid Kotku ise, pazarda alışveriş edenlerden küfeci tutmaya imkânı elverenlerin bunu mutlaka yapmaları gerektiğini söyler: "Bu insanlar nereden geçinecek? Herkes parayı bu kadar sever de her işi kendim yapayım derse, hiç kimse bir başkasından iş alma imkânı bulamaz" derdi. Mahir İz de dolmuşa binme konusunda duyarlılık gösterenlerden; çünkü ona göre, dolmuşa binme imkânı olanların otobüste yer işgal etmesi, başkalarının hakkına tecavüz sayılırdı.

Bu davranışlar, bir açıdan bakıldığında, paranın gereksiz yere harcanması olarak görülebilir ve tüketim kültüründeki alışveriş ve harcama tutkusuyla karıştırılabilir. "Yürüyerek gidilebilecek bir yerde dolmuşa para vermek, kendi taşıyabileceği bir eşya için hamal tutmak, tüketici insanın muhtaç olmadığı şeylere para dökmesinden farklı bir şey midir?" sorusu zihinlere takılabilir. Böyle bir soruya karşı, biz de, her iki davranış arasındaki çok önemli bir farka dikkat çekmek isteriz: Her iki halde de paranın nereye gittiğine bakın.

Birincisinde, gece gündüz çalışan insanlar büyük sermaye sahiplerini doyurmaya çalışmakta; ikincisinde ise, hangi seviyede olursa olsun imkân sahipleri, kendilerinden daha aşağıda bulunanları gözetmekte ve ellerindeki imkânın bir kısmını o tarafa aktarmaktadırlar. Fiil her ikisinde de "harcama" fiili olarak gözükse de, birincisinde sömürü, ikincisinde dayanışma vardır. Esasen, dol-

muş şoförünün veya hamalın kendisinden alacağı işle geçineceğini düşünebilmek için, insanın ihtiraslarından kurtulmuş ve "yeter" kelimesinin telâffuzunu öğrenmiş olması gerekir. Başkalarının halini düşünebilecek bir olgunluğa, ancak sade hayatın manevî zenginliklerine sahip olanlar erişebilir. Böyle bir dünyada, ihtiyaçlar bir tüketim ve sömürü aracı olmaktan çıkar, insanları birbirine bağlayan ve aralarındaki ilişkileri güçlendiren bir vesile halini alır. ■

A wooden sailing boat with a blue canopy and red lifebuoys is on the water. The boat has a white mast and rigging. The water is blue with some ripples. In the bottom right corner, there are some green and yellow plants.

DİNLERDE ÇALIŞMA VE BAYRAM-TATİL GÜNLERİ

Bülent ŞENAY*

□ Tatile çıkmak modern kent insanının hayatında en önemli konulardan birisi haline gelmiştir. Tatil ve çalışma kültürü arasındaki ilişki, insanın yaşama tarzının bir yansıması olarak ortaya çıkar. Modern insan hayatını takvime bağlamıştır. Acaba modern öncesi insan ya da bir başka ifadeyle geleneksel toplumların insanları da “Yaz gelsin de tatile çıkalım” ya da “Tatili nerede geçirelim” soruları aynı şekilde modern öncesi toplumlarda da sorulan sorular mıydı?

Çalışma ahlâkı, iş ahlâkından farklı bir konudur. Bireyin ve toplumun mutluluğu için çalışmak ve üretmek anlamında, dinlerin de bu dünyada “çalışma” konusu üzerinde durdukları bilinmektedir. İslâm’ın çalışma ahlâkı üzerinde önemle durduğu hem Kurân-ı Kerim’deki âyetlerden hem de Hz. Peygamber’in kutlu beyanlarından anlaşılmaktadır. Bu konu özünde, zenginlik, fakirlik, kalkınma, gelişme, ilerleme ve refah toplumu bahisleri açısından da dikkat çekmektedir.

Din(ler)in çalışma konusuna yaklaşımı, insanların hayata topyekun yaklaşımını etkilemektedir. Modern ekonomilerin, tüm kalkınma modellerine ve iddialarına rağmen, özellikle kent ortamlarında artan biçimde “fakirlik” ürettiği göz önüne alınırsa, çalışma ahlâkı ve kültürü açısından bir şeylerin doğru gitmediği anlaşılmaktadır. Allah, zenginin de fakirin de Rabbi’dir. İslâm Peygamberi’nin, mütevazı bir hayata dair tavsiyeleri, “komşusu açken tok yatan bizden değildir” beyanı, israfa karşı uyarıları ve bu eksende çalışma ahlâkına dair tavsiyelerinin benzerleri geçmiş Peygamberlerin mesajlarında da bulunabilir. Meselâ Kurân-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde tefecilik ve fâizin yasaklanmasında olduğu gibi, Hz. İsa da tefeciliği ve israfı yasaklamış olmasına rağmen, bir tarih ironisidir ki, modern Batı kapitalizmi ve tüketim kültürü kendisini Hristiyan Protestan ahlâkına dayandırabilmektedir.

Günümüzdeki küresel finansal kriz bile, din(ler)in aşırı tüketim-israf ve aç gözlülük eleştirisinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dinler, daha açık ifadeyle vahye dayalı dinler ve özelde de son din İslâm, âdil gelir dağılımını öngörürler. Dine göre, zengin olmak günah değildir. Ancak, fakirle zengin arasında yaşama biçimi farklılıklarını çok belirgin hale getiren bir seçkin zenginlik kültürü oluşturulması doğru kabul edilmez. Dinin, çalışma ahlâkı konusunda tavsiye ettiği ahlâkî sınırlar özü itibarıyla, nefsin terbiye edilmesi ve egoizmin önlenmesi amacına yöne-

liktir. Nefsini terbiye etmeye, egosunu merkeze almadan başkalarının hayatlarına da değer/önem vererek yaşama-ya (“îsâr”) adanmış bireylerden oluşan bir toplumda, çalışma kültürü de “ahlâkî” olacak ve tatillerde “ahlâk da tatile çıkmayacak”tır.

Din sadece bir inanç meselesi değildir. Din ve özellikle İslâm, insanın günlük hayatında ahlâkî ilkelere göre yaşamasını, kul haklarına/insan haklarına uygun biçimde helâllere, haramlara dikkat ederek yaşamasını öngörür. Bu sayede iki dünya saadetine ulaşılacağı vaat edilir. ‘İmanın ve paranın kimde olduğu belli olmaz’ denilmesi mecâzidir. İnsanların yaşama biçimlerinden imanının da paranın da kimde olduğu belli olur. Tatil kültürü de insanların ahlâkî yaşayış biçimlerinin yansıması haline gelebilmektedir. Konuyu, -belki pratikte hemen çözümlenemeyecek olsa bile- idrak ve farkındalık bilinci açısından ele almakta fayda vardır.

Dinlerde tatil konusu bu anlamda önemlidir. Her şeyden önce dinlerde tatil olarak bilinen dinî bayramları ve özel zaman dilimlerini, dikkatle bakıldığında modern tatil anlayışından ayıran çok temel bir özellik vardır: Dini ta-

‘İmanın ve paranın kimde olduğu belli olmaz’ denilmesi mecâzidir. İnsanların yaşama biçimlerinden imanının da paranın da kimde olduğu belli olur. Tatil kültürü de insanların ahlâkî yaşayış biçimlerinin yansıması haline gelebilmektedir.

tillerin merkezinde “insanların bir araya gelerek hem akrabalık ilişkilerinin hem de dostlukların devam ettirilmesi ve pekiştirilmesi”ni sağlayacak bir ‘bayram’ anlayışının bulunduğu dikkati çekmektedir. Modern tatiller ise bireylerin ve çekirdek ailenin, kendi bütçesini ayarlayarak, her şeyden ve herkesten uzaklaşıp kendisine kapanıp eğlenceye yoğunlaşmasını merkeze alan bir zaman dilimidir. Bu itibarla dinlerde tatiller birer sosyal iletişim pratiği olarak dikkat çeker ve bu tatillerdeki özel ibadetler, bu ibadete iştirak edenleri aynı zamanda birbirine kenetleyen ve belli bir ahlâkî toplum kültüründe buluşturan etki meydana getirirler. Oysa modern tatiller insanı kalabalıklar içinde yalnızlaşmasını arttıran bir özellik taşır. Modern kentte ve tatilde artık herkes kendine bakmaktadır. Dinî bayramlarda ve tatillerde ise insan ötekiyle ilişkilerinden ortaya çıkan mutluluğu paylaşmanın huzuruna ermektedir. Günün erken saatinde kılınan bir bayram namazından, fakirleri sevindirmek için gayret gösterme heyecanına ve onların sevincine ortak olmanın mutluluğuna, kurban ibadetinin -hem muhtaçlara yardım

ulaştırmanın hem de insan canının dokunulmazlığını hatırlatan bir ibadet ritüelinin- edası sayesinde önemli olanın et ya da yemek değil, verilen nimetlere şükretmek, paylaşmak ve hayatın “can” taşıyışını doğrudan idrak etmek oluşuna, yılda bir defa da olsa bedeni ve ruhu arındıran orucu “başarma”nın sevinciyle bir bayram sabahı ilk kahvaltıyı, ailesiyle huşu ve huzur içinde neşeyle yapmanın şükür bayramlarının hikmetlerindendir. Her Cuma günü, Cuma namazı için işe mola verip iş arkadaşları ve müşterilerle aynı kibleye yönelip, ellerini semaya kaldırıp bereket dilemenin “sakinleştirici” ve manen dengeleyici tecrübesi de tüm dinî tatillerin farklı bir iklimin idrakini önerdiğini göstermektedir.

Dinî tatiller egoizmi tedavi eden, nefis terbiyesini hatırlatan ama esasında “öteki insanlarla” ilişkilerini yeniden ve tebessümle düzenlemeye yarayan, buradan mutluluk çıkaran birer zaman dilimidir. En başta ilâhî rızayı gözetme vesilesiyle, paylaşmak, dostlukları devam ettirmek, akrabaları yalnız bırakmamak ve böylece toplumsal hafızayı belli bir ahlâkî çerçevede sürdürmenin zeminini oluşturmak.

Bu şekilde bakıldığında, meselâ bir ateistin bile inanmama özgürlüğünü sürdürme iddiasına rağmen, bir dinî bayrama katıldığında, dualara katılmasa bile, bir bütün olarak dinî bayramın-tatilin “insancıl” yanından mutlu olması mümkündür.

Dinlerde tatillerin ortak özelliklerinden diğeri de bir takvime ve tarihe bağlı oluşlarıdır. Takvim ve tarih, sosyal hafızanın devamını sağlar. Dolayısıyla bazı dinî tatiller de takvim üzerinden tarihî hafızanın tazelenmesi olarak tezahür eder. Tarihî hafıza tazelenerek imanın pekişmesi sağlanır: Hristiyanlık’taki “Krismas” (miladi yılbaşı tatili/bayramı), Yahudilikte “Yom kippur” (kefarete bayramı) ya da İslâm’da Hac ve Kurban gibi. Ancak, karşılaştırmalı dinler tarihi açısından bakıldığında, diğer dinlerden farklı olarak İslâm’da dini bayram ve tatiller, tarihi vurgusu en az olan bayramlardır. İslâm’da dini bayram tatilleri, tarihi bir olayın hatırlanması ya da bir toplumun kurtuluş hikayesi olmaktan ziyade evrensel ölçekte öne çıkan ahlâkî bazı değerler üzerinde şekillenmiştir. O nedenle meselâ aslında İslâm’da Hz. Peygamber’in Mevlidi’nin kutlanması bile bir “dini bayram” değildir. Müslümanların Hz. Peygamberi hatırlamak ve hatırlatmak/anlatmak için ihdas ettikleri güzel bir dinî tebliğ etkinliğidir. Kutlu Doğum, o nedenle, bir ihya faaliyeti ve projesidir, dinî kaynaklarda belirlenmiş bir bayram değildir.

İslâm dışındaki dinlerde ise tatil ve bayramlar çoğunlukla o dinin tarihinde bir olayın, azizin ya da savaşın/savaştan kurtuluşun hatırlanması esasına dayalı bayramlardır. Yani bayram ve tatiller Hristiyanlıkta, Hz. İsa’nın ve havarilerin Hristiyanlarca inanılan hayat hikayesi içerisindeki muhtelif olaylarla, Yahudilikte, Yahudi milletin/ırkının kendi özel Tanrısı olarak inandığı Yahve ile olan ilişkisine bağlı (cumartesi/sebt günü) ve tarihte bir kurtuluş ya da benzeri bir olay (Roş Haşana ya da Hanuka gibi) esasında, Hinduizm’de, avatara denilen tanrıların tecessüm ve tecellilerinin hayat hikayeleri ile ilişkili, Budizm’de ise Buda’nın ve şakirtlerinin hayat hikayelerin etrafında şekillenmiş ya da mevsim değişimleriyle ilişkilendirilmiş zaman dilimleriyle bağlantılı olarak oluşmuştur.

Yahudilik’te bazı bayramlar Tevrat’ta Yahudilerin tarihi serüvenleriyle ilişkili olarak oluşmuş, bazıları ise daha sonraları “rabbi”ler tarafından oluşturulmuştur. Bunlardan Yom Kippur, Yahudilikte “kefarete günü” olarak bilinir ve 10 günlük Roş Haşana denilen Yahudi yeni yılının sonunda oruç tutarak ve dua ederek geçirilir. 2010 yılı Yahudi takvimine göre 5771 senesine denk gelmektedir. 2010 yılı Roş

Haşana'sı Eylül'ün 9-10'unda başlar ve 10 gün sürer. Bu bayram döneminde Yahudiler'in bütün yaptıkları günahlar ve kötülükler için tevbe etmeleri beklenir. Hemen arkasından (10 gün sonra) Yom Kippur Bayramı vardır. Bunu takiben 23-29 Eylül'de (kameri hesaplama göre) Sukkot dedikleri ve Yahudiler'in Mısır'da kölelikten vaad olunmuş topraklara doğru göçerken 40 yıl çölde dolaşmalarının hatırasına kutladıkları bir bayram tatilidir. Bu bayramda çölde yaşananları hatırlatmak üzere çadırlar kurulur. Bir başka Yahudi bayramı da Hannukah'dır. Yahudiler'in tarihte Makabilerin baskı ve esaretinden kurtulmaları anısına kutlanan Hanuka, 2010 yılında 2-9 Aralık'a denk gelmektedir. Şubat ayında kutlanan önemli Yahudi bayramlarından birisi de Purim'dir. Purim'de Yahudiler Fars kralı Haman'dan kurtuluşlarının anısına bayram yaparlar. Purim'de ve diğer Bayramlarda şarap içilir, özel kurabiye ve yemekler yapılır. Bu yıl Mart ayının sonunda başlayıp 8 gün süren ve Mısır'dan çıkış ile ilgili kutlanan bayram ise Paskalya Bayramı'dır. Tevrat'ın verilmesi anısına da Şavot Bayramı kutlanır. Bunlar dışında Yahudilik'te Yahudi tarihiyle ilişkili pek çok bayram vardır. Bu bayramların çoğunda (Tevrat'ta Tanrı Yahve'nin emriyle) şarap içilip yemekler yenilerek eğlenilir. Yahudilik'te bu tür Bayramlar dışında en önemli "tatil" Cumartesi/Sebt günü tatili olup Cuma günü güneşin batışıyla başlar ve cumartesi güneşin batışına kadar devam eder. Bu tam anlamıyla bir mutlak tatildir, dinlenme günüdür. Bu zaman diliminde dindar Yahudiler hiçbir şey yapmazlar. İnançlarına göre Tanrı dünyayı altı günde yaratıp yedinci günde dinlendiği için böyle yaparlar. Cuma akşamı vakit girmeden evdeki elektrik düğmeleri açılır, içecek ve yiyecekler masaya getirilir ki hareket edilip bunlar yapılmak zorunda kalınmasın.

Hristiyanlık'ta da bayramların Hz. İsa'nın yaşam evreleriyle ilişkilendirildiğinden bahsetmiştik. Hristiyanlık'ta Pazar günlerinin dinî tatil oluşu Hristiyanlık öncesi Maniheizt inançlardan gelmektedir. Maniheiztler'in tanrısı Güneş tanrısıydı ve ona adadıkları gün "güneş-sun gün-day" (sun-day) olarak tarihte yerini almış, ekme-şarap ve su ayini de Maniheizm'den Hristiyanlığa geçmiştir; Hristiyanlık da Güneş tanrısı yerine İsa'yı getirerek aynı gün Hristiyan ibadet günü ve tatili olarak oluşturmuştur. Yılbaşı (Hz. İsa'nın doğumu inancı), Paskalya (Easter-Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın

çarmıhtan sonra dirilişiyle ilgili), Pentekost (Hz. İsa'nın dirilişi sonrası havarilerine görünmesi inancıyla ilgili), Palm (Hz. İsa'nın çarmıh için yakalanmadan önce Kudüs'e girişinin anısına) Pazar günü, Aziz Valentin (Aşıklar günü) günü, Azizler günü gibi "dini kaynaklı" ama popülerleşmiş tatiller de vardır. Hristiyan dinî bayramları ve tatilleri de hem ülkeden ülkeye hem de mezhepten mezhebe değişiklik gösterirler. Sadece yılbaşının ve Paskalya'nın tarihleri bile Katolik, Protestan ve Ortodoks kiliselerinde farklıdır. Ülkelere göre farklı azizlerin anısına da bazı dinî tatiller vardır.

Hindu (Vaisakhi, Dassera, Deepavali, Diwali, Holi, Hanuman, Ramanavmi, gibi) ve Budist bayram tatillerinde de (Asala, Bodhi Günü, Buda Günü, Darma günü, Puja günü, Rohatsu-nirvana, Vesak -en önemli bayram- Buda'nın doğumu, aydınlanma ve ölümü hep bir arada kutlanır, bazı Asya ülkelerinde genel tatil ilan edilir) benzer bir durum söz konusudur. Yani çoğu dinî bayramlar ve tatiller, tarihi bir olayın ya da avataraların (Hindu tanrılarının tezahürlerinin), Hindu tanrılarının, Buda'nın ya da azizlerin/guruların hikâyeleriyle ilişkilidir. Özellikle Hindu inanç ve geleneğinde bu anlamda çok sayıda kutlama/tatil vardır. Hindu ve Budist inançlarında da dinî bayram tatilleri mezheple-re göre değişir.

Bu çerçevede bakıldığında, İslâm'da dinî bayramların mahiyeti ile diğer dinlerdeki dinî bayramların mahiyeti arasındaki farklar dikkat çekicidir. En önemli fark ise şudur: İslâm'da gerek Ramazan ve Kurban Bayramı'nda gerekse -tatil olmasa da- kandil gecelerinde (Mevlid hariç) kutlamanın merkezinde ne bir veli/evliya ne tarihi bir olay ve ne de Hz. Peygamber'in hayatının aşamaları ile ilgili bir konu vardır. İslâm'da dini bayramların ve kutlamaların tamamıyla insanın Yaratıcı'ya karşı yönelerek Rab-kul ilişkisi ekseninde birer ibadet ve kutlama dönemleri, zaman dilimleri olduğu görülmektedir. İslâm'daki Cuma namazı ibadeti de Yahudiler'in Cumartesi, Hristiyanların Pazar ayini ve tatilinden farklıdır. Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta her iki gün de tatildir. İslâm'da ise Cuma günü bir bütün olarak tatil tayin edilmemiştir. Allah (c.c.) inananlara Cuma günü, öğle vaktinde, rızık arayışlarına/ticarete ve alışverişe ara vererek hep birlikte Allah'ı anmaya koşmalarını, birlikte dua ve ibadetten sonra tekrar yeryüzünde Allah'ın verdiği rızık için çalışmalarını öğütler. ■

Karşılaştırmalı dinler tarihi açısından bakıldığında, diğer dinlerden farklı olarak İslâm'da dinî bayram ve tatiller, tarihi vurgusu en az olan bayramlardır. İslâm'da dinî bayram tatilleri, tarihi bir olayın hatırlanması ya da bir toplumun kurtuluş hikayesi olmaktan ziyade evrensel ölçekte öne çıkan ahlâkî bazı değerler üzerinde şekillenmiştir.

REKLAM VE ETİK

Günseli Özen OCAKOĞLU*

BİR REKLAMIN TOPLUMUN ÖRF, ADET, GELENEK VE GÖRENEKLERİNE SAYGILI; IRK, DİN, DİL VE CİNSİYET AYRIMCILIĞI GÖZETMEYECEK ŞEKİLDE HAZIRLANMASI GEREKLİLİĞİ DİKKAT EDİLECEK İLK KURAL OLMALI.

Satmak için her yol mubah mı?

□ Reklam ilk kez ne zaman kullanılmış ve de ne kadar işe yaramıştı tam olarak bilinmemekle birlikte açık hava reklamcılığının ilk örneklerinin MÖ 400'lü yıllarda Mısır'da görüldüğü söyleniyor. Bugün ise reklam mecraları çeşitlenirken beklenenler de giderek artıyor. Bilimsel anlamda reklamın bilgilendirme, ikna etme, destekleme ve hatırlatma gibi dört temel unsuru taşıması gerekliliği ifade ediliyor. Reklamdaki her bir fonksiyonun farklı zamanlarda, farklı ürünlerde farklı biçimlerde öne çıkmasının bir önemi varken, pazarlama sürecinin bir reklamla başlaması gibi yaygın ama yanlış bir inanış da vardır. Uzun uzadıya pazarlama biliminden söz etmek bu yazının konusu değil, ancak işi bir ürün ya da hizmeti satmak, pazara yeni ürün sunmak veya satışlarını arttırmak isteyenler sihirli bir değnek gibi reklamdan beklentilerini en üst düzeye çekerler.

Söylemeden geçmeyelim ki bu da reklama yapılan hak-sızlıktır. Kısaca pazarlama biliminin süreçlerini ve bu süreçte reklamın yerini doğru konumlamadan reklam ve reklamdaki etikten söz etmek de eksik kalır.

Pazarlama süreci, "Acaba pazarda ürünümüzün benzeri var mı, varsa pazar payı, üstünlükleri nelerdir? Ben ürünümü diğerlerinden nasıl farklılaştırabilirim ve öne çıkabilirim? Satın alma kararında fiyat en önemli kriter ise maliyetlerimi nasıl düşürebilir, en kaliteli malı nasıl ucuza satabilirim?" diye düşünmekle ve bütün bu soruların cevaplarını bir araştırmayla ortaya koymakla başlar. Elbette dağıtım ve malın sürekliliği etraflıca mutlaka düşünülmeli, planlanmalıdır. Reklam yapıldıktan sonra satın alma motivasyonu ile satış noktasına giden tüketicilerin bulamadığı bir ürünün reklamını yapmak ne kadar doğru olabilir ki!

Reklam en göz önünde olandır

Reklam pazarlama sürecinin son halkasıdır. Bugünün kendini sürekli yenileyerek aşmış modern pazarlama biliminin tüketiciye dokunan binlerce yöntemi keşfettiğini de söylemek gerek. Deneyimsel, doğrudan, interaktif, ağızdan ağza, gerilla gibi ilk aklımıza gelenlerle, bütün bu sayılanların binlerce alt başlık ve çeşidiyle bugün kraldan da daha yüksekte bulunan tüketiciyi yakalamak için kullanıldığını da eklemeliyiz. Bütün meselelerin tüketicinin "algısını yönetmek" olduğunu unutmadan, gerçekten övgüyü hak edenlerle, "mış gibi yaparak" tüketiciyi aldatanların olduğu bir dünyada olduğumuzu da burada bir kez daha söylemek gerekiyor.

Ürün ve hizmet üreten şirketlerin tek hedefi daha çok satmak, pazarda rakipten daha çok öne çıkmak ve daha çok pazar payı alabilmek. Bütün bu karmaşa arasında günümüz pazar koşullarının da ne denli zor, rekabetin de ne kadar acımasız olduğunu söylemek gerekir. İşte bu noktada önce üreticilerle markaların, sonra onların tedarikçisi pazarlama iletişimi sektörünün profesyonelleri yani reklamcılar ve halkla ilişkicilerin tüketicilerine seslenirken nasıl bir algı içinde var olmak istediklerine en baştan karar vermeleri gerekiyor. Unutulmamalıdır ki, tutum ve davranışlarınız sadece sizin tercihiniz, nasıl algılandığınız karşınızdakinin size verdiği karnedir.

Bazı konular daha çok dikkati çeker ama...

Reklam Özdenetim Kurulu, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın Reklam Kurulu, Radyo Televizyon Üst Kurulu gibi reklamda etiği tanımlayan pek çok kuruluş ve onların anayasaları varsa da, her bir kuruluş kendi varoluş nedenini öne çıkaran tanımlar yapabiliyor. Örneğin sigara içmeyi özendirdiği için reklamları yasaklanan sigara markalarının yaşadığı çelişkili durum gibi. Satılması ya da kullanılması yasak olmayan bir ürünün reklamının yasaklanması tartışma konusu olurken, reklamcılarla üreticiler bu yasağı değişik yollarla kırmaya, kanun koyucu da cezaları arttırarak bu kırma gayretlerini azaltmaya çalışıyor. Genel anlamda bu türden konular "etik ihlali" gibi gözükme de "etik ikilemi" olarak literatüre geçiyor.

Yasa koyucunun kanunlarla sınırlarını kalın hatlarla çizdiği "kadın ve çocuk istismarı" konusu da her bir mün-

ferit olayda ayrı ayrı gündeme geliyor. Geçtiğimiz günlerde "Axe Etkisi" adıyla ekranda yayınlanan "hizmette sınıır yoktur" mesajlı hostesli reklamlar, kabin görevlilerinin meslek kuruluşu olan TASA'nın tepkisine yol açmış, Axe marka yetkilileri de bir özdenetim örneği göstererek reklamlarını bir yasal uyarıya gerek bırakmaksızın geri çekmişlerdi. Ancak bu konu toplumda bir süre sonra denetim mekanizması olarak karşımıza çıkacak RTÜK konusunu gündeme getirmiş ve "Sansürcü yasaklar yeniden başlıyor mu?" sorusunu da sordurmuştu.

Dozu belli cinsellik olabilir mi?

Son dönemde dozu giderek artan cinsellik reklam filmlerinin de vazgeçilmez motivasyon aracı olarak kullanılıyor. Reklam etiğinde sürekli olarak tartışılan konular arasına giren kadın ve erkek cinselliğinin reklamda kullanılması, giderek artan bir tartışmaya da neden olmakta. Evde seyredilen televizyon dizileri de bu furdadan nasibini aldı. Kişisel olarak bazı konuların eğitim kapsamında aile içinde televizyondan öğrenilmesini doğru bulsam da bazı sahnelerin ailemizin değerlerini aştığını söyleyebilirim.

Satılması ya da kullanılması yasak olmayan bir ürünün reklamının yasaklanması tartışma konusu olurken, reklamcılarla üreticiler bu yasağı değişik yollarla kırmaya, kanun koyucu da cezaları arttırarak bu kırma gayretlerini azaltmaya çalışıyor.

Diğer yandan işin reklam tarafına gelirsek; sanayilerle ifade edilen çok daha kısa sürelerde tüketicinin dikkatini çekmek durumunda olan reklamların cinsellik vurgusu daha çok merak üzerine konumlandırılıyor. Örneğin çikolata yiyen bir kadının hissettikleri reklamın öne çıkan ana mesajı olabiliyor. Kaldı ki, karşı cinslerin etkileşimi bir nebze de olsa kabul edilebilir gözüküyorsa da giderek artan dozla aynı cinslerin ilişkisi reklamlarla pompalanmakta, merak uyandırılmakta.

Avrupa'da kabul gören doz bize uyar mı?

Etik değerlerin algılanışına gelince, konu gerek bireyler gerekse toplumlar tarafından farklı boyutlarda algılanabiliyor. Dolayısıyla reklamda kullanılan cinsellik unsuruna gösterilecek tepkiler de farklı toplumlarda değişebiliyor. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, küreselleşme ve kültürler arasındaki etkileşimin

artması reklamlarda kullanılan cinsellik unsurlarına farklı bakan toplumlarda tepkilerin de birbirine yaklaşmasına neden oluyor. Avrupalı tüketicilerin yaş ortalamasıyla, genç nüfusun yoğunluklu olduğu toplumumuzda dışarıdan adapte edilen reklamların cinsellik dozunun dikkate alınması gerektiğinin altını da çizmek gerek.

Peki, cinsellik her zaman işe yarıyor mu? Bazen cinsellik kullanımı reklama ve reklamı yapılan ürüne olumsuz bir tepki oluşmasına neden olabiliyor. Bu riske rağmen ürünün özelliklerinin cinselliğin çekiciliğiyle özdeşleşmesi, üründe cinsel kimliğin ağır basması reklamda cinselliğe yer verilmesine neden oluyor. Örneğin parfümler bu söyleme iyi bir örnek olabilir. Peki, cinsellik kullanımının bir sınırı var mıdır?

Her toplumda toplumsal kabul dozu farklı

Dikkati çekmek amacıyla reklamda cinselliğin kullanımına ilişkin

iki görüş var: İlki bir açlığı doyumak; tatmin edicilik yerine tatminsizliği vurgulayarak satışı arttırmak; ikincisi ise tüketicinin reklam yıldızlarıyla özdeşleşmesini sağlamak ve yine satışları arttırmak. Diğer yandan reklamda cinselliğin kullanımında tüketicilerin bir ölçüye kadar toleransı olduğu söyleniyor. Bununla birlikte bir reklamın toplumun örf, adet, gelenek ve göreneklerine saygılı; ırk, din, dil ve cinsiyet ayrımcılığı gözetmeyecek şekilde hazırlanması gerekliliği dikkat edilecek ilk kural olmalı.

Bu kadar karmaşa arasında çocuklar nasıl korunacak?

Çocuk ve reklam etiğinde göze çarpan ve tartışılan konulardan birisi de çocukların istismar edilmesi. Özdenetim Esasları; "reklamlar, çocukların doğal saflıklarını ya da gençlerin tecrübesizliklerini istismar etmemeli; onların sadakat duygularını zedelememelidir." derken, "Çocuklara ya da gençlere yönelik olan veya onları etkilemesi olasılığı bulunan reklamlar, onlara zihinsel, ahlâkî ya da fiziksel olarak zarar verebilecek hiçbir ifade ya da görüntü içermemelidir." diyerek de kesin çizgilerle devam eder.

Özdenetim Esasları; "reklamlar, çocukların doğal saflıklarını ya da gençlerin tecrübesizliklerini istismar etmemeli; onların sadakat duygularını zedelememelidir." derken, "Çocuklara ya da gençlere yönelik olan veya onları etkilemesi olasılığı bulunan reklamlar, onlara zihinsel, ahlâkî ya da fiziksel olarak zarar verebilecek hiçbir ifade ya da görüntü içermemelidir." diyerek de kesin çizgilerle devam eder.

ları etkilemesi olasılığı bulunan reklamlar, onlara zihinsel, ahlâkî ya da fiziksel olarak zarar verebilecek hiçbir ifade ya da görüntü içermemelidir.” diyerek de kesin çizgilerle devam eder.

Bu maddenin bu kadar netlikle düzenleniş nedeni, özellikle çocukların algılama, bilgiyi değerlendirme ve yanlış kullanımdan dolayı zarar görebilecekleri kaygısıdır. Amaç, reklamların çocukların zihinsel gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek ya da tutum ve davranış gelişimin zarar verebilecek muhtemel sorunları önlemektir.

Reklamcının etik değerleri

Tüketicileri ikna etmek, reklamı yapılan ürünün satın alınmasını sağlamak ve ürüne ilişkin bilgileri aktarmak amacıyla hangi reklam türü kullanılırsa kullanılsın markalarla reklam sektörünün profesyonelleri reklam etiğine daha fazla önem vermek durumundalar. Çünkü günümüz tüketicisi satın alma kararını verirken ürünlerin kalitesi ve niteliğinin yanı sıra o ürünlerin toplumsal yararlık düzeylerini de dikkate alıyor.

Reklamcılarının işi gerçekten zor. Yirmi saniyelik reklamlar ya da bir karelik fotoğraflarla kitleleri harekete geçirmek durumundalar. Bu nedenle de bir işi kabul ederken ya da iş sırasında etik kavramını göz ardı etmeden, özdenetim mekanizmalarını sürekli çalıştırmalılar. İşlerinde toplumun yararına olacak şekilde adım atmayı prensip edinmeleri gerekiyor.

Bana göre önce reklamcılar reklam veren tarafından dayatılan etik olmayan reklam mesajları sorgulamalı ya da tam tersi, yani reklamcı etik olmayan bir iletişim stratejisiyle geldiğinde reklam veren işi reddetmeli. Yasalar ve toplumdan önce sektör ve profesyoneller k öz denetim yapmalı. Buna iyi bir örnek olarak 1964'te yayınlanan ve birçok iletişimcinin imzaladığı "First Things First" isimli tasarımcılarca hazırlanan bildiri gösterilebilir. Bildiri tüm iletişimcileri kendilerini sorgulamaya ve yararlı işler çıkarmaya davet ediyor. Bizde de böyle bir mekanizma, yasa koyucu tarafından dayatılmadan, meslek örgütleri tarafından neden koyulmasın? ■

Ahmed Güner Savar, Sabri F. Ülgener, Ahmed Yörük.

PROF. DR. SABRİ F. ÜLGENER HAYATI VE ESERLERİNE DAİR

Ahmet Güner SAYAR*

❑ Son devir Osmanlı ulemasından olup İstanbul Müftüsü iken 1943'te vefat eden Mehmet Fehmi Efendi'nin oğlu olan Sabri Fehmi Ülgener, 1911 yılında Cağaloğlu'nda dünyaya geldi. İstanbul'da çöken bir devletin gizli sezişleri ve anlayışlarının içine nüfuz ettiği bir ortamda, onun ürünü olan olgunluk hissi içinde yetişen Ülgener, devrin önemli simalarının baba ocağına misafir olması nedeniyle Cumhuriyet'i idrak etmiş, onunla en az on yıl birlikte olmuş, kökü Osmanlı'da duran 1860 ve sonrası kuşağını tanıma imkânı bulmuştur.

İstanbul Erkek Lisesi'nde orta tahsilini sürdürürken yabancı dili Almanca'ydı. Evde Arapça ve Farsça ile kurulan yakınlık Almanca'ya sıçradı. Sabri Fehmi, okulda verilen yabancı dil dersleriyle yetinmedi ve Almanca çalışmalarını sıklaştırdı. Daha orta mektep talebesi iken Schiller'i okuyacak hale gelmiş, edebî Almanca'nın inceliklerine kavuşmuştu.

İstanbul Erkek Lisesi'nden mezuniyetinin ardından İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ne girdi. Ülgener, babasından İslâmî "norm"u öğrenirken diğer taraftan fakülte de ticaret hukuku derslerinde gördüğü hukuk kuralları ve rekabete dair hükümler ve iktisat derslerinde okuduğu piyasa mekanizmasıyla fiyatın serbestçe teşekkülüne ait te-

orik bilgileri öğreniyor, bu farklı iki "norm"u birleştiriyordu. Sanılanın aksine aralarında çatışma değil, uyum vardı. Daha o yıllarda, dış dünyada saflaşma ya da yolların ayrılması gerçeğini yapay bulmaya başladı. İlk farkına vardığı şey şu oldu: Sathî de olsa, tek yanlılığın şu veya bu istikametinde kırılmak değil, belki "norm"ların uygunluğundan hareketle yeni bir "norm"- "reel" çatışmasının içine girmek daha hayırlı olacaktı. Sabri Fehmi'nin baba ocağında kulağına üfleneler sadece fikhî meselelerle sınırlı kalmadı. Baba dostlarından bazılarının müteşâbih âyetlerden hareketle tasavvufa dair sohbetlere kapı açmaları, onun tasavvuf hakkında detaylı bilgiler edinmesini sağladı.

Ülgener aynı zamanda babasından hüsn-i hat dersleri aldı. Mehmet Fehmi Efendi oğlunun güzel yazıda ilk ve son hocası oldu.

1935 yılında İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ni bitirdi; aynı yıl fakültenin "İktisadiyat ve İçtimaiyat" kürsüsüne asistan oldu. Asistanlığının ilk günlerinde diğer Türk akademisyenlerle birlikte, Nazi yönetimi sırasında Türkiye'ye sığınan Alman hocalarının derslerinin tercümesi işini üstlendi. Sosyal bilimci Alman hocalar eserleri, dersleri, sohbetleri, sergiledikleri bilim ahlâkıyla bir anda genç akademisyen Sabri Fehmi Bey'in dünyasına bir bomba gibi düştüler, ka-

Hattatlarla Birlikte; Sabri F. Ülgener'in solunda Necmeddin Okyay.

Mekteb-i İbtidaide iken (1341).

fasında ihtilal yarattılar. Daha işin başında akademik bir sarsıntı yaşamadan iktisadî zihniyet konularında yoğunlaşmaya karar verdi. Max Weber ve Werner Sombart gibi bu sahanın büyük üstatlarının aydınlattığı yolda bilgi verilerini topluyordu.

1938'de askerlik görevine çağrılınca kadar İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültelerinde namzet asistan olarak çalışan Ülgener, 1939'da İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Kömün Bilgisi asistanlığına asaleten tayin oldu. 1941 yılında Kapitalizmden Evvel İaşe Buhranları başlıklı doçentlik teziyle "Maliye ve Umumi İktisat Teorisi" kürsüsü doçentliğine atandı. Aynı yıl *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda ilk ilmi makalesi yayınlandı: "İktisadî Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri". Bu önemli yazısında iktisat literatürümüzde iktisadî zihniyet meselelerimizin hiç ele alınmadığına dikkat çekiyordu.

II. Dünya Harbî'nin sıkıntılarının ekonomik düzleme yansması sonucu bir dizi malın piyasayı terketmesi ve nihayet üretimle tüketim arasındaki köprünün fiyatlar yoluyla yükselmesi karşısında politik toplum "narh" uygulamasına geçmişti. Ülgener, devletin piyasaya müdahale ederek fiyatların tespitinde arz ve talep kanunlarının üstüne çıkması karşısında benzer bir olguyu İslâm hukuk ve ahlâk kaynaklarının çözümlemelerinde araştırdı. Hadis, akaid, fıkıh ve tasavvuf kitaplarından hareketle "İslâm Hukuk ve Ahlâk Kaynaklarında İktisat Siyaset Meseleleri" başlıklı önemli bir yazı kaleme aldı.

Ülgener, 1946-1947 yıllarında Harvard Üniversitesi'nde bulundu ve J. A. Schumpeter ve A. H. Hansen gibi iki büyük iktisatçı ile temas etme imkânı buldu. 1948-1949 akademik yılı başlayana kadar İktisat Fakültesi'nin sağladığı maddî destekle önce İngiltere'ye geçti. Londra'da Lon-

don School of Economics'te çalıştı. Sonra Hollanda'ya geçti. Amsterdam'da bir kongre'ye katıldı. Nihayet akademik yıl başlamadan önce 1948'de Türkiye'ye döndü. Yurda dönüşüyle birlikte 1948-1949 akademik yıl ve ertesinde İktisat Fakültesi'nde makro iktisat derslerini Keynes-Hansen çizgisinde vermeye başladı. Bu arada akademik dikkatini makro iktisat dersleri üzerinde yoğunlaştırırken ders takrirlerini bir kitap haline getirmek arzusundaydı. 1962'de yayımlanan *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme* başlıklı kitabı esasta Alvin H. Hansen'e çok şey borçludur. Önce dersleri, sonra makaleleri ve nihayet özenle kaleme aldığı *Milli Gelir* adlı kitabıyla Sabri Ülgener, Keynesgil düşünce akımının Türkiye'ye aktarılmasında ve bir akademik taban bulup yerleşmesinde aracılık (middle-man) görevini yerine getirmiştir.

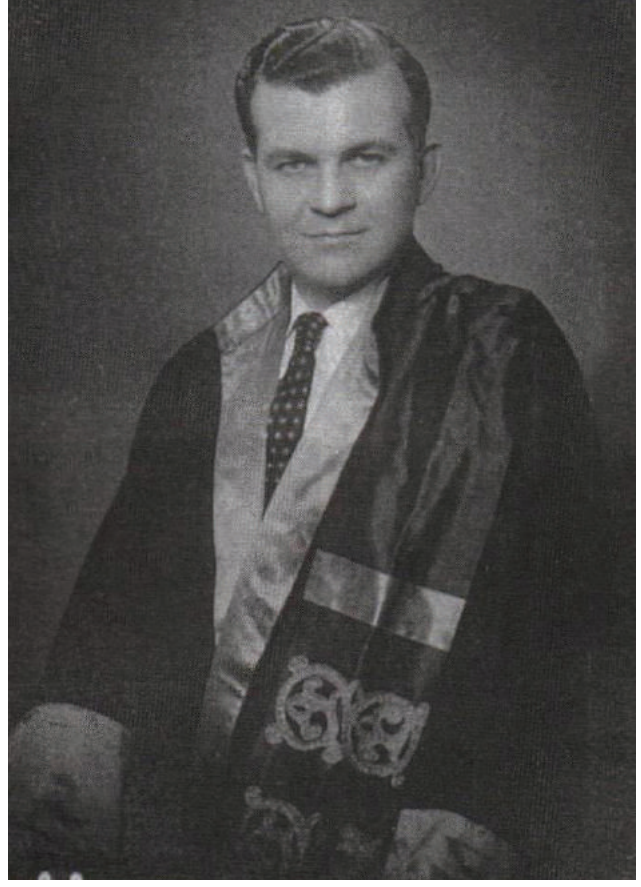
1941'den 1951'e kadar İktisat Fakültesi'nde doçentlik kadrosunda görev yapan Ülgener, bu yılda fakülte dekanlığına müracaatla "İktisat ve Maliye Kürsüsü" profesörlüğüne aday oldu. Komisyon kararına göre oy birliği ile profesörlüğe yükseltildi. Ülgener'in profesörlük takdim tezi, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi* 1951 yılında İktisat Fakültesi Yayınları arasında çıktı.

1952 yılında "Umumi İktisat ve Maliye Teorisi Kürsüsü" başkanlığına getirildi. 1954 yılında İktisat Fakültesi dekanı oldu. 1956 yılında dekanlık görevini Şükrü Baban'a bıraktı. 1958 yılında Sevinç Aytaç ile evlendi. Kasım ve Aralık aylarında Gazetecilik Enstitüsü'nde iktisadî konulara dair verdiği dizi konferansları 1961 yılında da devam ettirdi. 1961-1962 akademik yılının başlamasıyla birlikte ek bir görev olarak Eskişehir İktisadi ve Ticarî İlimler Akademisi'nde makro iktisat derslerini üstlendi.

Ülgener, 1981 yılında emekli oldu. Erenköy'deki evin-

Sabri F. Ülgener'in babası Fehmi Efendi

Sabri F. Ülgener, İktisat Fakültesi dekanı iken (1954-1956)

de tam bir inzivaya çekildi. Elinin altında iki mühim eser vardı: Önce 1951'de neşredilen ve epeydir aranan kitabını ikinci baskıya hazırlıyordu. İkincisi ise 1946'dan beri vakit buldukça üzerine eğildiği, kâh orasından kâh burasından oynadığı ve kuyumcu sabrıyla işlediği bir başka kitap çalışması olan *Zihniyet ve Din* idi. 1981'in başlarında *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*'nın yayımlanışının getirdiği tatlı bir telaşı yaşadı.

Sıhhat durumunun gayet iyi olduğu bir dönemde Ülgener, 30 Haziran 1983 gecesi uykuda geçirdiği kalp kriziyle rahmet-i Rahman'a kavuştu.

Hiç şüphesiz Sabri Ülgener, fikirler tarihimizin Tanzimat'ı 2000'li yıllara bağlayan 150 yıllık zaman diliminde, Türkiye'de çağdaş düşünce tarihinin özgün düşünürlerinden biridir. Bu genel çerçeveyi onun ihtisas alanına, iktisat düşüncesine doğru çektiğimizde, ahistorik (iktisat teorisi) - historik iktisat (iktisat sosyolojisi) ayırımından hareketle Ülgener Türkiye'de sosyolojik tarihin en mühim isimle-

rinden biridir. İktisat zihniyetine ilişkin eserlerinde Weber'in İslâm'a ilişkin bulgu ve tespitlerini tashih etmesiyle Weber'e yönelik sağlıklı bir eleştirel yaklaşımı da gerçekleştirmiştir.

Sabri Ülgener çok zor yazar, yazarken önce konu ile cedelleşip onu her cihetten kuşatmak isteyen, ayrıca yazdığı her satırla hesaplaşıp boğuşan, yazdığının üstünden birkaç kere geçip Türkçesinde edebî bir üslubu yakalamaya çalışan, nihayet özüyle sözüyle bir kalp huzuru elde etmeden, yazdığını tamamlanmış saymayan bir filozof iktisatçıydı. Akademik titizliği daha çok üretmesine mani oldu. Daha yazabilirdi, olmadı. Kafasında birçok düşünceyi somutlaştırma imkânına kavuşmadan ani ölümüyle sahneyi terketti.

Bu olumsuz tablonun ötesinde Ülgener yazılarının olumlu bir yanı vardır. Sabri Ülgener araştırırken, yazarken kolaya kaçmayan, nefsinin yokuşuna tırmanan bir düşünürümüzdü. Dolayısıyla, onun kaleminden çıkmış her yazı hem fikir muhtevası hem de edebî gücü ile adından bahsettirecek kırattadır. ■

YÖNETİCİLER İÇİN KISAS-I ENBİYA**

Mustafa ÖZEL*

SİYASETNÂME VE FÜTÜVVETNÂME GELENEKLERİNDEN KOPTUKÇA SİYASÎ VE İKTİSADÎ ORGANİZASYONLARIMIZI YÖNETEMEZ HÂLE GELDİK. HER İKİSİNE DE HAYAT VEREN PEYGAMBER KISSALARI İDİ. HER PEYGAMBER BİR YÖNETİM ÜSLUBUNUN ÖNCÜSÜ, HATTA BİR MESLEĞİN PİRİ İDİ. DİNÎ DÜŞÜNCE VE HİSSİYAT, SİYASÎ-İKTİSADÎ EYLEME YÖN VERİYORDU.

□ Hayallerimden biri, çağdaş bir *fütüvvet* kitabı yazmaktır. *Siyasetnâme* ve *fütüvvetnâme* geleneklerinden koştukça siyasî ve iktisadî organizasyonlarımızı yönetemez hâle geldik. Her ikisine de hayat veren kaynaklardan biri Peygamber kıssaları idi. Çünkü her peygamber bir yönetim üslubunun öncüsü, hatta bir mesleğin piri idi. Dinî düşünce ve hissiyat, siyasî-iktisadî eyleme yön veriyordu.

Klasik medeniyetlerde de neredeyse her tanrı bir mesleğin simgesiydi. Mezopotamya'da Nippur kentinin baş tanrısı Enlil'in ünvanı "âlemin tüccarı" idi. Her mesleğin bir tanrı veya tanrıçası vardı. Alış verişin emniyet içinde ve dürüstçe yapılması için elzemdi bu!

Roma imparatorluğunda tanrıların kutsal günleriyle piyasa günleri çakışıyordu: Şam'da Jove, Troy'da Dionysus, Roma'da Venüs tapınaklarında, hacılar önce tanrıya saygı-

larını, sonra da tüccara gümüşlerini sunardı. Ostia kentinde zanaatkârların buluşup ibadet ettikleri bir tapınak vardı. Eski Mısır'da Sokaris madencilerin tanrısıydı. Mısırlılar madden ustalarını bir nevi rahip addederlerdi. Karkamış "tanrı Kamış'ın ticaret merkezi" demekti. Mısır tanrısı Seth adına yapılan bütün tapınaklar ticaret kervanlarının güzergâhı üzerindeydi.

Bir toplum ekonomik bakımdan geliştikçe, onun tanrısı/tanrıları diğerleri tarafından da benimseniyordu! Mezopotamya tanrısı Şamaş'a sadece güney Mezopotamyalılar değil, onların ticaret yaptıkları Tilmun adası sakinleri de tapıyordu. Mısır bazı metaller yanında "Tanrı ülkesinin çöllerindeki yolcuların koruyucusu" tanrı Min'i de ihraç ediyordu!

Çağdaş yönetim kuramları için de aynı şeyi söyleyebiliriz. İktisaden ileri giden Batı dünyasının (ve Japonya'nın)

şirket ve devlet yönetimine dair teori ve teknikleri, bütün dünya için neredeyse bir amentü haline gelmiştir.

Önderlik, kendi eksikliğini bilmekle başlar!

Musa(a.s) ile kardeşi Harun(a.s)'a dair kıssalar bizi siyaset ve iş hayatında önderliğin en temel bileşeni hakkında müthiş aydınlatmaktadır. Kıssalar Hz. Musa'nın temel bir zafıyla başlıyor: Kavga eden iki adama hiç düşünmeden, sorgusuz sualsiz müdahale ediyor ve aralarından birini öldürüyor. *"Rabbim, gerçekten onlardan bir kişi öldürdüm, onların da beni öldürmelerinden korkuyorum."*¹ Düşünmeden hareket etmekle beraber çabuk toparlanıyor ve paçasını nasıl kurtarabileceğinin hesabını yapmaya çalışıyor.

Daha sonra Rabbi tarafından mukaddes bir memuriyetle görevlendirildiğinde muhtemelen gençlik günlerini hatırlıyor ve bu sefer şahsî eksikliklerini göz ardı etmiyor. Elçi olmuştur, fakat kekemedir; ilahî mesajı muhataplarına nasıl ulaştıracaktır? Yakarıyor: *"Rabbim, dilimdeki düğümü çöz, söylediklerimi anlasınlar"*². Duasının kabulüne inancı tam olsa da, somut taleplerle devam ediyor: *"Kardeşim*

gelip Tanrı'yı soruyorlar:

16. Bir meseleleri olduğu zaman bana geliyorlar; ben de aralarında hüküm veriyorum. Ve onların Tanrı'nın emirlerini ve yasalarını bilmelerini sağlıyorum."

17. Musa'nın kaynatası dedi: "Bu yaptığın iyi bir iş değil.

18. Bu şekilde muhakkak ki yorulacaksın, sen de, yanındaki insanlar da; zira bu iş senin için çok ağırdır: bunu tek başına yapmaya güç yetiremezsin.

Evet, bir peygamber, Allah'ın seçilmiş bir kulu, O'ndan aldığı ilhamla kavminin bütün sorunlarını çözmeye çalışıyor. Hem Allah'tan aldığı vahyi iletiyor, hem o vahye mazhar olmanın sağladığı yetkinlikle, onların arasında çıkan her türlü problemi hallediyor. Ne var ki, bilge bir kişiyi andıran kayınpederi (İslâm geleneğinde Hz. Şuayb), "Bu yaptığın iyi bir iş değil!" diyerek, damadını eleştiriyor. Neden iyi bir iş değil? Çünkü yorucu. "Hem sen yorulacaksın, hem de kavmin!" Musa (as) çalışmaktan yorulacak, kavmi ise çalışmamaktan. Peki, sevgili kayınpeder Allah elçisine ne öğüt veriyor?

19. İmdi, bana kulak ver, sana nasihat edeyim ve Tanrı seninle olsun:

20. Onlara emir ve yasaları öğret, yürüyecekleri yolu ve yapmaları gereken işleri göster.

21. Ve o insanların içinden kabi-

liyetli olanları çıkar, Allah korkusu olan, hakikat ehli ve kibirden uzak olan; ve bunları onların başına geçir, binlerin yöneticileri, yüzlerin yöneticileri, ellilerin yöneticileri ve on'ların yöneticileri olsunlar.

Kayınpederin öğüdü basit: Onlara ana ilkeleri öğret, fakat bütün işlerine karışma. Onların arasından yetenekli, Allah'tan korkan ve alçakgönüllü olanları çıkar ve diğerlerinin başına geçir: En iyileri 'binbaşı', diğerlerini de sırasıyla 'yüzbaşı', 'ellibaşı' ve 'onbaşı' yap!

Peki, bu binbaşı, yüzbaşı, ellibaşı ve onbaşılardan işlevi ne olacak?

22. Bırak tüm zamanlarda insanlar hakkında bunlar hüküm versinler; şöyle ki, her büyük meseleyi sana getirsinler, fakat her küçük meselede kendileri karar versinler; böylelikle senin işin hafifler, onlar da yükü seninle paylaşırlar.

Evet, peygamber de olsanız, yükü tek başınıza taşıyamazsınız. Onu kabiliyetli seçkin insanlarla paylaşmak zorundasınız:

Kendi yönetim düşüncesini geliştiremeyenler, nitelikli organizasyonlara sahip olamazlar. İslam dünyası bu bağlamda deyim yerindeyse bir rönesansa, bir ih-yaya, bir yeniden dirilişe muhtaçtır. Bu dirilişin anahtarı bana göre Peygamber kıssalarıdır.

Harun benden daha düzgün konuşmaktadır, onu da benimle birlikte bir yardımcı olarak gönder, beni doğrulasın."³

Yöneticilik son kertede adam seçme ve onları geliştirme; onlarla beraber bir potada pişme sanatıdır. Karar ve uygulama gücünü (yetkisini) onlarla paylaşmaktır. Bunu gerçekten yapmadıkça sağlam bir teşkilat yapısı oluşturamayız. Hem kendimizi hem onları yorarız. Yorgun insanlardan da dinç bir organizasyon çıkmaz. Kitab-ı Mukaddes'te geçen bir mesel bunu çok iyi tasvir ediyor: Çıkış Kitabı, Bab 18'deki Hz. Musa'ya dair kıssanın bir bölümü şöyledir:

13. Günler birbirini kovaladı, Musa insanları yargılamak (değerlendirmek, hüküm vermek) üzere oturdu: ve insanlar sabahtan akşama kadar Musa'nın yanında oturuverdiler.

14. Musa'nın kaynatası onun halka yaptıklarını gördüğü vakit, dedi ki: "İnsanlara yaptığın bu iş nedir? Bir başına oturuyorsun, onlar da sabahtan akşama değin yanında oturuyorlar?"

15. Ve Musa kaynatasına dedi: "Çünkü insanlar bana

23. Eğer böyle yaparsan, ki Tanrı böyle yapmanı emrediyor, o zaman ayakta kalabilirsin; ve bütün bu insanlar da yerlerine selamette ulaşırlar.”

Sonuç olarak, bir kimse bir toplum veya örgütü iyi yönetmek istiyorsa, “peygamber bile olsa”, deneyimli insanlara kulak vermek, karar ve yönetim yetkisini seçkin yardımcılarla paylaşmak zorundadır.

Peki, büyükleri dinlememiz gerekiyor da, kendimizden yaş veya makam bakımından küçük olanları ne yapacağız? Onların yönetimde nasıl bir rolleri olabilir? Bu soruya Kur’ân-ı Kerîm, Enbiyâ Sûresi 78. âyette şöyle cevap veriliyor:

“Ve Davud ile Süleyman’ı da an. Hani bu ikisi bir topluluğa ait koyun sürüsünün geceleyin girip otladığı bir ekin hakkında hüküm vereceklerdi ve Biz de onların bu hükümlerine tanık idik. Bu olayda Süleyman’ın dâvâ konusunu (daha derinden) anlamasını sağladık; bununla

birlikte, Biz her ikisine de sağlam bir muhakeme gücü ve ilim bahşetmiştik.”

Kissaya göre, bir koyun sürüsü geceleyin yolunu şaşırarak komşu tarlaya girer ve ekine zarar verir. Süleyman henüz 11 yaşında bir çocuktur. Babası, kral-peygamber Hz. Davud zararı hesap ettirir ve koyun sürüsünün değerine eş bir zarar ortaya çıkar. Bunun üzerine Peygamber-Kral sürüyü ekin sahibine verir, böylece zararı tazmin ettirir. Fakat küçük Süleyman bu hesabı beğenmez. “Taraflar hakkında bundan başka bir karar daha mülayim ve uygundu” der. “İşinizi ben üstüme alsaydım, bundan farklı hüküm verirdim.” Onun bu sözünü Hz. Davud’a haber verirler. Davud, Süleyman’ı çağırıp sorar: “Sen onlar arasında başka nasıl hüküm verirdin?”

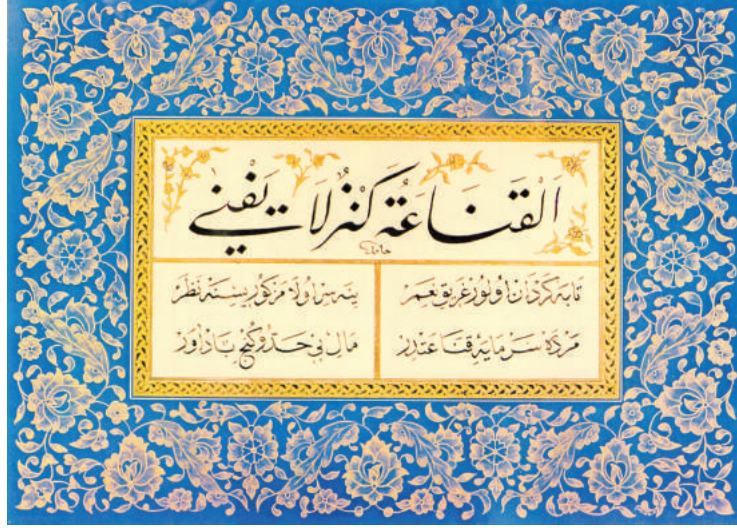
Hz. Süleyman babasına hükmün değiştirilmesi gerektiğini ve koyun sürüsünün sadece bir yıllık geçici intifa hakkının (süt, yün, o yıl doğan kuzular, vb.) ekin sahibine verilmesinin; koyun sahibininse, eski haline getirmeye kadar tarlayı ıslah ve onarımla yükümlendirilmesinin ve sonunda tarlanın da, koyunların da eski sahiplerine iade edilmesinin uygun olacağını söyler. Bu kıssadan çıkarılacak dersleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Süleyman, “Ben daha 11 yaşında bir çocuğum, boyumdan büyük işlere karışmayayım; babam hem kral hem peygamber, ondan iyi mi bileceğim?” demiyor. Âyet-i kerîmeden açıkça anlaşıldığı üzere, Allah’ın verdiği destekle, babasından daha iyi bir çözüm geliştirip öneriyor.
2. Babasını eleştirirken olumsuz bir hüküm cümlesi kurmuyor. “Babam yanlış yahut kötü bir hüküm verdi” demiyor! Belki neticede aynı anlama gelebilecek olumlu bir ifade kullanıp, “Bundan daha iyi bir hüküm verilebilir” diyor. Haklılık, olumsuz ifadeleri haklılaştırmaz! Üslup, gerçekten daha gerçektir.
3. Babası, “Sen de kim oluyorsun; kral ve peygamber olan benim!” demiyor. Biliyor ki, “Her bilenin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”⁴ Hükmü dinliyor ve kendi hükmünden daha derin ve doğru olduğunu anlıyor.
4. Anlamak yetmez, kabul etmek de lâzım. Babası hükmü hem kabul ediyor, hem de uyguluyor. ■

D İ P N O T L A R

**Bu makale, daha önce “İşletmelerde İş etiği” (İTO yayınları) kitabında yayınlanmıştır.

1. El-Kasas 28/33.
2. Taha 20/27,28.
3. El-Kasas 28/34.
4. Yusuf 12/76.

AHLÂK-I ALÂÎ'DE İKTİSÂDÎ VE AHLÂKÎ KAVRAMLAR

A. Cüneyt KÖKSAL*

İnsanın kendi nefsi, ailesi ve yaşadığı toplum karşısındaki ahlâkî/siyasî konumunu hem nazarî hem amelî vecihleriyle ortaya koyan klasik ahlâk (pratik felsefe/hikmet-i ameliyye) kitapları, içerdiği bireysel ahlâk, ev idaresi/ekonomi ve siyaset bölümleriyle, modern öncesi toplumların insana, maddeye, iktisâdî ilişkilere, politik olarak örgütlenmiş topluluklara bakışlarını yansıtan en önemli kaynaklar arasındadır. Bu literatür, günümüzün aksine, ahlâk, iktisat ve siyaset arasına keskin çizgiler çekmeyen ve bütün insânî disiplinleri birbiriyle derinden alâkadar kılan geleneksel dünya görüşünün ürünü olmaları bakımından fevkalade dikkate değerdir. Kökenini kadim Yunan'da bulan ahlâk düşüncesi literatürü, Müslüman düşünürlerin elinde zenginleşmiş, felsefî ahlâkın dinle ilişkisi daha esaslı bir ifadeye bürünmüş, İslâmın temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnetten, İslâm tarihinin ideal örneklerinden, tasavvufî düşünceden büyük ölçüde faydalanarak güçlü bir sentez geliştirilmiştir. Kınalızade'nin Ahlâk-ı Alâî adlı eseri işte bu kitabiyâtın en olgun ve zengin örnekleri arasında yer alır.

Devrinin büyük âlimlerinden olan Kınalızade Ali Efendi'nin (v. 1571) eseri, İslâm ahlâk düşüncesi birikimini kuşatan ve zenginleştiren muhtevasıyla amelî hikmet noktasında temsil edici bir metindir. Bu bakımdan bu yazıda, eserin belli başlı iktisâdî terimlerle ilgili açıklamaları,

kısmen özetlemek suretiyle sadeleştirilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.**

Mal ve Kesb

Malla ilgili meseleler şu üç yönden sözkonusu olur: Birisi malı elde etme, ikincisi koruma, üçüncüsü harcama. Malı elde etmek iki şekilde olur: Birisi ticaret ve zanaat gibi çalışıp kazanmayla, diğeri ise hibe ve veraset gibi çalışıp kazanmaksızın olur. İmam Şâfiî'den gelen bir rivayete göre en faziletli mal kazanma yolu ticarettir, ve bu yol hayrül-beşer olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mesleğidir.

Bazıları şöyle dediler: Kazançta üç şart lazımdır: İlki zulüm ve haksızlıktan kaçınmak, ikincisi ayıp ve utanç verici şeylerden uzak durmak, üçüncüsü zilletten ve aşağılık şeylerden kendini korumak.

Kanaat

Kanaat; yiyecek, giyecek, içecek ve diğer şeyleri kullanmada az bir şey ile –ki bunun ölçüsü de ihtiyacı karşılamak, zarureti gidermektir– yetinerek fazlasını arzu etmemektir. Fakat sözü edilen bu yetinme hali, para biriktirmek ve dünyalık toplamak için değil, gönül rızasıyla ve geçici hazları önemsememek suretiyle olmalıdır. Nitekim bazı tacirler ve diğer işlerle meşgul olan bazı bayağı kişiler asgari bir geçimliğe razı olup bu sayede büyük miktar-

da malvarlığı biriktirirler. Bu haslet kanaat değildir; bilakis buna hasislik (taktîr) derler. Bu kötü huylardandır (rezâil) ve hem akıl hem din yönünden merdut ve mezmumdur. İlki ise –yukarıda zikredilen kanaat ise- bunun hilafına faziletlerden olup akıl ve şeriat cihetinden makbul ve memduhtur.

Hürriyet

Nefsin malı güzel kazanç yollarından kazanıp iyi amaçlar için sarfetmeye kâdir olması; fena kazanç yollarından kazanmaktan ve çirkin sarf mahallerine sarfetmekten kendini alıkoymak yolunda kendine malik olmasıdır.

Sehâvet (Cömertlik)

Sehâvet odur ki, mal ve dünyalık harcamak ve infak etmek kişiye kolay ola. Yani layık ve gerekli olan miktarı, yerli yerince ve uygun bir şekilde harcamakta sıkıntı çekmeye. Cömertlik hem din hem de akıl nazarında en üstün hasletlerdendir. Cömertleri övmeye Kur'an âyetleri ve Resûl-i Ekrem'in hadisleri mebzuldür. Cömertliği medhetmek için müstakil bir kitap yazmak gerekir. Cömertlik kelimesinin kapsamına giren birçok güzel haslet vardır, ama bunların belli başlıları sekiz tanedir:

1. Kerem: Kerem odur ki, faydası genel ve tam olan hususlarda maslahatın gerektirdiği üzere bol miktarda dünyalığı sarfetmek nefsinde kolay gele.
2. Îsâr: Îsâr odur ki, mal ve sebeplerinde kendisi muhtaç iken bir başkasının ihtiyacını görüp bu malı ona sarfedip kendisi tahammül ve sabrede.
3. Afv: Afv odur ki, kişinin intikam almaya ve cezalandırmaya gücü kuvveti varken böyle yapmayı terk ede. Şayet intikam alacak yerde iyilikle karşılık verirse daha güzel ve âlâ olur.
4. Mürüvvet: Mürüvvet gerekeni vermek/sarfetmek ve bu hususta gereken miktarı da aşmak, başkalarına iyilik yapmak suretiyle ruhu tezyin etmek, başkalarına fayda ulaştırmayı himmetinin zimmetine bir vazife kılmaktır.
5. Nübl: Nübl odur ki, yârân ve dostlara, kardeş ve ahaba gerekli hususlarda, geçimliklerinde, onlara yarayışlı şeylerde yardımcı olmak, sahip olduğu dünyalık ve bunun sebeplerinde onları da ortak kılmak ve bu hususlarda kolaylık göstermektir.

6. Müvâsât: Müvâsât odur ki, yârân, ihvân ve dostların gönüllerini okşayıp onlara türlü lütuf ve incelikler göstererek sahip olduğu nimetlerde onları da kendisine ortak kıla.

7. Semâhat: Semâhat odur ki, verilmesi/bağışlanması/sarfedilmesi lazım ve zaruri olmayan nesneleri gönül rızası ve kalp huzuruyla sarfetmektir.

8. Mûsâmahat: Mûsâmahat, insanın terkedilmesi lazım ve zorunlu olmayan şeyleri başkasının faydası ve mahlûkatın rızası için, kendi rıza ve ihtiyarıyla terk etmesidir.

Tevekkül

Tevekkül, beşerin gücünün ötesinde, onun tasarrufuna ve değiştirmesine imkân olmayan ilâhî emir ve takdirlerle ilgili hususlarda, faydasız ızdırabı bertaraf edip meseleyi Allah'a havale etmek ve O'na tam mânasıyla güvenmektir.

Buhl (Cimrilik)

Cimriliğin yerilen bir huy olup cömertliğin zıddı olarak en büyük bir rezilet olduğu malumdur. Şeriat lisanında da cimrilik çok yerilmiş ve cömertliğin medhi çok yapılmıştır.

Taktîr

Gerekli harcamaları itidal ölçüsünden aşağı seviyede yapmak suretiyle aileye darlık ve sıkıntı çektmektir. Mürüvvete münasib olan maruf sarf/infak etmeden imtina etmek de taktîrden sayılır.

İsraf ve Tebzîr

İsraf ve tebzîr birkaç türlü olur. En fenası, haram kılınmış arzulara ve kabîh hazlara sarfedilendir. Bundan daha az şerlisi ise mübah hususlarda israf etmektir. Mesela helâl yiyeceğin kimse yiyemeyip dökülecek derecede çok pişirilmesi, hazmedilemeyip mideyi hasta edecek derecede çok çeşitli yiyecekler yenilmesi böyledir. Amma yiyecek, aç kimseleri doyurmak ve günlük ihtiyacı karşılamak maksadıyla pişirilince ne kadar fazla pişirilirse pişirilsin burada israf mezmum değildir. Nitekim bazı kimseler böyle çok yemek pişirten bir cömerti kınayarak "İsrafta hayır olmaz" dediler. O da buna mukabil "Hayırda israf olmaz." diye cevap verdi. ■

D İ P N O T L A R

**Yapılan alıntılardaki ilk referans eserin 1248 (1833) tarihli Bulak baskısını, ikincisi ise Mustafa Koç'un 2007 tarihli neşrini esas almaktadır.

1. II/7-9; 335-337.	3. I/60; 109.	5. I/62; 112.	7. II/12; 340-341.
2. I/60; 109.	4. I/60-61; 110-111.	6. I/212-215; 293-294.	8. II/12-13; 341.

İŞ AHLÂKİ İLE İLGİLİ DEYİMLER

Davut ÖZGÜL*

İŞ AHLÂKININ, GENEL OLARAK AHLÂKIN TEMEL İLKELERİNDEN BAĞIMSIZ OLMADIĞI DÜŞÜNÜLDÜĞÜNDE, AHLÂKLI VE FAZİLETİ BİR TOPLUMSAL HAYAT İÇİN HEM İŞVERENLERİN HEM DE İŞ GÖRENLERİN SORUMLULUK BİLİNCİNİ MUHAFAZA ETMELERİ BÜYÜK ÖNEM ARZETMEKTEDİR.

□ Bir veya birden fazla kelimenin deyim olarak kullanılması için kuşkusuz belli bir süreç, yaşanmış olaylar, insanların bu olaylardan çıkardığı tecrübeler vb. unsurlara ihtiyaç vardır. Bu açıdan bakıldığında bir kelimenin veya birden fazla kelimenin deyim olarak kullanılması, kültür tarihimiz açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Deyimler aynı zamanda sözü kelâma tahrîl eden, kelâmın insanlar arası iletişimindeki gücünü gösteren müessir ifade biçimleridir.

Bu yazıda, iş hayatında ahlâkî erdemlere sahip olmanın toplumsal hafızamızda bazı deyimlerle nasıl kristalleştiğini ortaya koymak istiyoruz.

“Alın teri dökmek”

Bu deyim, iş ahlâkî bahsinde hemen hepimizin

aklına gelen bir deyimdir. Deyim, işveren ile iş göreni kapsar mahiyette olup, yaptırılan ve yapılan işin hakkını vermek, zahmetli de olsa işi hakkı ile yerine getirmek mânâsında kullanılır. Bunu en güzel şekilde açıklayan hiç kuşkusuz Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in “İşçinin hakkını alın teri kurumadan veriniz” hadis-i şerifidir. Bu hadiste, özellikle iş ile emek üretenlere, üretilen iş ile emeğin karşılığını hakkaniyet ölçülerine riayetle vermesi işverene emredilmektedir.

“Ekmek Kapısı”

Bu deyim, geçimini çalışarak temin eden kişinin, çalıştığı yeri aziz bilmesi, hainlik etmemesi, ekmeğini helâl yoldan temin etmesi için kullanılır.

“İşi ayağa düşürmek”

Yapılması gereken bir işin, ehil olmayan kişiler tarafından yapılması sonucunda ortaya çıkan olumsuzlukları ifade etmek kullanılan bir deyimdir. Bu deyim, “İşin ehline verilmesi” prensibini ve buna dair hadisi² hatırlatması bakımından mânîdardır.

“Nalinci Keseri”

Nalın, çoğunlukla sedef işlemelerle süslenen, tek parça tahtadan yapılmış (uzun ömürlü olması açısından abanoz ağacı tercih edilir) üst kısımları deri kayış, sim kumaş işleme gibi farklı malzemelerden olan bir tür ayakkabıdır. Nalın yapımı ince işçilik ve titizlik isteyen bir iş olduğundan usta, keserin ağız kendisine dönük olarak çalışır. Malzemenin küçük, tek parça ve değerli olması, keseri bu şekilde kullanmayı gerektirir. Yapılan işte âdil davranmayıp, kendi menfaatini karşdakine nispetle hep öne çıkaran kişi için bu deyim kullanılmıştır. Bu deyimden ilham alan insanımız “testere gibi olmak” deyimini de kullanmaktadır. Testere her iki tarafa, sağa ve sola eşit şekilde hareket ettirilerek amaca ulaştığı için bu deyim üretilmiştir. Yine halk arasında, daha çok dinin ticarete alet edilmesine bir tepki ifadesi olarak kullanılan; “Rabbenâ hep bana” deyişini de burada zikretmek gerekiyor. Bu deyim(ler)le, işverenler ile iş görenler de dahil olmak üzere bir işin taraflarının, elde edilen hasılatı eşit olmasa da, âdil ve hakkaniyete uygun paylaşımları gerektiği anlatılmaktadır.

“Pabucu dama atılmak!”

Bu deyim Lonca tabir edilen Osmanlı esnaf teşkilatının anlamlı ve ibretli bir uygulaması olarak gündelik hayatımızda kullanılır hale gelmiştir. Ayakkabıcı esnafından pabuç alan bir kimse, aldığı pabucu beğenmeyerek geri getirdiğinde, Lonca teşkilatında; “Esnaf Şeyhi, Kâhya, Yiğitbaşı...” şeklinde adlandırılan bilirkişi kurulu iade edilen pabucu inceler, şayet pabuç müşterinin iddia ettiği kusurlu vasıfları taşıyorsa, müşteriye parası iade edilir, kusurlu pabuç da o esnafın dükkânının çatısının görünecek bir yerine atılırdı. Böylece çarşıya gelen müşteriler, hangi esnafın iş ahlâkına riayet etmediğini, işinin ehli olmadığını anlamış olurdu. Böyle bir uygulama, kusurlu mal üreten esnaf için önemli bir yaptırım oluşturması yanında, müşteriyi/tüketiciyi de koruma amacı taşıyordu.

“Tüyü bitmemiş yetim hakkı”

Bu deyim, ‘kul hakkı’ dediğimiz haklar ile genellikle ‘kamu hakları’ için kullanılır. Kur’ân-ı Mübîn’in “*Erginlik çağına, rüştüne ulaşıncaya kadar, yetimin malına dokunmayın*”³ uyarısı da dikkate alındığında, tasarrufu elimizde olan başkalarına ait hakların korunmasında uymamız gereken bir ahlâki erdemden bahsedilmektedir. Deyim, ‘kamu’ tabir ettiğimiz devlet mallarında halkın her kesiminin hakkı bulunduğu halde, ‘kamu hizmeti’ yapmakla görevli ve sorumlu olan sınırlı sayıdaki insanın, toplumun bütün kesimlerine ait olan bu hakları, meşru olmayan yollara saparak kendi şahsî menfaatleri için kullanmalarını ifade etmektedir. Bu mallarda özellikle henüz çocuk yaşta olan, anne babası ölmüş yetimlerin haklarının bulunduğu vurgusuyla da olayın ciddiyetine dikkat çekilmiştir. Ayrıca deyim sadece ‘kamu alanı’ için değil, özel işletmelerde, işletme sahibinin akrabalık bağı ile vâsisi ve vârisi olduğu yetimlere haksızlıkta bulunulmasını önlemek amacıyla da kullanılmaktadır.

“Züyûf Para - Kalp Akçe - Kırkık Akçe - Kırpık Akçe”

Osmanlı para sistemi içerisinde kullanılan deyimlerdendir. ‘Kırpık akçe’ altın ve gümüş paranın kenarlarından kırarak halkı aldatan insanlar⁴ için de kullanılan deyimlerdendir. Eski kuyumcu el tartıları dikkate alındığında, paranın çapını belirleyen çentiklerin olması, bu kırpmayı önlemek ve doğru olan çapı tayin etmek içindir. Bu deymi, ‘kalpazanlık’ olarak nitelendirilen sahte para basma işlemi için de kullanmak mümkündür.

İş ahlâkının, genel olarak ahlâkın temel ilkelerinden bağımsız olmadığı düşünülüğünde, ahlâklî ve faziletli bir toplumsal hayat için hem işverenlerin hem de iş görenlerin sorumluluk bilincini muhafaza etmeleri büyük önem arz etmektedir. Yukarıda birkaç örneğini göstermeye çalıştığımız deyimler bizim kültürümüzde ticaret ve iş ahlâki ilkelerine verilen önemin özlü ifadeleri olup bu deyimler geçmişimizin bize miras bıraktığı çok değerli bir ahlâk kültürünü dile getirir. Bize düşen bir sorumluluk da sonraki nesillerimize yeni ve daha güzel deyimler miras bırakmaktır. ■

D İ P N O T L A R

1. İbn-i Mace, Ruhun (er-Rehin)-4 İstanbul 1981.
2. Buhari, İlm 2, Rikâk 35.
3. İsrâ Suresi 17/34.
4. Ruhi Özcan, “Osmanlı Devletinde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı 17, Selçuk Üniversitesi Konya 2005, s. 237-266.

TASAVVUFTA EL EMEĞİYLE GEÇİNMEK VE ÎSÂR: HAKKA HALK'TAN VUSLAT

Ekrem Demiri*

TASAVVUFUN DÜNYAYA YÖNELİK TAVRI HAKKINDA NE SÖYLEYEBİLİRİZ VEYA
TASAVVUFU ZÂHİDLİKLE ÖZDEŞLEŞTİRMEMİZ VEYA TEK TARZ BİR ZÂHİDLİĞE
SAHİP OLDUĞUNU İDDİA ETMEMİZ MÜMKÜN MÜDÜR?

□ Çağımızda tasavvuf en çok İslâm toplumunun “geri kalmışlığı” ve mağlubiyeti sorunu üzerindeki tartışmalar- da gündeme getirilmiştir. Gerçek dindarlığın önündeki en büyük engel sayılan geleneksel yapının temsilcisidir pek çok insanın gözünde tasavvuf. Modern dünya ve gelişmiş- lik hakkındaki tasavvurların değişmesine paralel olarak or- taya çıkan yeni yaklaşımların önceliklerine göre form ka- zanan eleştirilerde tasavvuf, rasyonel araçlarla algılanma- sı gereken dünyayı irrasyonel yöntemlerle ele alıp insa- nı akıl dışılığa ve hayale sevk ettiği iddiasıyla suçlanmış- tır. Öte yandan başta şeyh-mürit ilişkileri olmak üzere ta- rikatların toplumdaki işlevlerine bakarak bu kez dayandı- ğı otoriter yapı iddiasıyla bireyselliği engellemek, kaderci- liği pekiştirmek, dünya hayatını değersizleştirmek, inziva ve yalnızlığı teşvik gibi iddialarla da eleştirilmiştir. Bilhassa son eleştiri tasavvufun *killet-i taâm*, *killet-i kelâm* ve *killet-i menâm* veya bazen “bir hırka bir lokma” diye ifade

edilen ve zühdü esas alan yönüne yöneltilen eleştirilerin gerekçesi sayılabilir. Öte yan- dan günümüzde başka bir temâyül tasavvuftaki zâhidliği yüceltmek- te ve modernleşmeyle birlikte or- taya çıkan temel sorunların tasav- vufun zâhitliğiyle aşılabileceği- ni ileri sürmektedir. Her iki yakla- şım da tasavvufun özünün zâhitlik olduğunda hemfikirler. Burada şu soruyu sormamız gerekir: Tasavvu- fun dünyaya yönelik tavrı hakkında ne söyleyebiliriz veya tasavvufu zâhidlikle özdeşleştirmemiz veya tek tarz bir zâhidliğe sahip olduğunu iddia etmemiz mümkün müdür?

Öyle görünüyor ki bu hususta nihai bir hükme ulaş- mak zor. Böyle bir hükme ulaşmanın zorluğunun belki de en önemli sebebi, çeşitli âmillerin etkisi altında geniş bir zaman dilimi ve coğrafyada ortaya çıkıp gelişen tasavvu- fun sınırları belli homojen bir yapı oluşturmamasıdır. Ta- savvufta “bir hırka bir lokma” şeklinde ifade edilebilecek bir züht anlayışını benimseyen eğilimler bulunduğu kadar bu zühdü daha ileri düzeye taşıyan anlayışlar da ortaya çık- mış, buna mukabil zühdü zorunlu görmeyen eğilimler de olagelmıştır. Meselâ İbnü'l-Arabî “İnsanların bir kısmı dün- yanın oğlu, bir kısmı ahiretin oğludur; ârifler dünyanın ve ahiretin babasıdır” derken tam anlamıyla bir zühd eleştiri- si dile getirmektedir. Bununla birlikte ilk zâhidlerin ara-

sında herhangi bir toplumsal görev almamak, bir sorum- luluk altına girmemek üzere evlenmemek, ticaret vb. her türlü faaliyetten uzak durmak teşvik edilen bir erdemdi. İlk zâhidler zühdü ilmi faaliyetlerine de dâhil ederek hayatın her alanına genişletmişler, “zâhirî” diye tavsif ettikleri bi- limlerle ilgilenmeyi manevî hayatta terakki edebilmek için yüz çevrilmesi ve aşılması gereken engellerden ve “yolun” afetlerinden saymışlardı. Buna mukabil tasavvuf içerisinde ortaya çıkan literatürün bütün İslâm ilimleri içerisinde en zengin literatürlerden biri olduğunu unutmamak gerekir: Bir yandan bilimle ilgilenmeyi engel sayan yaklaşım, öte yandan İslâm ilimleri içerisinde en velûd yazarların ortaya çıktığı bir alan! Bu durum bir çelişki midir?

Kanaatimce, çelişkiye düşmeden bir cevap bulma imkânı vardır. Bu cevap tasavvuf tarihinin ilk merhalesi ka- bul edilen zâhidlik devrinden sonra ortaya çıkan ve ge- nellikle “Sünnî tasavvuf dönemi” diye tasnif edi-

len ikinci dönemin tasavvuf anlayışında bu- lunabilir. Esas itibarıyla günümüzdeki ta- savvuf telakkilerinin önemli bir kıs- mı da Cüneyd-i Bağdadî'nin öncü- lüğünde teşekkül eden, Ebû Nasr Serrâc, Kuşeyrî, Kelâbâzî, Ebû Ta- lib el-Mekkî gibi sufilerce naza- riyesi ortaya konulan ve nihaye- tinde Gazalî'nin eserleri aracılığıy- la yaygınlaşan bu anlayışın etkile- rini taşır. Tasavvuf tarihi bakımından meseleye baktığımızda İbnü'l-Arabî ve takipçileriyle tasavvuf yeni bir devre gir- miş olsa bile, Sünnî tasavvuf hemen her dö- neminde tasavvufta hâkim yönelimlerden birisi ola-

gelmiştir ve bu soruyu da en iyi o bakış açısıyla cevapla- mak mümkündür. Öyleyse buradan hareketle soruyu şöy- le sormamız gerekir: Tasavvufun zâhidlik anlayışına nasıl bakabiliriz?

‘Tasavvuf nedir?’ sorusuna cevap ararken verilebile- cek en uygun cevaplardan birisi onu fakirlikle ve zühd ile özdeşleştirmektir. Sufiler için en yaygın kullanılan lakap ve isimler arasında fakirler veya zâhidler veya bu anlama ge- len başka isimler yer alır (cûiyye: aç kalanlar, mağaraya çe- kilenler, ıssız çöllerde yaşayanlar gibi başka isimler de aynı anlama gelir). Tasavvufun fakirlik ve zâhidlikle ilişkisi *suf* yani “yün giyme” anlamında kabul edilen *tasavvefe* keli- mesiyle yakından ilişkilidir. Tasavvufun ilk ortaya çıkışı za-

**Bilhassa Selçuk-
lu ve Osmanlı dönemin-
de, daha sonrasında sömürge-
ciliğe karşı verilen mücadelelerde ve
en nihayetinde günümüzde de izlerine
tanık olduğumuz fütüvvet teşkilatlarıyla
İslâm toplumunun önünü açan güçlü ve di-
namik bir unsur haline gelebilmiştir. Artık
sufiler kazanmak ile mânevî hayat arasın-
da bir çelişki görmüyorlardı. Çünkü ça-
lışmak bir erdem olduğu kadar onu
daha önemli hale getiren şey
isâr, yani başkası için ça-
lışmaktır.**

ten tam anlamıyla bir zâhidlik şeklinde kendini göstermişti: Dünyaya karşı zâhidlik, yani dünya nimetlerini küçümsemek, mal ve mülkü değersiz görmek ve en nihayetinde bilimsel faaliyetleri küçümsemek. Bu döneme kabaca bakıldığında ilk zâhidlik hareketlerinde İslâmî kaynakların yanı sıra farklı dinî ve kültürel eğilimlerin etkilerinin bulunduğu gözardı edilemez. Özellikle Hristiyan zâhidlerin veya İslâm dünyasında bulunan çeşitli azınlıkların dinî anlayışlarının zâhidlik hareketlerine tesir etmiş olması mümkündür. Bireyselliğin öne çıktığı bu dönemde mânevî hayatla ilgili dinî kavramların mahiyetini tanımlamada ve sınırlarını çizmede büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Meselâ ilk zâhidler tevekkül ile çareye başvurmak arasındaki dengenin nerede kurulacağını tespit edemiyorlardı. Sabretmek ne demektir? Allah'tan razı olmak nedir? Fakir olmak ne demektir? Dünya ile âhiret hayatının dengesi nasıl kurulacaktı? Bilhassa evlilik hayatı ve cinsellik mânevî hayatla nasıl bağdaşabilir ve iffetli olmak ne demektir? Kısaca mânevî hayatın temel konuları üzerinde ciddi bir zihin karışıklığı hakimdi ve uzun süren tartışmalar ortaya çıkmıştı. Bütün bu konular ise daha somut ve bilinen bir tartışmada özetlenmişti: İnsanı hakikate ulaştıracak yöntemler arasında şeriatın yeri nedir veya şeriat ile hakikat ilişkisi nasıl belirlenecektir?

Cüneyd-i Bağdadî'den itibaren kendini güçlü bir şekilde hissettiren Sünnî tasavvuf anlayışı, Hasan Basrî'den iti-

baren etkisizleşen sahâbe neslinin yorum geleneğini vazgeçilmez kaynak sayarak, mânevî hayatta ortaya çıkan sorunlara çerçeve bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Sünnî tasavvuf, bütün dinî konulara ve kavramlara âyet ve hadislerden hareketle tanımlar getirmiş, tasavvufun İslâm toplumu ve bilimleriyle uzlaşmasını sağlamışlardır. Bu anlayışın bütün konulardaki ortak noktası, itidal ve vasatı esas alan bir çerçeveyi mânevî hayata tatbik edebilmektir. Artık sufiler fakirliği mutlak ve zorunlu bir yoksulluk şeklinde görmek yerine başkasına yük olmamak ve el emeğiyle geçinmek şeklinde anlamaya başlamışlardır. Tevekkül etmek ve Allah'a teslimiyet, insanın karşılaştığı sorunları aşmak üzere çare aramasıyla çelişecek bir durum değildir. Allah'tan ve O'nun takdir ettiği kaderden razı olmak, her sorunu kade havale ederek başa gelen sıkıntıların aşılması için çare aramakla çelişmez. Ölçülü bir cinsel hayat –ki bu husus bilhassa İslâm ahlâkçıları sayabileceğimiz tasavvuf erbabı ile Hristiyan zâhidleri arasındaki temel tartışma konularından biridir- iffetli olmakla çelişmez. Binaenaleyh yeni dönemde tasavvuf, ilk zâhidlik döneminde ortaya çıkan aşırılıkların dengelenerek daha gerçekçi ve hayatla barışık bir tasavvuf anlayışı geliştirme ana fikrinde odaklanmıştı. Başka bir ifadeyle Sünnî tasavvuf, İslâm mâneviyat geleneğinin yaşadığı coğrafya içerisinde çok çeşitli formlarına tanık olunan züht gelenekleri arasında kendi geleneğini âyet ve

hadisler ışığında inşa etme sürecinin adından başka bir şey değildi. Öyleyse tasavvuf, Müslümanların gözünde ifrat ve tefrit arasında gidip gelen Hristiyanlık, Zerdüştlük vb. herhangi bir dinî gelenekten kaynaklanan zâhidlik anlayışlarının tashih edilmesiyle, Allah-insan-dünya ilişkilerinin gerçeği ve makul ölçülerle yeniden tanzim edilip yorumlanmasından başka bir şey değildir.

Tasavvuf zâhidliğin mal ve mülk edinme konusunda ki tavrını eleştirirken bir değeri özenle öne çıkartmaya çalışmıştır. O da başkasına yük olmamak ve el emeğiyle geçinmektir. Sufiler için bundan daha önemli bir iş yoktu ve Allah'a tevekkül başkasına yük olmamakla yakından irtibatlıydı. Bu anlayış tasavvuf tarihinde ortaya çıkan başka bir eğilimle yakından irtibatlıdır. O da belki İslâm din-darlığını en iyi anlatan ve zâhidlikle ilişkisini daha doğru bir şekilde kuran Melâmîliktir. Melâmîlik bilhassa İbnü'l-Arabî'nin ifadelerinden anladığımız kadarıyla belirli bir tasavvuf ekolüne veya tarıkata veya sınırlı bir anlayışa irca edilemeyecek kadar merkezî bir meseledir. Melâmîliği anlamak, tasavvufun bulunduğu coğrafyadaki farklı kaynakların etkileri arasından *İslâmî* bir geleneği nasıl inşa ettiğini anlamamız demektir. İbnü'l-Arabî melâmîliği İslâm din-darlığının ana karakteri olarak görür ve melâmîliği iki temel ilkeden hareketle tanımlar: Birincisi Allah yolunda hiçbir kimsenin kınamasından korkmamaktır. Kınanmaktan korkmamak esas itibarıyla, ihlâsa ulaşma ve nefsi dış etkilere uzaklaştırma sürecinde selbî yolla yapılmış bir açıklamadır. Kastedilen ise insanın davranışlarında toplumu bir değer ölçüsü olarak almaması, mutlak ihlâsa ve tevhide ulaşabilmek için kendini sürekli muhasebe etmesidir. Melâmîliğin ikinci yönü el emeğiyle geçinmektir. Bu görüşü açıklarken sufiler, başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahâbe neslinde yaygın bir ahlâkî tavır olarak başkasına yük olmamak, el emeğiyle geçinmek üzerinde özenle durmuşlardır. Üstelik burada sadece insanın kendi emeğiyle yetinmesini değil, 'veren el alan elden üstündür' ilkesinden hareketle başka insanlara yardımcı olmayı ahlâkî bir düstur haline getirerek başka bir kavrama ulaşmışlardır. O da esasî diğergâmlık ve isâr olan "fütüvvet"tir. Cüneyd-i Bağdatî'ye izafe edilen bir sözde, 'Melâmet Horasan'da, marifet Bağdat'ta, fütüvvet Şam'dadır' denilir. Gerçekten de Sünnî tasavvuf üç ana eğilimi bir araya getirip Horasan-Şam merkezli anlayışı Bağdat'ın marifet ve bilgi anlayışıyla açıklamıştır. Bu sayede tasavvuf, bilhassa Selçuklu ve Osmanlı döneminde, daha sonrasında sömürgecilğe kar-

şı verilen mücadelelerde ve en nihayetinde günümüzde de izlerine tanık olduğumuz fütüvvet teşkilatlarıyla İslâm toplumunun önünü açan güçlü ve dinamik bir unsur haline gelebilmiştir. Artık sufiler *kazanmak* ile mânevî hayat arasında bir çelişki görmüyorlardı. Çünkü çalışmak bir erdem olduğu kadar onu daha önemli hale getiren şey *isâr*, yani başkası için çalışmaktır. Tasavvuf buradan hareketle halka hizmet ile Allah'a ulaşmak arasında zorunlu bir bağ kurmuş, "Hakk'ı halkta görmek" veya "halk içinde Hak ile olmak" şeklinde Nakşibendiliğin temel ilkelerden birisine dönüştürdüğü kapsamlı bir anlayış geliştirmiştir.

Bu anlayışın en nefis örneklerinden birisi İbnü'l-Arabî'nin Hızır hakkında verdiği bilgilerde kendini gösterir. "Ölmeden önce ölmenin timsali" Hızır sufilerin menkıbelerinde veya kitaplarında sıkça atıf yaptıkları biridir. İbnü'l-Arabî'nin "Hızır nasıl Hızır oldu?" sorusuna verdiği cevap, tasavvufun nasıl bir hizmet ve iş ahlâkî geliştirdiğini anlamamızı sağlayacak bir cevap olduğu kadar tasavvufun herhangi bir meseleyi nasıl "pratîk" bir gayeyle ele aldığı da gösterir. Bu cevapta bir sufi için Hızır'ın veya bir velinin veya bir peygamberin ancak "ahlâkî örnek alınacak biri" olarak görüldüğüne tanık oluruz. İbnü'l-Arabî Hızır'ın hayatı ve âb-ı hayata ulaşması hakkında şunları söyler: Hızır bir orduda askerdi. Ordunun suya ihtiyacı olmuş, yol-daki tehlikeler nedeniyle kimse gitmek istememişti. Hızır tehlikeyi göze alarak su aramaya gitmiş ve en nihayetinde ulaştığı su âbıhayat olmuştu. İbnü'l-Arabî'nin meseleyi daha belirgin hale getirmek üzere ardından söyledikleri de önemlidir. Hızır geri döndüğünde durumu arkadaşlarına bildirir. Bunun üzerine herkes bu kez suyu elde etmek üzere yola çıkar, fakat kimse ona ulaşamaz. Çünkü herkes –bir başkası için değil- kendisi için ve bencilce suyu aramış, fakat sadece insana hizmet etmek üzere yola çıkan Hızır âbıhayatı bulabilmiştir. Yani ölümsüzlük suyuna ulaşmak tek gayesi Hakk'ın kullarına hizmet etmek olan kimseye nasip olmuştur. İbnü'l-Arabî bu görüşünü pekiştirmek için Hz. Musa ile Hızır arasında bir ilişki kurar. İbnü'l-Arabî der ki: Hz. Musa da ailesine ateş aramak için yola çıktığında vahyi bulmuştu. Yani o da Hakk'a halka hizmet ederek ulaşmıştı!

Kısaca tasavvuf, hâkim tavrı olan Hakk'ı bilmeyi ve O'na vuslatı halka hizmete bağlayıp, gayesini isârın ve başkasına yük olmamanın teşkil ettiği çalışmayı ve meslek sahibi olmayı tarikatın esasî sayan bir terakki yoludur. ■

KAMUDA ETİK DAVRANIŞ İLKELERİ VE KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU

Erdoğan KESİM*

KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU
www.etikkurul.gov.tr
etikkurul@basbakanlik.gov.tr

□ Etik terimi genellikle ahlâk terimi ile değişimli olarak kullanılmaktadır. Ancak, etik, etimolojik köken olarak ahlâktan farklıdır. Ahlâk, genel olarak "toplumda dinî kurallar, âdet, gelenek, görenek şeklinde yerleşmiş uygulamalar" olarak karşımıza çıkmaktadır. Etik ise, insan ve toplum için ideal olan davranışların araştırılması, evrensel davranış standartları ve biçimleri ile ilgilidir. Bu durumda etik, ahlâk ilkelerinin ışığında doğru davranış kurallarını inceleyen, insanların günlük hayatlarında yapmaları veya yapmamaları gereken kötü-yanlış-çirkin davranışlardan koruyan bilgilerden oluşmaktadır.

Etik, insan davranışlarına ve bu davranışların arkasındaki temel değerlere yönelik kavramlar topluluğudur. Bu yönüyle başta felsefe ve siyaset bilimi olmak üzere birçok sosyal bilim dalının eskiden beri üzerinde çalıştığı bir konudur. Etik konusunun siyasette ve kamu yönetiminde yoğun olarak tartışılması ve yeni düzenlemelere konu olması ise oldukça yenidir.

Kamu yönetiminde etik davranış kuralları, kamu görevlilerinin karar alırken, kaynakları kullanırken uymaları gereken tarafsızlık, dürüstlük, liyakat, nesnellik, saydamlık, hesap verebilirlik, adalet, eşitlik, kamu yararını gözetme, profesyonellik, tutumluluk ve etkinlik gibi ilke ve değerler bütününden meydana gelmektedir. Kamuda etik davranış ilkeleri, kamu yetkisi ve kamu kaynağının kullanımında, kamu görevlilerine rehberlik etmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Kamu hizmetleri kamu yararına yönelik olarak yürütülür. Zaman zaman kamu hizmetleri vasıtasıyla özel çıkarların, yolsuzluk ve yozlaşma biçimlerinin ortaya çıktığı görülür. Kamu kurumlarının kullandıkları kaynağın finansmanı vergi, resim, harç veya hizmete katılma payları gibi kaynaklarla sağlanır. Dolayısıyla bu kaynaklar esas itibarıyla topluma ait ve devlete emanet edilmiş kaynaklardır. Kamu görevlilerinin yasalar çerçevesinde kullandıkları yetkiler de, aslında millete ait olan yetkilere aittir. Gerek malî kaynakların ve gerekse kamu yetkilerinin kullanımında, dürüstlük, adalet, kamu yararı, hesap verebilirlik, saydamlık, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk gibi etik değerlerin egemen kılınması, toplumsal ve yasal sorumluluğun gereğidir.

Toplumda etik davranış ilkelerinin hayata geçirilmesi ve bu ilkelere işlerlik kazandırılması; kamu görevlilerinin kaynakları etkin, verimli ve ekonomik şekilde kullanmala-

rının yanında, toplum vicdanını son derece rahatsız eden, siyaset ve yönetime duyulan güveni zaafa uğratan, genellikle iltimas, rüşvet ve yozlaşma şeklinde ortaya çıkan yolsuzluklarla mücadelenin başarılmasında da etkili bir yöntemdir.

Etik, daha çok 1970'li yıllarda uluslararası alanda siyaset ve yönetimde yaşanan yolsuzluk olayları ile gündeme gelmiş, 1980'lerde kamu yönetiminde yeniden yapılanma çalışmalarında önemli bir unsur olarak yer almıştır. Bu çerçevede, özellikle gelişmiş ülkelerde 1970'li yıllardan itibaren kamu etiği alanında önemli çalışmalar yapılmış, izleme mekanizmaları kurulmuş olup bu süreç halen devam etmektedir.

Kamu kesiminde etik değerlere ilişkin olarak yapılan bu vurgu özel sektör kuruluşları için de geçerlidir. Birçok özel sektör kuruluşu, etik değerlere ilişkin ilkeleri yayınlamakta ve kamuoyundan kendileri hakkında bu değerlere göre kanaat oluşturtulmasını istemektedirler. Gerek kamu sektörünün gerek özel sektörün toplum karşısındaki güven duygusunu sürdürürebilmeleri, bu etik değerlerin her

Etik, insan davranışlarına ve bu davranışların arkasındaki temel değerlere yönelik kavramlar topluluğudur. Bu yönüyle başta felsefe ve siyaset bilimi olmak üzere birçok sosyal bilim dalının eskiden beri üzerinde çalıştığı bir konudur.

iki sektör için de bir yaşam biçimi haline gelmesiyle mümkün olacaktır.

Gerçekten ABD, İngiltere ve Fransa'da yaşanan etik dışı davranışlarla ilgili örnekler dikkat çekicidir. ABD Başkanı Nixon'ın seçim kampanyası sırasında etik dışı davranışları nedeniyle istifaya zorlanması, İngiltere Başbakanı Thatcher'ın yine seçim kampanyası sırasında partisine maddî destekte bulunan işadamlarına "asilzâde" unvanı verilmesine katkı sağlaması, Fransız Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın dışişleri bakanlığı yaptığı dönemde bir rüşvet alma olayına karışması nedeniyle yargılanması dikkat çekici örnekler arasındadır. Yine ABD'de başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan global ekonomik krizin temelinde, büyük finansal kuruluşların üst düzey yöneticileriyle ilgili olarak ortaya çıkan etik dışı davranışların yer aldığı da bir gerçektir. Kamudaki yolsuzluk ve usulsüzlükler hemen bütün ülkelerde en ciddi toplumsal sorunlardan biri olmayı sürdürmektedir.

Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler Teşkilâtınca 1996 yı-

linda hazirlanan yolsuzluga karşı eylem plani kapsaminda kamu goevlilerinin etik davranis kurallari konusunda üye ülkelere tavsiye kararı yayınlanmiştir. Avrupa Konseyi de 2000 yılında yolsuzlukla mücadelenin sürdürülebilirliği hususunda halkın etik davranışlar konusunda duyarlılığının geliştirilmesinin önemli bir araç olduğunu belirterek, kamu görevlileri için model etik davranış kodları belirlemiştir.

Bizim kamu yönetimimizde etik davranış kuralları esasen, başta Anayasa olmak üzere, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda, disiplin mevzuatında, Türk Ceza Kanunu'nda ve değişik kanunlarda dağınık olarak yer almaktadır. 2004 yılında yürürlüğe giren 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve bu kanun uyarınca çıkarılan yönetmelik ile etik davranış ilkeleri toplu olarak bir araya getirilmeye çalışılmış, bu şekilde kamu yönetiminde bir etik kurallar sistemi geliştirilmesi için merkezî düzeyde bir yapı oluşturulması amaçlanmıştır.

Bu kanunla oluşturulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na; kamu görevlilerinin uymakla yükümlü oldukları etik davranış ilkelerini belirlemek, bu ilkelerin ihlali halinde re'sen veya başvurular üzerine gerekli inceleme ve araştırmaları yapmak, gerektiğinde mal bildirimleri üzerinde incelemelerde bulunmak, hediye alma yasağının sınırlarını belirlemek, kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere çalışmalar yapmak veya yaptırmak görevleri verilmiştir.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu, biri başkan olmak üzere onbir üyeden oluşmakta, üyeler dört yıl için Bakanlar Kurulu'na seçilip atanmaktadır. Bu seçim ve atamada, başkanlık, il belediye başkanlığı, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyelikleri, valilik, müsteşarlık, büyükelçilik, rektörlük veya dekanlık, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının üst düzey yöneticiliği görevleri gibi kurum kontenjanları belirlenmiştir.

Kurula en az genel müdür veya eşiti seviyesindeki kamu görevlileri hakkında başvuruda bulunmaktadır. Diğer kamu görevlileri için ise ilgili kurumların yetkili disiplin kurullarına başvuru yapılmaktadır. Başvurular, 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'da belirtilen esaslara göre, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip Türk vatandaşları ile Türkiye'de ikamet eden yabancı gerçek

kişiler tarafından yapılabilmektedir. Yargı organlarında karara bağlanmış veya görülmekte olan uyuşmazlıklar hakkında kurula başvuruda bulunulamamaktadır.

Kurulca, "kamu görevlilerinin görevlerini yürütürken karşılaşacakları etik ikilemlerde onlara yardımcı olmak ve toplumda şüphe, güvensizlik yaratan durumları ortadan kaldırmak" amacıyla hazırlanan "Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ve Başvuru Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelik" 2005 yılında yürürlüğe girmiştir.

Yönetmelik, kamu görevlilerinin uymakla yükümlü oldukları etik davranış ilkelerini; kamu hizmeti bilinci, vatandaş odaklılık, hizmet standartlarına uygunluk, tarafsızlık, dürüstlük, saygınlık ve güven, hesap verebilirlik, saydamlık, çıkar çatışmasından kaçınma, hediye alma ve menfaat sağlama yasağı gibi başlıklar altında düzenlemiştir.

Kurul, etik davranış ilkelerinin ihlal edildiği iddiasıyla re'sen veya yapılacak başvurular üzerine gerekli inceleme ve araştırmaları yaparak sonucunu Başbakanlığa ve ilgililere bildirmektedir. Kamu görevlilerinin etik davranış ilkelere aykırı eylem ve işlemlerinin tespit edilmesi halinde bu durum, 5176 sayılı Kanun'un 5. maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca Resmi Gazete vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmakta iken, söz konusu fıkranın Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmesi üzerine bu uygulamaya son verilmiş bulunmaktadır.

Kurula 5176 sayılı Kanun'la verilen önemli görevlerden biri, kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere çalışmalar yapmak veya yaptırmak ve bu konuda yapılacak çalışmalara destek olmak şeklinde belirlenmiştir.

Etik Kurulu olarak, kamu yönetiminde etik çalışmaların sürdürülebilmesi amacıyla;

Bakanlıklarda, kamu kurum ve kuruluşlarında, valilik ve kaymakamlıklarda, yerel yönetimlerde, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında etik komisyonlarının kurulması sağlanmıştır.

Etik komisyonları; kurumun en üst düzey yöneticisi

tarafından belirlenen en az üç kişiden teşekkül etmekte olup kurumda etik kültürünü yerleştirmek amacıyla faaliyet yapmaktadır. Etik komisyonları, kurumdaki etik uygulamaları takip etmekte, kurum çalışanlarına yönelik etik eğitimleri düzenlemekte ve kurumsal etik ilkelere belirlenmesi gibi çalışmalar yap-

Kamu görevlilerinin yasalar çerçevesinde kullandıkları yetkiler de, esas itibarıyla millete ait olan yetkilidir. Gerek mâlî kaynakların ve gerekse kamu yetkilerinin kullanımında, dürüstlük, adalet, kamu yararı, hesap verebilirlik, saydamlık, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk gibi etik değerlerin egemen kılınması, toplumsal ve yasal sorumluluğun gereğidir.

maktadırlar.

Etik çalışmalarının sürdürülebilirliği çerçevesinde Etik Eğiticileri yetiştirilmektedir.

Kamuya yönelik etik eğitimlerinde görev almak üzere, uluslararası standartlara uygun olarak şimdiye kadar toplam 110 etik eğiticisi yetiştirilmiştir. Etik eğiticileri etik komisyonları ile işbirliği halinde çalışmaktadırlar.

Eğiticilerin etik sürdürülebilirlik stratejisi açısından önemli bir rolü bulunmaktadır. Kendilerinin kurumlarda eğitici olarak görevleri yanında ileride eğitim verecek diğer eğiticilerin de yetiştirilmesine yardımcı olarak bütün kurumda eğitimin kademeli olarak yayılmasını sağlamak gibi önemli işlevleri vardır.

Etik çalışmalarının sürdürülebilmesinde, diğer kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler ile işbirliğine gidilmektedir.

Etik Kurulu, kamuda etik kültürünü geliştirmek görev ve yetkisi çerçevesinde, tüm kurumlarımızla işbirliği halinde çalışmaktadır. Etik kültürünün geliştirilmesi, kamu, özel sektör ve sivil toplumun yakın işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, her yıl 25 Mayıs ve onu takip eden hafta "Etik Haftası" olarak kabul edilmek suretiyle etik konusu, başta okullarımız olmak üzere resmî ve sivil toplum alanında canlı tutulmaya çalışılmaktadır.

Kurulumuzca konuyla ilgili akademik araştırmalar yaptırılmaktadır.

Avrupa Konseyi ile müştereken yürütülen proje çerçevesinde ülkemizde risk alanları olarak öne çıkan ve toplum tarafından etik dışı uygulamalar konusunda hassas olarak algılanan; yerel yönetimlerde imar uygulamaları, kolluk hizmetleri, tapu hizmetleri, sağlık hizmetleri, gümrük hizmetleri, etik, kültür ve toplum konularında akademik araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda tüm tarafların katılım ve katkılarıyla mevcut uygulamaların etik davranış ilkeleri açısından değerlendirilmesi ve uygulanabilir çözüm önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

SONUÇ

Kamu yönetimimizde klasik yaklaşım olan sorunu görmezlikten gelme, öteleme veya "Kol kırılır yen içinde kalır" anlayışlarının kısmen de olsa terk edilmeye başlan-

dığı görülmektedir. Bu durum, gerek akademik çalışmalarla ortaya konulan önerilerin hayata geçirilmesinde, gerekse etik kültürün kurumlarımızda geliştirilmesinde güçlü bir umut kaynağıdır. Ayrıca, toplumumuzun bu konulara vereceği önem ve destek ülkemizin uluslararası alandaki algısının olumlu bir biçimde güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Yine, kamu kurum ve kuruluş-

larımızca etik eğitim stratejileri çerçevesinde düzenlenen seminer ve etkinliklerle, etik farkındalık ve duyarlılık yaratılmakta olduğu memnuniyetle gözlenmektedir.

Etik davranış ilkelerinin geliştirilmesi ve kurumlarda sürdürülebilir etik iklimin oluşturulması, çok yönlü çalışmalara bağlıdır. Etik kültürün ve bilincin geliştirilmesi için her şeyden önce eğitime ağırlık verilmesi ve bu eğitimin mümkünse anaokulundan başlayarak geliştirilmesi ve çalışma hayatında da bu konunun hizmet içi eğitimin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Çünkü etik, toplumun temel harcıdır, bizi biz yapan insanî değerlerin başında yer almaktadır.

Hepimiz, içimizde bulduğuna inandığımız iyi-doğru-güzel davranışlara yönelmek ve bu suretle vatandaşın gerek kamu gerekse iş dünyası yöneticilerine daha fazla güven duygusu içinde olmasını sağlamalıyız.

Bu çerçevede:

- Kamuda kurumsal ve bireysel etik değerler vasıtasıyla vatandaş güveninin sürdürülebilmesinin sağlanması,
- Kamu personelinin etik değerlere karşı duyarlılığının artırılması,
- Hizmet içi eğitimlerde etik ikilemlerin çözümünde yardımcı programlara yer verilmesi,
- Vatandaş ve müşteri odaklılık ilkelerinin sürdürülebilir kılınması için belirli yaptırımların hayata geçirilmesinin sağlanması, bu arada olumsuz örnekler yanında, pozitif örneklerin de kamuoyuna duyurulmak suretiyle teşvik ve ödüllendirme mekanizmalarının işletilmesi suretiyle, kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve vatandaş odaklılık gibi etik değerlerin yerleştirilmesi yoluyla büyük resim olarak ifade edebileceğimiz "temiz bir toplum" idealinin gerçekleşmesi hepimizin ortak hedefidir. ■

"Kapalıçarşı, kuşluk vakti duâ ile açılırdı. Dua merasimi bölükbaşı tarafından yapılıp, adına "Duâcı" denirdi. "Buyurun duâyâ" nidâsıyla çarşının ortasındaki muhafızlık dolabının önünde toplanan esnaf ve ahâlî devrin sultanı ve ordusunun selâmetine, gelmiş ve geçmiş bölükbaşı ve esnafın ruhlarına niyaz edip, salâten tûncina okurlardı. Duânın ardından bölükbaşı tellâllara hitâben; "tavcılık yapılmayacak, mal kapatılmayacak, kefilsiz mal alınıp, satılmayacak" diye de nasihatta bulunurdu."

TİCARET, RIZIK VE BORÇTAN KURTULMA İLE İLGİLİ DUALAR

Tuğba AYDENİZ*

□ "Meryem oğlu İsa dedi ki: Ey Allah'ım, Rabbimiz! Gökten bize bir sofraya gönder. O bizim için ilkimizden sonuncumuza kadar sürekli bir sevinç ve senden bir işaret olacaktır. Ve bize rızıkımızı ver, zira rızık verenlerin en hayırlısı Sen'sin."¹

Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de bizlere yönelttiği emirler, birer ahlâkî prensip olarak hayatımızı şekillendirmede en etkili düsturlardır. Yukarıda zikredilen âyetle, dünyadaki kazanç kapılarının helâl dairesi içinde olması gerektiğine dair yapılan vurgu, daha pek çok âyet-i kerîmede yer almaktadır. Haramla uğraşanlar ve alış verişine hile karıştırarak insanların haklarını gasp edenler, sahip oldukları zenginliği kaybetmenin yanında ebedî hayatta da çetin bir azapla yüz yüze geleceklerdir. Bu sebeple, bütün peygamberler, gönderildikleri kavimleri ve insanlığı dünyada yaşayabilecekleri böylesi bir felâketten ve ahiret hayatında da şiddetli bir azaptan kurtarmak için apaçık uyarılarda bulunmuşlardır. Aşağıda helâl rızık, ticaret ahlâkı ve borç-borçluya muamele konularında Hz. Peygamber'in ve güzide ashabının bazı tavsiye ve duaları yer almaktadır.

Hz. Peygamber buyurdular ki:

"Kim çarşı pazara girerken şöyle derse Allah ona bin-

lerce sevap yazar, binlerce günahı ondan siler ve cennette bir ev ihsan eder: Tek Allah'tan başka ilâh yoktur. İlâhlığında, hakimiyetinde, mülkünde, tasarruflarında ortağı yoktur. Mülk ve hükümrânlık O'nundur. Hamd O'na mahsustur. Hayat verir ve öldürür, ebedî hayat ile diridir, ölüm-süzdür. Sonsuz hayır, O'nun elindedir. Hayırlı olanı O seçer, O her şeye muktedirdir"².

Rasulullah, çarşı ve pazar dolaşırken şu duayı yapardı:

"Allah'ın adıyla... Allah'ım, şu pazarın ve içinde olanların hayrını, yararını senden diliyorum. Onun ve içindekilerin şerrinden sana sığınıyorum. Allah'ım, pazarda yalan yeminle aldatılmaktan veya zarara uğramaktan sana sığınırım."³

Hz. Peygamber bir defasında Hz. Ali'ye şöyle dedi:

"Dikkat et! Sana bazı kelimeler öğreteceğim. Üzerinde Sabir Dağı kadar da borç olsa Yüce Allah o borçtan seni kurtarır: Allah'ım, vereceğin helâl rızıkla beni haramdan koru. Haram kıldığın şeylerden beni uzaklaştırarak helâl kıldığın rızıkla beni yetindir ve fazl u kereminle senden başkasına muhtaç olmaktan beni müstağni kıl."

Başka bir duası da şöyledir:

"Allah'ım, üzüntü ve kederden sana sığınıyorum. Âcizlikten, tembellikten, sana iltica ediyorum. Korkaklıktan, pintilikten sana sığınıyorum. Borç altında ezilmekten ve insanların zulmüne uğramaktan sana sığınıyorum."⁴

Hiz. Aîşe başından geçen bir olayı şu şekilde aktarmıştır:

"Babam Hiz. Ebubekir bir gün evime geldi, Rasulullah'tan bir dua işittiğini söyledi. Hangi dua olduğunu sordum. O da, bu duanın Meryem oğlu İsa'nın, arkadaşlarına öğretmiş olduğu dua olduğunu söyledi. Dua şu şekilde idi: "Üzüntüyü gideren, gamı, kederi yok eden, dar da kalanların duasını kabul eden Allah'ım! Dünya ve ahiretin Rahman'ı ve Rahîm'i olan Allah'ım! Sen merhamet edersin. Öyleyse bana merhamet eyle. Beni senden başkasının merhametine muhtaç etme!"

Duayı Hiz. Aîşe'ye okuyan Hiz. Ebubekir sözlerine şöyle devam etti: "Bu dua ile Yüce Allah'a dua ediyordum. Allah bana kazanç verdi ve borcumu ödetti. Borcumdan beni kurtardı." Hiz. Aîşe diyor ki: "Bu sözlerle dua ettim. Üzerinden çok zaman geçmedi, Yüce Allah beni öyle bol rızıklandırdı..., üstelik bana verilmiş bir sadaka ya da bana kalmış bir miras malı da değildi. Yüce Allah borcumu bana ödettiği gibi elimde kalanı da aile efradımın arasında güzel bir şekilde pay ettim. Aynı maldan takriben 641 gram altını kardeşim Abdurrahman'ın kızına takı taktım. Ayrıca bize de yeteri kadar mal kaldı."

Hiz. Peygamber bir defasında şöyle buyurdu: "Allahım, yaşlandığım ve ömrümün kesintiye uğradığı sırada bana rızkın en genişini ver." Bir defasında da Cenâb-ı Hakk'tan şu dileklerde bulunmuştu: "Allahım, senden bana doğru yolu göstermeni, sana karşı saygılı olmayı, iffetli olmayı ve zenginliği istiyorum."⁵

Hiz. Ali şöyle dua ederdi: "Allahım, beni haramına muhtaç etme; helâl olanla yetinmemi sağla. Senden başkasına muhtaç olmaktan lutfedip beni kurtar."⁶

Bir başka rivayette yine Hiz. Ali, Resûl-i Ekrem'in kendisine şu duayı öğrettiğini bildirmektedir: "Allahım, bana helâl rızık nasip ederek haramlardan koru. Lütfunla beni senden başkasına muhtaç etme."⁷

Enes b. Malik Rasulullah'nın ziraat ve ticaretle ilgilenen Medineliler için şöyle dua ettiğini bildirmiştir: "Allahım, onların ölçülerini, tartılarını her türlü ticarî iş ve işlemlerini ha-

yırlı ve bereketli eyle."⁸

Hiz. Peygamber, Hiz. Enes'e annesinin isteği üzerine şöyle dua etmiştir: "Allahım, onun malını ve çocuklarını artır, ona vereceğin her şeyi bereketli eyle."⁹

Hiz. Peygamber'in yaptığı bu dualara ilaveten rızık ve ticaretle ilgili bazı duaları da şöyledir:

"Ey yüce Rabbimiz! Geçimini sağlamak ve helâlinden rızık elde etmek için çalışan bizlere sağlık ve afiyet içinde bir iş günü daha ihsan eyledin. Hamdolsun verdiğin bunca nimete; sağlık ve afiyete."

"Ya Rab! 'Doğru tüccar kıyamette peygamberler, şehitler ve siddıklar ile beraberdir' müjdesine erebilmeyi, hiçbir zaman doğruluktan ayrılmamayı nasip eyle. Ticaretimizde alışverişimizde daima doğruluk ve güven hakim olsun. Bizler helâl rızık kazanma peşindeyiz. Harama tevessül etmekten, kazançlarımıza haram karıştırmaktan bizleri muhafaza eyle. Kimseyi aldatmadan kazançlarımızı bereketli eyle. İsraftan, cimrilikten, acizlikten, tembellikten, ahlâksızlıktan, haddi aşmaktan, azgınlıktan sana sığınırım.

Hiz. Ali şöyle dua ederdi: "Allahım, beni haramına muhtaç etme; helâl olanla yetinmemi sağla. Senden başkasına muhtaç olmaktan lutfedip beni kurtar."

Bizleri nefesine uyararak kötülük işleyenlerden eyleme. İşlerimizi bizlere kolaylaştır, güçleştirme.

Ya Rab! Kazancımıza bereket ihsan eyle. Elde edeceğimiz mal ve serveti israf etmeden senin razı olacağın yerlerde kendimiz, ailemiz ve insanlık için en hayırlı şekilde değerlendirebilmeyi nasip eyle. Menkul ve gayri menkulerimizi, iş yerimizi, malımızı ve canımızı her türlü afetten, yangından, soygundan ve benzeri tehlikelerden muhafaza eyle. Amin." ■

K A Y N A K L A R

1. Ahmed Ebdülcüvvâd, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden Makbul Duâlar, trc. Mustafa Şeker, İstanbul 1991.
2. Dualar, ed. İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2009.
3. İmâm Nevevî, Riyâzü's-sâlihîn, trc. ve şerh: M. Yaşar Kandemir ve v.d., İstanbul 2008.
4. Ahmet Tekin, Kur'an ve Sünnetteki Veciz Dualar, İstanbul 2006.

D İ P N O T L A R

1. el-Maide 5/114.
2. Tirmizî, Deavât, 36.
3. Hakim, Dua, 1, 539.
4. Ebû Davut, Vitir, 32.
5. İbn Mâce, Dua, 2.
6. Tirmizî, Deavât, 110.
7. Tirmizî, Deavât, 111.
8. Buhârî, Bey', 53.
9. Buhârî, Deavât, 25.

MURAT YALÇINTAŞ İLE SÖYLEŞİ

Fotoğraflar: İTO Arşivi
Söyleşi: Kadir ÖZTÜRK

1965 yılında İstanbul'da doğdu. Saint Joseph Fransız Erkek Lisesi'nden mezun oldu. Yalçıntaş, Saint Joseph'in ardından babası Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş gibi mühendis olmayı seçti. Boğaziçi Üniversitesi'nin Makine Mühendisliği bölümünü kazandı. Buradan mezuniyetinin ardından Boston'da uluslararası işletme master'ı yaptı. Brüksel'de 2 yıl AB'de uzman olarak çalıştı. Ardından İslâm Kalkınma Bankası'nda üç yıl görev aldı. Bu görevi sayesinde bütün İslâm ülkelerini dolaştı. MÜSİAD'da Erol Yazar ve Ali Bayramoğlu'nun başkan olduğu dönemlerde yönetimde görev aldı. Bir dönem AK Parti İstanbul İl Başkan Yardımcılığı görevinde bulundu. 2005 yılında İTO (İstanbul Ticaret Odası) Başkanlığını Mehmet Yıldırım'dan devraldı. Halen bu görevi yürütmekte olan, Yalçıntaş, Fransızca, İngilizce, Arapça ve Almanca bilmektedir. Evli ve üç çocuk sahibidir.

□ **Üyelerinizin satışa sundukları maddelerin kalite, vasıf ve ambalajları ile ilgili olarak meslekî kurallara uymadıklarında ne gibi yaptırımlar uygulamaktasınız?**

Sorunuzu cevaplamaya, üyelerimizin her birinin köklü ve yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan inanç değerlerimizle biçimlenen bir iş ahlâkına sahip olduğunu söyleyerek başlamak isterim. Çünkü iş adamı, yaşadığı toplumun değerlerinden uzak ve farklı bir inançlar manzumesine bağlı değildir. Ticarî alana, toplum olarak sahip olduğumuz değerlerin yansıdığı bir alan olarak bakmalıyız.

Her grupta, toplulukta olduğu gibi ticaretle de, belirlenen ilkelere bağlı çalışmayan, kimi zaman meslekî kurallara uymaktan kaçınan kişiler olabilir. Biz İstanbul'da ticaret ve üretim yapan 350 bin firmayı temsil eden bir kurum olarak, böylesi gelişmeler karşısında iki türlü bir yaklaşım belirliyoruz.

Birincisi, elbette yazılı kuralların gereğini yapıyoruz. Bilirsiniz, İTO, Oda ve Borsalar ile ilgili 5174 Sayılı Kanuna bağlı olarak çalışıyor. Bu kanun, bizim yetki ve sorumluluk alanlarımızı belirliyor. Kanun, bize, "üyelerimiz tarafından uyulması zorunlu meslekî kararlar almayı" bir görev olarak veriyor. Biz de bu yetki çerçevesinde, reklâmcılıktan demir çelik üretimine, tekstilden kuru temizlemeye kadar geniş bir alanda uyulması zorunlu meslekî kararlar oluşturarak uygulamaya sokuyoruz.

Burada bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim. İTO'nun karar mekanizmalarını oluşturanlar, işletmeler yani firma sahipleridir. Dolayısıyla bir meslek grubunda uyulması gereken bu ilkeleri belirleyenler, aynı zamanda ticaretin içinden gelen insanlardır. Odayla ilişkisi bulunan her işletmeden bu standartlara ve ilkelere uymasını talep ediyoruz.

İkinci olarak, muhtemel olumsuzlukları önlemek ve tüketicilerimizi korumak için Odamızın hazırladığı *Tüketici Koruma Taahhütnamemiz* bulunuyor. Biz bu taahhütname ile İTO üyesi olan her firmadan ürettiği mal ve hizmet için, "tüketicinin mal ve hizmetten olağan şekilde ve makul olarak beklediği kullanım veya tüketim amaçlarına elverişliliğini ve TSE mecburi standartları veya İTO'nun çeşitli maddelerin kalite, vasıf, ambalajları ile ilgili olarak tespit edebileceği meslekî kararlara uygunluğunu" gözeticeğine dair söz alıyoruz.

Bu sisteme dahil olan üyelerimiz, standartlara ve kalite kontrolüne uyacağını bildirir. Uymaması halinde ek müeyyide uygulanmasını kabul eder. Gizliliği hukuken güvence altına alınanların dışındaki bilgi ve belgeleri vereceğini ve ihtiyaçların çözümünde odanın aracılığını kabul edeceğini ifade

eder. Bu taahhütnameye sahip olmak, önemli bir prestij kaynağıdır. Çünkü bu taahhütname sayesinde firmalar tüketici gözünde güven kazanırlar.

Burada şunu da ifade etmek isterim ki, hangi alanda olursa olsun, üyelerimiz öncelikle kendi faaliyet alanlarına göre tabi oldukları özel mevzuata uymak ve yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadırlar.

Ayrıca İTO bünyesinde Tüketici Şikayetleriyle ilgili bir birimimiz de mevcuttur. Bu birimimiz kendisine ulaşan şikayetleri çözüme bağlamak için önemli bir görev görür. Bunun için de şikayetin geldiği sektörü Meclisimizde temsil eden komite üyelerinden de yardım alır. Böylece genel nitelik taşıyan sorunlara, sektörün tamamını kapsayacak şekilde çözüm üretir.

İş kanununda "İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz" hükmü yer almaktadır. Bu prensibe aykırı davrandığı ispat edilen işverene ne tür cezai yaptırım uygulamaktasınız?

Öncelikle şunu belirtmeliyim: Bireysel olarak da tüzel kişilik olarak da kanunlara uymak ve kanunların üzerimize yüklediği mükellefiyetleri yerine getirmek zorundayız. İş Kanununda yer alan sizin belirttiğiniz ilke, aynı zamanda insan haklarının da temel ilkesidir. Anayasa ve yasalarla güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla bu ülkede yaşayan işadamı ya da sorumluluk sahibi herkes, bu temel ilkelere uymakla yükümlüdür. Uymadığı takdirde, hepimiz için ortak bir yaşam alanı olan bu vatanı bir ayrımcılığı başlatmış olur. Bu da huzursuzluğun kaynağı olur, sosyal barışı ve düzeni bozan bir uygulama haline gelir.

Bizim bir meslek örgütü olarak, böylesi durumlarda cezai bir yaptırım uygulama yetkimiz yok. Yaptırım uygulama mercileri, adaletin tesis edicisi olan mahkemelerdir. Ama 128 yıllık bir oda olarak, bizim iş dünyasına yön veren bir konumumuz vardır. Biz genel ilkeleri ortaya koyarız. İş adamlarının sorunlarını gündeme getiren bir merci olarak, haksız uygulamaları, yanlış yaklaşımları dillendirir, bunun için gerekli çözüm yollarını ifade ederiz.

Böylece hangi anlamda olursa olsun, ticaret ve ekonomiyi olumsuz etkileyecek böylesi ayrımcılıklara karşı set oluruz. Devletin ilgili kurumlarının bu konuya ilişkin çözüm üretmesini sağlayan bir baskı grubu vazifesi görürüz.

Ama burada yeri gelmişken belirtiyim ki, bu tür davranışlar içinde olan kişiler için 4857 sayılı İş Kanunu cezai yaptırımlar

rımlar getirmektedir. Yani mahkemelerimiz bu kanuna göre adaleti gerçekleştirmektedir.

Loncalardan odalara sistem ve işlerlik anlamında neler değişti?

Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, Kafkaslar'dan Kuzey Afrika'ya yayılan bir coğrafyanın tam merkezinde bulunan İstanbul, tüm tarihi boyunca ticaretin de merkezi olmuştur. Bu özelliği sebebiyle de tüccarlar ve esnaflar için düzenleyici örgütlenmelere ev sahipliği yapmıştır. Loncalar da bu örgütlenme biçimlerinden biriydi. Ne var ki, ticaret erbabının kurduğu loncalar, ticaret hacminin çok dar olduğu, esnafların nispeten daha sınırlı sayıda bulunduğu bir dönem için geçerliydi.

Oysa seri üretimin başladığı sanayi devrimi ve kıtaların keşfiyle yeni bir ticaret ve ekonomi ortamı doğdu. Böylece sanayi ve ticaret çok daha fazla gelişti. Ulaşımın kolaylaşması ticaretin yaygınlaşmasına, ülkelerin ve toplumların yakınlaşmasına sebep oldu. Böylece daha dar alanda gerçekleşen ticaret, çok daha geniş coğrafyalarda, bölgelerde ve giderek de tüm dünyayı hedefleyen bir şekilde yapılar hale geldi.

Bütün bu gelişmelerden lonca yapılanmasının hakim olduğu Osmanlı İmparatorluğu da nasibini aldı ve orada da modernleşme süreci başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sanayileşme süreciyle, Osmanlı'daki geleneksel lonca sistemi yerini bugünkü odalar sistemine bıraktı. Os-

manlı coğrafyasında kurulan ilk ticaret odası da 1882'de kurulan İstanbul Ticaret Odası oldu. Bu tarihten itibaren de İmparatorluğun her köşesinde ticaret ve sanayi odaları kurularak, ekonomi yeni bir yapılanma sürecine girdi.

Loncalar, kendi kendine yetmeyi hedefleyen esnafları temsil ederken, odalar daha fazla üretim yaparak, tüm dünyayı pazar olarak kabul eden işadamlarının bulunduğu yer oldu.

Eskiden devşirdiğimiz bir ticarî geleneğimiz var. Loncaların belirlediği ilkeler hepimizin malumu. Modern ticaret ilkeleri ile çakışan ve çatışan yönleri nelerdir geleneğin. Global ekonominin bir iş ahlâkı belirleme noktasında belirleyici unsur oluşunun etkinliği hangi düzeydedir?

Çok doğru bir şekilde belirttiğiniz gibi bizim bugünkü ticarî geleneğimize rengini veren bir geçmişimiz vardır. Her ne kadar küreselleşmenin beraberinde getirdiği farklı anlayışların etkisi altında kalsak da, son kertede bizim düşüncemize şekil veren, kendi ticarî tarihimizden bugüne ulaşan düşüncelerdir. Yani lonca sisteminden tevarüs ettiklerimizdir. Ben şuna inanıyorum: Tarihe yaslanırsak, kalıcı ve bize hayat veren kavramlarımızı oradan devşirirsek, modern çağın söylemine uyarlayabilirsek, gelip geçici olana takılmadan ticarete de kendi 'sabitlerimizi' oluşturabiliriz. Ve biz bunu yapıyoruz.

Bir örnekle açıklamama izin verin: Ülkelerin yeraltı zenginlikleri vardır. Bir ülkenin ekonomik gücünü doğrudan etkilerler. Fizikî anlamda yeraltı zenginlikleri bir ülke için ne kadar önemliyse, onu kullanmayı sağlayacak olan, topluma şekil verecek olan tarihî ve kültürel birikimlerimiz de o kadar önemlidir. Yeraltındaki zenginliği ortaya çıkarırken nasıl topırağı değil cevheri çıkartıyorsak, tarihî ve kültürel zenginliğimizden istifade ederken de o cevheri, o özü çıkarmalıyız, topırağı değil.

İşte lonca anlayışı da bizim için bu 'özler' mesabesinde. Ve bu sistemin modern anlayışla çok çakışan yönleri vardır. Bunun nedeni de çok basittir. Temel insani ilkeler, zamana göre değişmezler. Elbette küresel ekonominin bazı dayatmaları vardır. Ama bu, hiçbir zaman sizin sahip olduğunuz bütün ahlâkî değerleri sıfırlayan bir baskınlıkta değildir.

Sonuç olarak ben, modern ticaret ilkeleri ile gelenekten getirdiğimiz ticaret ilkeleri arasında belirgin bir çatışma olduğunu düşünmüyorum.

Geleneksel ahlâkî ilkeler ve modern iş ahlâkî ilkelerinin çatışması durumunda İTO'nun referansı ne oluyor? Hangi kurumları, kaynakları esas alır? Ya da böyle bir çatışma yok denebilir mi? Meselâ siftah yapan esnafın ikinci müşteriyi diğer esnafa göndermesi düşüncesi ile günümüzdeki kapitalizmin sürekli ve tek taraflı kazanma ve tekelleşme konusu.

Az önce de ifade ettiğim gibi geleneksel ticarî ilkeler ile modern iş ahlâkî ilkelerinin ciddi bir çatışma içinde olduğunu kanaatinde değilim. Ahlâk, bilginin kutsallığı, müşteri kutsallığı, doğruluk ve dürüstlük gibi unsurlar, dün de vazgeçilmezdi, bugün de öyle.

Daha somut örnekler vereyim: Dün bir ahilik ve lonca kuralı, öfkelenince yumuşak davranmayı vaaz ederdi. Bugün birçok esnafımızın işyerinde “müşteri daima haklıdır” tabelası asılıdır.

Çağdaş ticaretin gereği de müşteri odaklı üretim ve satışı gerektirir. Bizin “müşteri daima haklıdır” düsturu, çağdaş işletmecilikte “müşteri kraldır” haline gelmiştir.

Bir başka ahilik kuralımız; yabancıları ağırlamanın, suçlu - suçsuz, Hristiyan-Müslüman kim olursa olsun kendilerine sığınanlara zanaat sanat öğretmenin erdemine dikkat çekerd. Bugün bu kural, “bilginin açıklığı ve serbest dolanımı...” ilkesi haline gelmiştir. Zanaatın “sır” olduğu dönemlerdeki bu kural, çağdaş dünyada ancak son dönemde kabul görmeye başlamıştır.

Yine bize yöne veren bu meslek örgütlenmesinin en temel düsturu şudur: “Alın, kalbi, kapısı açık”, “eli, beli, dili kapalı”dır. Bunlar atalarımızın ahlâk anlayışını özetleyen kurallardır. Alın açıklığı doğruluğu, dürüstlüğü; kalp açıklığı ikiyüzlü olmamayı, riyakârlıktan uzaklığı, dostluğu, sevgiyi; kapı açıklığı da konukseverliği ifade eder.

El; kendine ait olmayan mala uzanmamayı, hırsızlık yapmamayı, hakkı olmayan paraya, mala tenezzül etmemeyi, bel ise nefse egemen olmayı, dil ise yalan söylememeyi, doğru konuşmayı, tatlı dilli olmayı, kötü sözler söylememeyi, iftira etmemeyi... ifade eder.

Tüm bu ilkeler, ticaretin küreselleştiği, rekabetin arttığı, müthiş bir iletişim ağı sayesinde müşteri kazanmanın gide-rek zorlaştığı günümüz dünyasında da başarılı olmanın temel şartlarıdır.

Elbette bugün bazı olumsuzluklar yaşanıyor olabilir. Tıpkı geçmişte de bazen yaşandığı gibi. Bu olumsuzluklara yaklaşımımız bellidir. Referanslarımız, az önce belirttiğim ilkelerdir.

İTO bünyesinde Tüketici Şikayetleriyle ilgili bir birimimiz de mevcuttur. Bu birimimiz kendisine ulaşan şikayetleri çözüme bağlamak için önemli bir görev görür. Bunun için de şikayetin geldiği sektöre Meclisimizde temsil eden komite üyelerinden de yardım alır. Böylece genel nitelik taşıyan sorunlara, sektörün tamamını kapsayacak şekilde çözüm üretir.

İş hayatında ahlâk açısından kontrol edilemeyen durumlar var mıdır? Böyle durumlar günün şartları bunu gerektiriyor diye kabul edilebilir mi? Mücadele mi etmek gerekir? Meselâ reklamların manipölasyon aracı olarak kullanılması gibi.

Tabii ki, kontrol edilemeyen durumlar olabilir. Sonuç itibarıyla iş süreçlerinin tüm aşamaları bir güvenlik kamerası titizliğiyle gözlem altında tutulamayabilir. Ama böylesi durumlar ortaya çıkıyorsa ve bizler bundan haberdar oluyorsak, yapmamız gereken, mücadele etmektir. Belki Osmanlı dönemindeki İhtisap Ağası'nın yaptığı gibi hile yapan esnafın yüzüne kara çalıp eşeğe ters bindirerek sokak sokak gezdiremeyiz. Ama toplumun ve tüketicilerin böylesi insanlardan haberdar olmasını, iletişim imkanlarını da kullanarak sağlayabiliriz. Kanunun suç saydığı işlerden birini işlemişse, hem meslek örgütleri olarak hem de fert fert onlardan şikayetçi olup cezalandırılmalarını sağlamalıyız.

Çünkü ahlâkî değerlerin korunması bizim için çok önemli. Hiçbir zaman etik olmayan bir davranışı ya da durumu günün şartları böyle gerektiriyor diye kabul edilebilir göremeyiz, görmüyoruz.

Özellikle ticaret hayatında, güven duygusu çok önemlidir. Güven, ticaret hayatının olmazsa olmazıdır. Zaten sistem güvenilir olmayı, güven vermeyeni içinde barındırmamalıdır. Bu konuda toplumun her kesiminde bir bilinç oluşturma gerekliliği ortadadır.

Ama burada bir şey önemlidir: Ahlâk parçalanıp bölünemez. Ticaret ahlâkî, spor ahlâkî gibi... İnancımızın evrensel ilkelerinden kaynaklanan ahlâk, bizim hayatımızın her boyutuna egemen olmalıdır. Gelecek nesillere daha temiz ve erdemli bir toplum bırakmak istiyorsak yalnızca ticaret hayatında değil, tüm toplumsal ve bireysel hayatımıza hakim olan bir ahlâk duygusunu yerleştirmemiz zorunludur. ■

OSMANLI'DA ESNAF TEŞKİLATI VE ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEKİ TEZAHÜRLERİ

Ayhan IŞIK*

**AHI TEŞKİLÂTI, TÜRK ESNAF VE SANATKÂRLARINI
DÜZENLİ BİR BİRLİK ALTINDA TOPLAYARAK, SANAT
VE TİCARET AHLÂKINI ŞEKİLLENDİREN VE İKTİSADÎ
SIKINTILARIN GÖRÜLDÜĞÜ DÖNEMLERDE ESNAFA
DİRENME GÜCÜ SAĞLAYAN BİR ÖRGÜTLENME BİÇİMİDİR.**

Berber

□ Osmanlı esnaf teşkilâtının sanat ve üretim değerlerine ait temellerinin büyük ölçüde Anadolu'da görülen Ahi teşkilâtına dayandığı kabul edilmektedir. Ahi teşkilâtı, Türk esnaf ve sanatkârlarını düzenli bir birlik altında toplayarak, sanat ve ticaret ahlâkını şekillendiren ve iktisadî sıkıntıların görüldüğü dönemlerde esnafa direnme gücü sağlayan bir örgütlenme biçimidir.¹

Zaman içerisinde geçirdiği değişimler ile loncalar haline gelen Osmanlı esnaf teşkilâtının Ahilik'ten farkı, üzerindeki devlet kontrolü ve müdahalesidir. Osmanlı'daki esnaf teşkilâtı, İslâm inancı ve Ahi teşkilâtının oluşturduğu değerler çerçevesinde, rekabet prensibi yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilâtlanmıştı.² Aynı sanat erbabı bir arada çalışır, bu şekilde de birbirlerini denetlerdi. Teşkilâtlanmış bir esnaf sisteminde esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak yer alıyordu. Bu kimselerin görev, yetki ve sorumlulukları gelenek ve nizamla göre düzenlenmişti.

Gündelik hayatın iktisadî yükü, esnaf ve sanatkârlar loncasının omuzlarındaydı. Şehirdeki asker ve ulema sınıfı

dışında kalan tüm erkek nüfusun dâhil olduğu bu örgütler, lonca sisteminin gündelik hayat açısından önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Osmanlı esnafı, idarecilerin kontrolünden dükkân sayısına, kaliteli mal üretiminden narha riayete, birbirlerinin haklarına saygıya kadar her konuda kendi işlerinde işleyen bir kontrol mekanizmasına sahipti. Tüm esnaf, mal kalitesini düşürmemek ve resmî makamlarca tayin edilen narhın üstünde satış yapmamak, haksız rekabette bulunmamak gibi hususlarda birbirlerini kefil gösterirdi.³ Şer'îyye sicillerinde, bu şartlara riayet etmeyenlerin ikaz edilip dinleyenlerin de kadı huzuruna çıkarıldığına dair pek çok örneğe rastlanmaktadır. Esnafın çoğu zaman, kurallara uymayan üyelerine karşı dükkân kapatma, esnafıktan çıkarma gibi sert ceza talepleri ile kadiya müracaat ettiği fakat kâdılarının genellikle yatıştırıcı ve uzlaştırıcı kararlar aldığı görülmektedir. Esnafıktan çıkarma cezası nâdir olarak uygulanmakla birlikte bu tür meslekî suçlardan kaynaklanan ihraçlar diğer cezalar gibi belli bir süre sonra affedilmiş ve bu kimselerin tekrar işlerine dönmeleri sağlanmıştır.⁴ Devle-

tin belirlediği narhın üzerinde satış yapanlar önce uyarılmış, suçta ısrar edenlere ise kaleye kapatılma cezaları verilmiştir.⁵

Esnaf grubuna dahil olanların uyacağı ve uygulayacağı nizamlar vardı.⁶ Bir esnaf grubunun teşkilâtı bir esnaf birliği haline gelebilmesi için atacağı ilk adım belirli bir nizamla sahip olmaktı.⁷ Ayrıca esnafın üretim faaliyetinde bulunabilmesi için faaliyet gösterdiği mekânda aynı üretimi yapan, aynı tekel haklarını daha önce elde etmiş başka bir esnaf birliğinin olmaması gerekirdi.⁸ Esnaf arasında geçerli olan nizam kadı tarafından tespit edilir ve divana arz edilerek söz konusu nizamı ihtiva eden ferman esnafa verilir. Böylece nizam resmî bir hüviyet kazanırdı.

Esnaf teşkilâtının başındaki kişi “şeyh” unvanıyla anılmaktaydı. Genellikle merasim işlerini yürüten esnaf şeyhinin yerini XVIII. yüzyıldan itibaren kethüda almaya başlamıştır. Kethüda esnafın birinci derecede yöneticisi mevkiinde olup, devletle esnaf arasındaki münasebetleri düzenlemenin yanında esnaf birliğinin maddî ve idarî işleriyle uğraşır, esnafa hammadde temin eder, esnafın yolsuzluklara karışmasını önler, esnaf arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözer, gerektiğinde bu anlaşmazlıkları kadıya veya divan-ı hümayuna bildirirdi. Esnaf kethüdası bağlı olduğu esnaf tarafından seçilir ve kadı tarafından da şer’iyye siciline kaydedilirdi. Esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda “ehl-i hibre”nin⁹ de fikrini alarak ceza vermek gibi yetki ve salâhiyetlere de sahipti.

Kethüdayı seçmek, seçilmiş kethüdayı değiştirmek veya devletten kendilerine kethüda tayin ettirilmesini istemek tamamen esnaf grubunun inisiyatifindeydi. Ancak bu faaliyet kadının bunu sicile kaydetmesi ve kendisine berat verilmesiyle meşruiyet kazanmaktaydı.¹⁰

Esnaf teşkilâtının diğer bir idarecisi de yiğitbaşydı. Yiğitbaşının görevi, çıkrakların iyi yetiştirilmesi, esnafın disiplin meseleleri ve cezalandırılmaları, yeni ustalara şed (kuşak bağlama) kuşatılması gibi işlerle ilgilenmekti.¹¹

A. Gedik

Osmanlı Devleti’nde sanat ve ticaret icra edeceklerin sayılarını sınırlayan bir uygulama olarak ortaya çıkan bir sistemdir. Osmanlı şehir veya kasabasında, mevcut esnaf gruplarının her birinin dükkân ve usta sayısı ihtiyaca göre tespit edilmişti. İktisadî şartlar daha fazlasını kaldırmadığı durumlarda bu sayıların artırılmasına teşkilât mensupları ve resmî makamlarca müsamaha gösterilmezdi. Dükkân açıp ticaret ve sanat yapmak isteyen şahısların ya gedik sahibinden gedik hakkını devren almaları ya da boşalan gedğin müzayedesine iştirak ederek satın almaları gerek-mekteydi.

XVIII. asırda da gedik sahibi olmadıkça kimsenin dükkân açıp zanaat icra edememesi usulü getirilmiş-tir. Arşiv belgelerinde bir zanaatın icrası için gerekli “âlât-ı lazime-i ma’lûme”¹² olarak tarif edilen gedğin içinde, zımnen “zanaatın icrası salâhiyeti” de bulunmaktadır.¹³ Gedik sahibi olmayan kimse dükkân açmak ve esnafılık yapmak hakkına sahip değildi. Gedikler, tam veya 1/2, 1/4, 1/8 gibi tamın parçaları olarak alınıp satılır, gedğin itibarına tüc-cardan mal alınır, ipotek edilerek borçlanılabiliyordu. Borçlu ölen birinin gedği satılarak borcu ödenebilirdi.

İstanbul’un yıllık işe meselelerinin planlanması, fiyat tespiti, esnaf denetimi, esnaf sorumlularının tayin ve azilleri, gedik alım satımı ve bu konuyla ilgili her türlü ihtilafa bakmak İstanbul kadısının görevleri arasındaydı.¹⁴ İstanbul Kadılığı Sicilleri arasında gedik tasarrufuna ait müstakil 16 adet sicil bulunmaktadır. Bu gedik sicilleri Hicri 1282–1298 tarihlerini kapsamaktadır.¹⁵

B. Narh

İstanbul kadısının başlıca görevlerinden birisi de her türlü tüketim maddesinin ve hizmetlerin fiyatını tespit etmek ve muhtesip vasıtasıyla da denetimini yapmaktı. Osmanlılar halkın refahının sağlanması maksadıyla narha büyük önem vermişler ve narh işlerinin takibini bizzat sadrazam yürütmüş, İstanbul kadısı ve muhtesibiy-le sık sık esnaf teftişinde bulunmuşlardır.¹⁶ Devlet, esnaf teşkilâtlanmasında üretimin halkın ihtiyacını karşılamasıyla birlikte her ürün ve hizmet için uygun bir fiyatın oluşturulmasını hedef-

Reçelci

lemiştir. Devletin müdahale ettiği en önemli nokta narhın tespiti ve uygulanmasıydı.

Narh, ulaşım teknolojisinin gelişmediği, ticaretin bütününü kontrol edilemediği, zarurî ihtiyaç maddelerinin zor şartlar altında temin edilebildiği dönemlerde gerekli ve makul bir işlemdi.

Kadı tarafından davet edilen kethüda ve yiğitbaşı gibi loncaların mesulleri ile birlikte muhtesibin de bulunduğu bir toplantıda tespit edilen narh, uzun müddet boyunca geçerliliğini muhafaza ediyordu. İktisadî veya siyasî sahada önemli farklılıklar olmadıkça narhta bir değişiklik olmazdı. Ayrıca tespit edilen narhın uygulanmasında da sıkı bir denetim mekanizması hâkimdi. Halkın zarar görmemesi için sadrazam, kadı ve muhtesibin esnafı denetlediği ve kuralara uymayanların çeşitli cezalara çarptırıldığı görülmektedir.¹⁷ Şer'îyye sicilleri incelendiğinde ise bu şekildeki denetimlerin temel gıda maddeleri üzerinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Zaruri gıda maddeleri olan ekmek, et, katı ve sıvı yağlar, peynir, süt, yoğurt, meyve ve sebze gibi ürünlerde, kıtlık ve bolluk zamanlarında maliyet fiyatlarındaki artış ve azalışa göre narhlar yeniden belirleniyordu. Ziraî ve ticarî mallara nispetle fiyat hareketliliği yüksek olan bu tür gıda maddelerinin azlığı veya çokluğu o malın fiyatını da etkilemekteydi. Bu sebeple gıda maddeleri dışındaki mal ve hizmetlerle ilgili narhlar uzun aralıklarla belirlenirken, gıda maddelerinininki genellikle her yıl veya aynı yıl içerisinde birkaç defa değişebiliyordu.¹⁸

XVIII. yüzyıl boyunca fiyat listelerine göz atıldığında, fiyatların devamlı olarak yükseldiği görülmektedir. Yaz-kış arasında da büyük farklar olup, kış için "kış narhı", yaz için "yaz narhı" verilirdi. Savaş sıralarında ise kıtlık kendini gösterirdi. Zira tüccarların fazla mal stoku sebebiyle mal sıkıntısı ortaya çıkmaktaydı.¹⁹

İstanbul ve Bilâd-ı selâse kadılığı sicilleri içerisinde pek çok narh kaydı bulunmaktadır. İstanbul Kadılığı sicillerinde 24 numarada kayıtlı hicrî 1138–1139 tarihli ve 201 numarada kayıtlı hicrî 1190–1273 tarihli iki adet müstakil narh defteri mevcuttur.²⁰

Osmanlı esnafı, idarecilerin kontrolünden dükkân sayısına, kaliteli mal üretiminden narh riayete, birbirlerinin haklarına saygıya kadar her konuda kendi içlerinde işleyen bir kontrol mekanizmasına sahipti. Tüm esnaf mal kalitesini düşürmemek ve resmî makamlarca tayin edilen narhın üstünde satış yapmamak, haksız rekabette bulunmamak gibi hususlarda birbirlerini kefil gösterirdi.

اسم بول فخره الله
در سعادته مستوطن عباد الله
عز وجل واهل اهل اديان
قائمت التبرك كسود لروندن
و شانت ايكده اور فخره الله
دفعي و هم و اهل اديان
نقد نفوس و اهل اديان
اعط اني بولك و اهل اديان
و مصلحه و اهل اديان
اسم بول فخره الله
كوندلش و اهل اديان
سز و اهل اديان
شفقة و اهل اديان
نفوس و اهل اديان
تقدیر و اهل اديان
ثبت و اهل اديان
چك و اهل اديان

1.BELGE

İSTANBUL KADILIĞI 1/154 V.71 A 2. KAYIT

[Kıtlık sebebiyle halkın ihtiyaç fazlası ekmek almak için fırın önlerinde toplanmaması ve eziyet çekmemesi için nüfus sayımı yapılarak ekmeğin karnelere göre evlere dağıtılması hakkında İstanbul Kadısı'na buyuruldu.]

İstanbul Kadısı Faziletli Efendi

Dersaadet'te mutavattın ibâdullahın akvât-ı yevmiyyeleri tedarik ve istihsaline daima dikkat ve itina olunmakta ve nân-ı aziz tabh ve imal olunan fırınların mürettebatı lâıykıyla ita kılınmakta ise de bi-hikmetillâhi teâlâ vuku bulan kaht takribiyle bir takım halk kanaat etmeyerek kendilere lüzumundan ziyade ekmek almak ve ziyadesini kurut-

mak zu'muyla fırınlar pişgâhında kalabalık ve şemâtet eylemekte olduklarına binaen bu hususun bir zabıta tahtına idhali lazım gelerek hem fırınlar kalabalığının def'i ve hem ibâdullahın asayiş ve rahatı mütalaasıyla Dersaadet'te mevcut hane ve hanlarda ehl-i İslâm ve reâya ne kadar nüfus var ise bilinip ona göre iktizasınca nân-ı azizleri herkesin hanelerine ve odalarına getirilip ita ettirilmek üzere marifetiniz ve ihtisap ağası marifetiyle mecmû'-ı hane ve hanlarda nüfus hesabıyla defter ettirilmesi tensip ve irade olunmuş ve keyfiyet bâ-ferman-ı âli mûmâ-ileyh ihtisap ağasına tenbih kılınmış ve maslahatta yanlışlık olmamak ve fırınlara gitmekten halk men olundu deyu başka türlü mânalara saymamak için işbu ferman-ı âlişânın iradesi mahallî herkesin anlayacağı surette pusula ettirilip bir sureti tarafınıza gönderilmiş ve milel-i selâsenin tahriri hususu Ermeni ve Rum patriklerine ve hahambaşıya tenbih olunmuş olmakla siz dahi İstanbul Mahkemesi'nde pusula-i mezkurun suretlerini ihraç ettirterek eimme-i mahallâtın her birlerine başka başka i'ta ve ol vech ile ağa-yı mûmâ-ileyh ile bi'l-ittifak her bir hanede mevcut ehl-i İslâm'dan ne miktar nüfus var ise hanlarda sakin olanların bekârlarıyla ber-vech-i sıhhat defterlerini tanzim ve serîan Bâb-ı âliye takdime mübâderet ve bir hanede ehl-i İslâm'dan kaç can var ise ziyade haber verilmeyip mevcuda göre sebt-i defter olunmaklığa ve bu hususun icrası mücerret ümmet-i Muhammed'in fırınlar pişgâhında eziyet çekmemeleri garazına mebnî olmağla şu dakikayı bir hoşça ilkâ ve tefhime dikkat eylesin deyu.

Fî 5 Şevval sene 1244/[10 Nisan 1829]

2.BELGE

İSTANBUL KADILIĞI 1/65 V.76B 1. KAYIT

[Ekmekçi esnafının tüm işlerini kethüdaları ve nizam ustaları yapmakta iken daha sonraları bu görevlere ehliyet-siz kişilerin seçilmesi ve esnaf arasında düzensizlik ortaya çıkması üzerine, esnaf kethüda ve yiğitbaşlarının mahkemeye çağrılarak içlerinden nüfuz sahibi ve itibarlı, dürüst ustaların seçilmesine dair.]

İstanbul Kadısı Faziletli Efendi

Öteden beru habbâzân taifesinin cüzî ve küllî cemî'-i umurları kethüdaları ve nizam ustaları marifetleriyle rüyet olunur iken biraz vaktinden beru nizam ustaları namına bazı nüfuzu ma'dum ve esnafı beyinde itibarı mefkud mechul'ül-ahvâl kimesneler peyda olduğundan taife-i

İstanbul Kadılığı
 Ote hem beru xbar nâzım طاعة سنگ خرنی و کلی جمیع امور لری کتخا لری و نایم
 اوسته لری مع فضل لری رویت و لنور ایکن بر و زوقند بر و نایم اوسته
 نایم بعض نفوذ مع ورم و اصنافه بینده اعتبار معفق و مجرب و
 کسکه لری بید اولدیغند طاعة مذکوریه و ائمه اقتضا ایدین تنبیهات
 بر او امر اجرایه قدر قدر اولوب نایم نایم نایم نایم نایم نایم
 و خ انواع حیل و مفاسد ارتکاب اید اضرار عباد معجاسه اولمغه
 خیا بعد کسکه نایم اوسته لری نیک قاعد قوبه اوزره رابط لری لری
 و مقصود لری نایم بو کوخ خبار نایم کتخا لری و باجمه اصناف و یکیت نایم
 و ساسه اقتضا ایدین مجلس شریعه کنور و ب الیوم نایم اوسته
 نایم اولان مجرب اولمدر اجرایه اید اوسته خ بر و قاعد لری نایم اوسته
 اید لری ورم اوسته لری نایم اصنافه بینده نفوذ و اعتبار اولوب نایم
 صد اوقت و استقامت مامور اولمدر جمیع اتفاقیه نظام اوسته لری نایم
 و نایم بعد طرف حق علیه خ خبار نایم و ائمه اقتضا ایدین تنبیهات
 نصب اولمدر جمیع نظام اوسته لری مع فضل لری قوا خبار نایم تنبیهات
 اولوب اتمک لری و ساسه خبار نایم متعلق امور و خلاص حرکت و نایم
 نظام اوسته نایم قولا و اخلنده اولمدر خبار خ ظهور ایدر جمیع
 و عقاب و سؤال و جواب اید اول نظام اوسته لری اولمدر و جمیع
 ربط و نظام قوریه بند ایدر و ب صورت نظام و تعهد لری مجرب
 نصب اولمدر جمیع نظام اوسته لری نایم اسم و شهر لری مع فضل لری
 ایدیه سر جو یور لری جمیع صحنه

mezkûreye dair iktiza eden tenbihât ve evâmiri icraya kudretleri olmayıp nizamları muhtel ve habbâzân taifesi dahi enva-ı hiyel ve mefâsidi irtikab ile ızrâr-ı ibâda mütecâsir olmağla fimâ-ba'd işbu nizam ustalarının kaide-i kadîme üzere rabitaları mühim ve muktezî olmaktan nâşi bugün habbâzân kethüdası ve bi'l-cümle esnaf ve yiğitbaşı vesa-ir iktiza edenleri meclis-i şer'-i şerife getirip el-yevm nizam ustası namına olan mechul adamları ihraç ile öteden beru kaideleri ne vechile ise ehl-i İslâm ve zimmi ustalarından esnafı beyinde nüfuz ve itibarı olup kendiden sadakat ve istikameti me'mul olanları cümle ittifakıyla nizam ustaları nasb ve fimâ-ba'd taraf-ı Devlet-i Aliyye'den habbâzâna dair iktiza eden tenbihât ve evâmir nasb olunacak nizam ustaları marifetleriyle kol kol habbâzâna tenbih ve tekid olunup ekmeklerde vesair habbâzâna müteallik umurda hilafî hareket herhangi nizam ustasının kolu dâhilinde olan

108 DİN VE HAYAT

ÖMER CİHAD VARDAN İLE SÖYLEŞİ

Fotoğraflar: Ali BIYIKLI
Söyleşi: Kerime CESUR

1962 yılında Sakarya'nın Hendek ilçesinde doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini ABD'de Ohio State Üniversitesi'nde tamamladı. Bir dönem MÜSİAD'ta teşkilatlanmadan sorumlu başkan yardımcılığı görevini yürüten Vardan, MÜSİAD'ın 17. Genel Kurulunda Başkan seçildi. (2008) Halen bu görevini sürdürmektedir. Çukurova Isı Sistemleri firmasının sahibi olan Vardan, aynı zamanda, Türkiye Makine İthalatçıları Birliği Başkanı, İktisadi Kalkınma Vakfı Yönetim Kurulu Muhasip Üyesi ve İTO Meclis üyesidir. Vardan'ın sahibi olduğu Çukurova Isı firmasının gerçekleştirdiği projeler arasında, Vestel City, Arçelik ve Tofaş gibi büyük endüstri tesislerinin üretim merkezlerinin yanı sıra, Fenerbahçe Şükrü Saracoğlu Stadı'nın ısıtma sisteminin kurulması da bulunuyor.

MÜSİAD'ın kuruluş amacı nedir?

❑ Anadolu sermayesi hiçbir kesimin dikkatini çekmeyen bir alandı. Türkiye'nin başka insanların da olduğunu diğer insanlara duyurmak istedik. Anadolu sermayesine ilgi göstermek lazım. Bu ilgiyi gösterdiğinizde onlar da buna karşılık veriyorlar. Anadolu sermayesini bir araya getirecek bir örgütlenmeye ihtiyaç vardı. MÜSİAD bu alanda birçok kuruma önderlik ve örneklik etmiştir.

Dernek olarak hassasiyetleriniz nelerdir? MÜSİAD'ın ilkeleri nelerdir?

Bizim asıl amacımız sadece maddi gayeler değil. Emrolunduğumuz gibi olmak zorundayız. Kimseyi kandırma lüksümüz yok. Etik kurallarını ayrıca belirtmeye gerek yok. Biz bunları tüccar olarak zaten yapmak zorundayız. Bunu yaparsanız kimse sizin aleyhinizde olmaz. Hesap vereceğimizi biliyoruz. Kimseyi kandırma ya hakkımız yok. Bizim mensub olduğumuz din bize doğruluğu ve hakkaniyeti öğretiyor ve emrediyor. Bizim yapmamız gereken iyi bir Müslüman olarak yaşamak. Bunu yaparsak zaten MÜSİAD'ın yapması gerekenleri yapmış oluruz.

MÜSİAD olarak felsefenizi "güçlü de olsa haksızın karşısında olmak, güçsüz de olsa haklının yanında yer almak" olarak açıklıyorsunuz. Bu düşüncenizi biraz açıklayabilir misiniz?

Tüm insanlar için olmayan bir kurtuluş bize göre kurtuluş olamaz. Doğum ve ölüm birer gerçektir. Bunların arasındaki süreci biz tayin edemiyoruz. Ne zaman öleceğimizi de bilmiyoruz. Bu süreçte bizim görevimiz Allah'ın istediği gibi yaşamak. Dünyaya gelme gayesi "ne kadar zengin olurum" değildir. Bizler dünyada yaptıklarımızdan sorumluyuz. Bu düşünceyle yola çıkarsak dikkatli davranmamız gerekir. Doğum ve ölüm arasındaki süreci insan tayin etmediği için bize düşen vazife Allah'ın razı olduğu şekilde yaşamaktır. "Dönüş O'nadır." Bu düşünceyle hareket etmek lazımdır. Çok fazla para kazanmak hayatın en temel gayesi değildir. Biz öleceğimizi unutmamalıyız. Burada yaptıklarımızın hesabını vereceğimizi unutmamalıyız. Biz Müsıadlı iş adamları olarak bu bilinçle hareket ediyoruz. Sadece bir grubun, bir kitlenin kurumu değiliz. Belirli ahlâkî değerleri olan bir iş adamı kitlesini temsil edi-

yoruz ama bu insanların sadece ekonomik olarak gelişmeleri için uğraşmıyoruz. Aynı zamanda ahlâkî değerler konusunda hassas ve bilinçli olmalarında da onlara destek oluyoruz.

Uygulamada bunu gerçekleştirmek, diğer işletmelerle rekabet etmek ve bu şekilde ayakta durmak zor olsa gerek?

Evet, biz müstakil bir topluluğuz. Yani bağımsızız. Bu da bizim hakkın yanında olmamızı gerektiriyor. Allah, "kul hakkıyla karşıma gelmeyin" diyor. Bu sebeple haksızın yanında duramayız.

Biz kendi başımıza hareket etmiyoruz. Allah'ın emrettiği şekilde çalışırsak O da bizim önümüzü açar. Anneannem şöyle derdi: "Sen Allah'ın sana söylediklerini yap, Allah da senin yolunu açsın gerisine karışma, Allah doğrunun yolunu açar." Herkesin ayrı düşüncede olması önemli değil, biz kendimize bakıyoruz.

Çok fazla para kazanmak hayatın en temel gayesi değildir. Biz öleceğimizi unutmamalıyız. Burada yaptıklarımızın hesabını vereceğimizi unutmamalıyız. Biz MÜSİADlı iş adamları olarak bu bilinçle hareket ediyoruz. Sadece bir grubun, bir kitlenin kurumu değiliz.

Derneğimize üye olan şirketlerin ne gibi kazançları oluyor?

Bize üye olan bir kuruluş önce bizim bilgi bankamıza ulaşmış oluyor. Bu çok geniş bir alana mal pazarlama imkânı sağlıyor. Ayrıca kendilerini geliştirmek, yurtdışına açılmak ve her alanda kendilerini tanıtmak imkânını sağlıyoruz. Burası bir okul gibi üyelerini her alanda geliştirmeye çalışıyor. Siz kendinizi geliştirmek istiyorsanız burada her alanda çalışarak ve katkı sağlayarak derneğe yardımcı olabilirsiniz. Ben de ilk üye olduğumda beni üye yapan arkadaşımdan başkasını tanımıyordum ama bu gün üye arkadaşlarımdan teveccühüyle başkanım çünkü ben derneğe katkı sağlamaya çalıştım. Gönüllü olarak derneğe katkı sağlamaya çalışıyorum.

Yönetmeliklerinizde “Şu ahlâkî ilkeyi ihlâl edene şu ceza vardır” gibi kurallarınız ve bu kurallar ihlal edildiğinde herhangi bir yaptırımınız var mı?

Çok önemli bir soru sordunuz. Meselâ alış verişte vermesi gereken malı zamanında vermeme, parayı zamanında ödememe gibi durumlarda müşteri şikâyetlerinde hak ihlâli olduğu için bu şikâyetleri dikate alıp değerlendiriyoruz tabii ki.

İlâhiyatçı Ali Rıza Demircan hoca disiplin kurulu üyemiz. Kurumsal yapı içinde denetleme ve disiplin kurullarımız var. Herhangi bir sıkıntı olması durumunda bu kurullara müracaat ediyoruz.

Bizim asıl amacımız sadece maddi gayeler değil. Emrolunduğumuz gibi olmak zorundayız. Kimseyi kandırma lüksümüz yok. Etik kurallarını ayrıca belirtmeye gerek yok. Biz bunları tüccar olarak zaten yapmak zorundayız.

MÜSİAD akademisi kurulu yedi yıl olmuş. Bu akademiye nasıl iş adamı olunacağını öğretiyorsunuz. Bu seminerlerde iş adamlarına ahlâkî eğitimler de veriyor musunuz?

UTESAV diye bir vakfımız var. Bu vakfımız bahsettiğiniz faaliyetleri gerçekleştiren kurumumuz. Bu alanda liderlik yapan, çok önemli işlere imza atan bir vakıf. Kalkınma ve değerler gibi konuları sempozyum olarak ortaya koyduk. Kitap çıkardık. Tüketim ve değerler sempozyumu düzenledik. "Erdemli işadamı" projemiz vardı. Bu konulara önem veriyoruz ve insanlara ekonomik kalkınma, üniversite, sanat işbirliği gibi konularda fikir vermeye çalıştık ve buna benzer birçok faaliyetlerimiz devam ediyor.

MÜSİAD'ın dördüncü başkanıdır. Kurum belli bir yere geldi. Sizin ne gibi projeleriniz var?

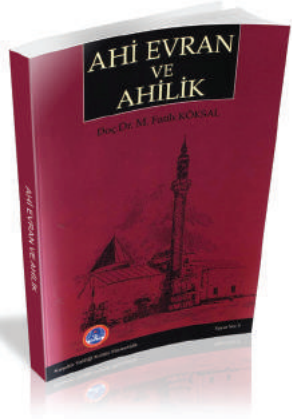
Geldiğimizden beri birçok proje gerçekleştirdik. e-müsiad gibi bir internet ortamımız var. MÜSİAD üyelerinin daha rahat ulaşabileceği özel ortamlar da var. Neye ihtiyacınız varsa ona ulaşabilirsiniz. Kriz döneminde yoğun bir şekilde krizden çıkış projelerimiz oldu. Yurtdışında yurtiçinde yeni şubelerimiz açıldı. Fuar çalışmalarımız ve MÜSİAD üyelerine yönelik olarak "20.Yıl Evleri" projelerimiz var. Bir arsa satın aldık. Buna benzer üyelerimize katkı sağlayacak etkinliklerimiz var.

Bugün TÜSİAD'a nezaket ziyaretinde bulundunuz. İlk defa bir araya geldiniz sanırım?

Her kuruma yeni seçilen başkanları tebrik ediyoruz. Türkiye'nin kurumları arasında iletişim kurulması gerektiğini düşünüyoruz. Ziyaretimiz buna yönelikti. ■

İSLÂM İKTİSADI ve İŞ AHLÂKİ KİTAPLIĞI

Kâmil BÜYÜKER*

İslâm İktisadına Dair Temel Kaynaklar

□ Henüz tasavvur, zihniyet anlamında üzerinde yeterince çalışılmamış alanlardan birisi İslâm iktisadıdır. Bu kavram genellikle İslâm-Sosyalizm ve İslâm'da Sosyal Adalet gibi kavram ve düşüncelerle telif edilme-ye çalışılmıştır. Bu sahada Cumhuriyet döneminde Ahmet Nazmî'nin *Nazar-ı İslâm'da Zenginliğin Mevkii*; M. Cemal'in *İslâm İktisat ve İçtimaiyatı Sosyalizm ile Kapitalizmi Hüsn-i Telif Edebilir* ve Ahmet Hamdi Akseki'nin *Müslümanlıkta İktisadın Ehemmiyeti* gibi eserler zikredilebilir. Yakın dönemde ise Sabri F. Ülgener ve Sabahattin Zaim isimleri ön plana çıkmaktadır. Yine İslâm iktisadı ve iktisat tarihimiz üzerine kafa yoran önemli bir isim de Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'dur. Tabakoğlu'nun İki önemli eserini zikretmek gerekiyor:

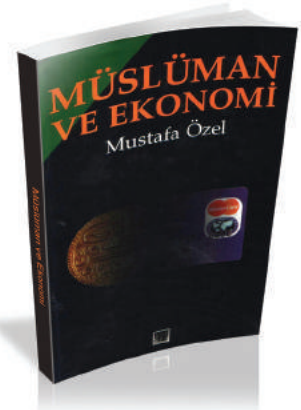
—*İktisat Tarihi*, İstanbul, Kitabevi yayınları, 2005.

—*İslâm İktisadı*, İstanbul, Kitabevi yayınları, 2005.

İslâm İktisadı'nı Zihniyet, Tasavvuf ve Kurumlar olarak tasnif eden yazar, İslâm iktisadının ilkelerini şu şekilde sıralıyor: "*İslâm İktisadının ilkeleri, öncelikle Kur'an ve Sünnet gibi iki temel kaynaktan çıkmıştır. "Kul hakkı"na önem ve öncelik veren bir sistem kurmayı amaçlayan bu ilkeler israfın bertaraf edilmesi, iktisadî ve siyasî bağımsızlığın sağlanması, mülkiyetin yaygınlaştırılması, içtimai*

adalet, güvenlik ve refah şeklinde özetlenebilir. Bir yönüyle İslâm İktisadı, iktisadın "millileşmesi" demektir." İkinci eserde ise Osmanlı'nın kuruluşunun iktisadî temelleri esas alınarak Türk İktisat Tarihi, Osmanlı Maliyesi ve Kalkınma Tecrübesi, Ahilik Teşkilatı irdelenmiş, son bölümde yer alan "Eski Türklerde Ahilik, Japonlarda Samuraylık, İran'da Civanmertlik Var" başlıklı söyleşi Konya'da çıkan Lonca Dergisi'nde (2000) yayınlanmıştır.

Yine ticaret hayatına dair bir başucu kitabı Prof. Dr. Hamdi Döndüren'in hazırladığı *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* adlı kitaptır (İstanbul, Altınoluk Dergisi Yay. 2003, 636 s.) Yazar eserin önemini Hz. Ömer'in şu sözüyle destekliyor: "*Yapacağı ticaretin İslâmî esaslarını bilmeyen kimse bizim çarşı ve pazarımızda alış-veriş yapmasın.*" Hayatın her sahasını ölçü ve nizamla kuşatan dinimiz ticarete de çok önemli prensipler ve kurallar koymuştur. Hamdi Döndüren Hoca'nın eseri bu anlamda büyük bir boşluğu doldurmaktadır. İslâm iktisadı, "muamelât"ın içinden ayrılarak bağımsız bir ilim halini alma yolundadır. Bu anlamda eserde İslâm'da **amel** ve **muamele** kavramı, İslâm'da günlük muamelelerin dayandığı esaslar, satım akdi, güvene dayanan satış çe-

şitleri, alışverişte kâr ve bunun sınırı, kredili alış-verişler gibi daha pek çok önemli üst başlığın yer aldığı eser temel bir kaynak vazifesi görmektedir.

Kadim İslâm medeniyeti kendi iktisat düşüncesini oluşturmuş ve bu hususta eserler bırakmış. İslâm medeniyetinin iktisat düşüncesini anlamaya dair önemli bir çalışma Cengiz Kallek tarafından yayınlandı: *İslâm Medeniyetinde İktisat Düşüncesi Tarihi: Harac ve Emval Kitapları* (Klasik Yay., 2004, 272 s.). Kitabın arka kapak yazısında, eserin yazılış gayesi şu şekilde açıklanıyor: “Bu eser, ilk dönemlerinden itibaren iktisadî olgular, olaylar ve sorunlar üzerine pek çok müstakil kitap yazılan İslâm medeniyetinin iktisat düşüncesi boyutunu aydınlığa kavuşturmak ve bu düşüncenin akımlarını belirlemek suretiyle bir 'düşünsel soy kütüğü' çıkarma amacıyla hazırlandı. İslâm iktisat düşüncesinin konumunu ve değerini yadsıyan savların sorgulanmasını da amaçlayan bu çalışma, Sünni ve Şii kamu maliyesi yazarlarını tarihdizinsel sırayla ele alarak İslâm iktisat düşüncesinin temel metinlerini inceliyor. Böylece Sünni ve Şii ulemanın ortaya koyduğu harac-emval kitaplarını ve bu eserlerde sergilenen iktisadî düşünceyi tadad etmek suretiyle ulemanın ve devlet erkânının 'politik ekonomi' hakkındaki tefekkür düzeyini ortaya koymaya çalışıyor.”

İslâm iktisadı kitaplığında bulunması gereken Türkiye'de yayınlanmış diğer bazı kitaplar:

— Mustafa Özel, *İktisat ve Din*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994, 344 s.

— Ahmed Güner Sayar, *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları*, İst. 2005, 283 s.

— Doç. Dr. Hüner Şencan (ed.), *İş Hayatında İslâm İnsanı (Homo İslâmicus)*, İstanbul, MÜSİAD Yayınları, İstanbul 1994.

— Muhammed Hamidullah, *Modern İktisat ve İslâm*, trc. Salih Tuğ, Yağmur Yay., 1963, 45 s.

— Abdülaziz Duri, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, (trc. Sabri Orman), Endülüs Yay. 1991, 207 s.

— Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudi, *İslâm'da İktisat Nizamı: İnsanlığın İktisadî Meselesi ve İslâm'da Çözüm Şekli*, (çev. Tüzün Demirer), Ankara, Hilal Yayınları, 1966, 46 s.

— Muhammed Bakır es-Sadr, *İslâmî İktisat Projesi*, (çev. Halit Yılmaz), Ankara, Endişe Yay., 1991, 104 s.

— M. Said Çekmegil, *İktisat Anlayışımız -İslâm'da İktisat-*, İstanbul, Sanih Kütüphanesi Yay., 1966, 113 s.

— Ebü'l-A'la Mevdudi, *İslâm ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri*, (çev. İhsan Toksarı), İstanbul, Nida Yayınları, 1968, 127 s.

— Sabahaddin Zaim, *Modern İktisat ve İslâm*, İstanbul, Milli Türk Talebe Birliği yayınları, 1969, 31 sayfa.

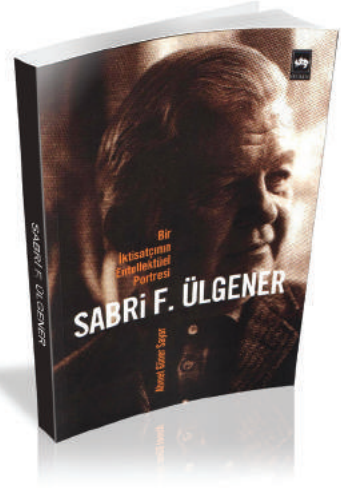
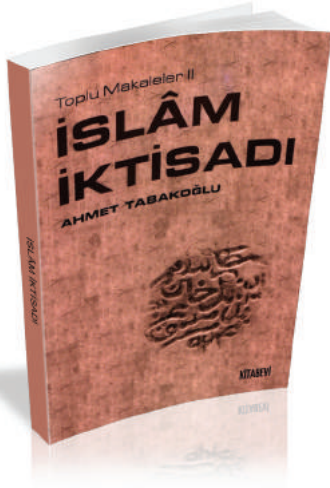
— Sabahaddin Zaim, *İslâm ve İktisadî Nizam*, Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi, 1979. 59 s.

— Sabri Orman, *Gazali'nin İktisat Felsefesi*, İnsan Yayınları, 2002, 160 sayfa.

— Prof. Dr. Mehmet Emin Ay, *Ticaret Erbabı, Devlet Başkanı ve Ordu Komutanı olarak Peygamberimiz (s.a.v.)*, Beyza Kitap yay. 2008

İş Hayatının Temeli Olarak Ahlâk

İş ahlâkı konusunda önemli bir çalışma kısa adı

İGİAD olan İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Derneği ile İstanbul Ticaret Odası'nın (İTO) 31 Mayıs 2008 tarihinde İTO Meclis Salonu'nda gerçekleştirdiği "*İş Ahlâkı Sempozyumu*"dur. Sempozyumun bildiriler kitabı yine İGİAD tarafından, Ahmet Yaşar ve Cihat Özsoz'un gayretleriyle hazırlanmış. (İGİAD yay. , 2008. 87 s.)

"İş Ahlâkı Sempozyumu"nda sunulan bildirilerin kitaplaşmış hali olan eser

İş ahlâkı konusunu üç farklı oturumda tartışıyor. İlk oturumda "İGİAD İş Ahlâkı Raporu"nun sunumu ve müzakeresi, daha sonraki iki oturumda ise iş ahlâkını farklı açılardan ele alan tebliğlerin sunulmasıyla devam eden sempozyumda Prof. Dr. Sabri Orman'ın başkanlığını yaptığı "Geçmişten Günümüze İş Ahlâkı" konulu oturumda Prof. Dr. Cafer Sadık Yaran, Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ve Doç. Dr. Mahmut Arslan'ın tebliğleri yer alıyor. Başkanlığını Prof. Dr. Nihat Erdoğan'ın yaptığı son oturumda ise "İşletmelerde İş Ahlâkı Uygulamaları" konusu ele alınıyor. Prof. Dr. Sedat Murat, Doç. Dr. Şevki Özgener ve Hüseyin Akkuş iş ahlâkı konusuna katkı yapan diğer isimler.

İş ahlâkına dair küçük bir risale Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasından çıkmış. Yazar Dr. Muhlis Akar bu hususun temelini şu cümlelerle izah ediyor: "*El emeği ve alın teriyle geçinen her Müslüman; iş ve çalışma hayatında dürüst olmalı, ticaretini helâlinden yapmalıdır. Bunun için de İslâm'ın, genel ölçülerini belirlediği iş ve ticaret ahlâkını öğrenmeli ve hayatına tatbik etmelidir.*" (s. 53) (*İş ve Ticaret Ahlâkı*, 2008. 55 s. Diyanet İşleri Başkanlığı Ya-

yınları, Ankara)

İş ahlâkı kitaplığımızda yer alması gereken diğer bazı Türkçe kitapları şu şekilde sıralayabiliriz:

— Yard. Drç. Dr. Şevki Özgener, *İş Ahlâkının Temelleri: Yönetmel Bir Yaklaşım*, Nobel Yayın Dağıtım 2009, 420 sayfa.

— Ömer Demir, *İktisat ve Ahlâk*, Liberte Yayınları 2003, 267 sayfa.

— N. Haydar Nakvi, *Ekonomi ve Ahlâk*, İnsan Yayınları 1985, 216 sayfa.

— Francis P. McHugh, *İş Ahlâkı*, TÜSİAD Yayınları 1992.

— Elizabeth P. Tierney, *İş Ahlâkı*, (çev. Günhan Günay), Rota Yayınları 1997, 90 sayfa.

— Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözölmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları 2006, 274 sayfa.

— Refik İsa Bikun, *İş Ahlâkı*, (çev. Ahmet Yaşar), İGİAD yay. , 2004. 93 s.

— Cemal Ataç, *İş Ahlâkı ve Mesuliyet Duygusu*, İzmit, 1950, 86 s.

— Mahmut Arslan, *İş ve Meslek Ahlâkı*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2001, 248 s.

— R. Bize, *Sanayi Psikolojisi ve İnsanın Yükselişi: Çalışma Yaşamında İş Ahlâkının Önemi*, (çev. Mehmet Yazgan), Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999, 185 s.

Entelektüel İki İktisatçı: Ülgener ve Zaim

İktisat dünyasında temel taşlardan ve yeri dolmayacak bazı isimler vardır. Bunlardan ilki Sabri F. Ülgener. Ta-

lebesi ve kendisi de iktisatçı kimliğiyle önemli bir yerde duran Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener* (Ötüken yayınları, İstanbul 2007) adlı kitabıyla çok yönlü bir Ülgener portresi çiziyor:

"Gerçekten de Ülgener, Türk düşüncesinin yetiştirdiği mümtaz simalardan, ender-i nadirattan yetişen kıymetlerden biridir. Kaleminden kâğıda kavuşmuş her satırın taşıdığı mâna yükü için epey düşünmüş, çarpışan düşüncelerini tartmış, kendi fikrini imal etmiş, nihayet o satırı görücüye çıkartabilmek için önce kendisini memnun edecek bir kıvama ulaştığını hissettiğinde enfes bir Türkçe ile o fikri giydirip kuşandırmıştır." Eser sadece bir biyografi çalışması olmayıp, yazarın bizzat Ülgener'le tevarüs ettiği, yaşadığı, özümsemiştiği bilgilerin ve fikriyatın da aktarımıdır. Hilmi Yavuz Ülgener için, "Sabri Hoca'yı yeniden okumak, okuru her zaman bir şeylerin, hem de çok önemli bir şeylerin farkına vardırı. Bende bu hep böyle olmuştur." ifadelelerini kullanmış. Yazar ne büyük bir kayıp içinde olduğunu ifade eden şu beyitleri Ülgener'in vefatından sonra yazdığı bir yazıya eklemiştir:

Düzâh-ı gâmda bu dîl-i biçâreyi koyup gittin
Sen sefer eyledin amma beni garîbettin.

Bir büyük entelektüel iktisatçı portresi de *Bir Ömür Hikâyeleri: Sabahattin Zaim* 1926-2007 ismiyle yayınlandı (İşaret Yay. 2008, 808 sayfa). Yakın zamanda aramızdan ayrılan Zaim "Hocaların hocası" iltifatına mazhar olmuş, yarım asla yaklaşan akademik hayatında özellikle çalışma ekonomisi alanında bugün hatırı sayılır pek çok ismin yetişmesine vesile olmuştur. Özellikle makaleleri, konferansları ve yetiştirdiği talebeleriyle İslâm iktisadına yaptığı katkılardan dolayı pek çok ödüle layık görülmüştür. Sabahattin Zaim Hoca'nın yine üç cilde sığan muhalled eserini de özellikle zikretmek gerekiyor:

—Türkiye'nin 20. Yüzyılı, (3 Cilt) İşaret Yayınları 2005.

Ahlâkı Kuşanmış Örnek Bir Esnaf Teşkilatı: Ahilik

Temeli Selçuklu döneminde atılan ve Osmanlı Devleti döneminde gelişen büyüüp kurumsallaşan, bünyesinde el birliği, gönül birliği, kardeşliği barındıran, kısaca ahlâkî temeller üzerine oturan bir esnaf kurumudur. Ahilik. Nitekim Ahi kelimesinin kökenine bakarsak Arapça'da "ahi", kardeş anlamına gelmektedir. Ahilerin teşkil ettiği birlikler "Ahi birlikleri, Ahi ocakları, fütüvvet

birlikleri, gedik ve lonca" adlarıyla da anılmışlardır. Ahilik meslekî yardımlaşma ve dayanışma birlikleri olmanın ötesinde, temelini Kur'an ve Sünnetten alan, İslâmî-tasavvufî bir kurumdur. Bu anlamda Ahiliği doğru anlamak için Ahilik kitaplığımızda bulunması gereken bazı kitapları hatırlatmak faydalı olacak:

— Muallim Cevdet, *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği: İbn-i Battuta'ya Zeyl*, (haz. Cezair Yazar), İşaret Yayınları 2008, 528 sayfa.

— Doç. Dr. Ekrem Dölek, *Ahilik: Ahlâkla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli*, Kayseri Esnaf ve Sanatkar Odaları Birliği Yayını, 2000, 98 sayfa.

— Veysi Erken, *Bir Sivil Örgütlenme Modeli: Ahilik*, Seba İlmî Araştırmalar Dizisi, Ankara, 1998, 102 sayfa.

— Prof. Dr. Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir?*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, 123 s.

— Doç. Dr. Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir Valiliği yay., 2006, 312 sayfa.

— Yaşar Çalışkan-M. Lütfi Filiz, *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı yay., 1993, 126 sayfa.

— Dr. Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Ankara 1991, 192 sayfa.

— Mustafa Sucu, *Ahi Ocakları ve Bir Ahilik Belgesi*, İnönü Üniversitesi Basımevi 1996, 74 sayfa.

— Galip Demir, *Ahilik ve Demokrasi*, Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2003, 216 s.

— Mustafa Köksal, *Ahilik Kültürünün Dünü ve Bugünü*, Kırşehir Belediyesi Yayınları, 2007, 222 sayfa.

Ahilikle ilgili bir dizi çalışma da Kırşehir'de kurulan Ahilik Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmış. Bunların ilki *Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu* kitabıdır (Haz. M. Fatih Köksal, Kırşehir Valiliği ve G.Ü. Ahilik Araştırma Merkezi Yayınları, C. 1-2, Kırşehir 2005). 12-13 Ekim 2005 tarihinde Ahilik Araştırma Merkezi ve Kırşehir Valiliği'nin ortaklaşa düzenlediği sempozyum kitabı iki ciltten oluşmakta. Sempozyum kitabında yerli-yabancı 83 katılımcının bildirisi yer almış. Sempozyuma katılan bazı isimler ve bildirileri şunlar: Ali Akpınar, "Fütüvvetin Dinî Temelleri"; Kemal Yavuz, "Gülşehri'nin Ahi Bişr Hikâyesi"; Kadir Özköse, "Ahiliğin Tasavvufî Boyutu"; Abdurrahman Güzel, "Ahilik Sisteminde Sanat ve Ticaret Ahlâkına Kısa Bir Bakış"; Ramazan Erdem, "Ahilik Sisteminin Yönetsel Sonuçları- Bugün İçin Alınacak Dersler".

Diğer bir eser yılda iki defa yayınlanan Ahilik Araştırma Dergisi (AHAD)'dir (Cilt: 1, Sayfa: 1, G.Ü. Ahilik Araş-

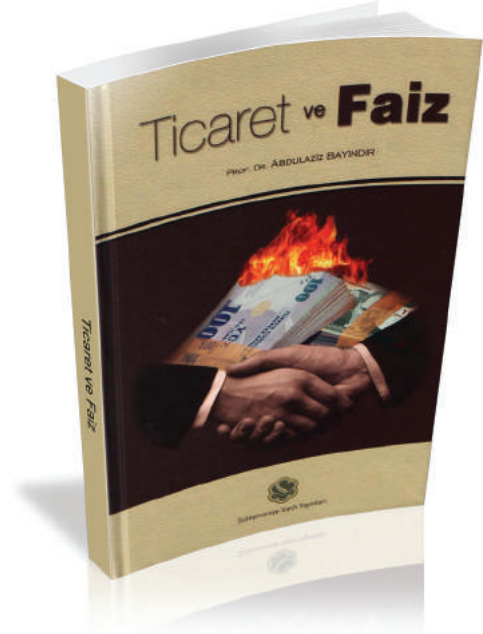
tırma Merkezi 2004). Dergide yer alan pek çok önemli isim ve makale, Ahilik Teşkilatının anlaşılması ve bugüne doğru aktarılması gayesini gözetmiş.

Üçüncü dikkat çeken çalışma *Gedikler* ismiyle yayınlandı (Yazar: Sıtkı, Haz. Kâmil Ali Gıynaş, Ahilik Araştırma Merkezi Yayını, Kırşehir 2004, 170 sayfa). Ahilik teşkilatının lağvedilmesinden sonra yerine din ayırımı gözetilmeden tesis edilen ve 1727 yılında bu isimle anılmaya başlanan *Gedikler*, eseri yazar Sıtkı Bey'in ifadesi ile "sanat ve ticaretle uğraşabilmek yetkisi" şeklinde tanımlanmıştır. *Gedikler*, Rumi 1309, Miladi 1909 yılında Tanin matbaasında basılan aynı adlı eserin Kâmil Ali Gıynaş tarafından Latin harflerine aktarılmış ve sadeleştirilmiş şeklidir.

Müslümanın Ekonomi ile İmtihanı

Resûlullah (s.a.v.), her peygamber gibi kendi eliyle geçimini sağlamaktaydı. Hayata ticaretle başlamış, işlerini takip ve ortaklarının hakkına riayet hususunda gösterdiği özen sayesinde kısa zamanda büyük itibar kazanmıştı. Resûl-i Ekrem (a.s.) Efendimizin ticarî hayatından o günün insanlarına ve günümüzdeki Müslüman tâcirlere yansıyan pek çok mesaj vardır. O Peygamber, dürüst tacir için, "Dürüst ve güvenilir tâcir, mahşer gününde nebiler, siddıklar ve şehitlerle beraber bulunacaktır" müjdesini veriyor. Ama Müslümanın ekomomi ile çetin bir imtihanı var. Mustafa Özel *Müslüman ve Ekonomi* (İz Yayıncılık, 1997, 254 s.) adlı kitabıyla bu imtihana dikkat çekiyor: "Ticarî faaliyetlere kesinlikle karşı değilim. Ama bunun 'kararı' çok mühim. Paranın esrarlı bir gücü var. Tekke filan dinlemez, ortalığı toz duman eder. Mâneviyat erbabının teenni ile hareket etmesi, para işlerine doğrudan bu-laşmaması gerekir. Sevgi yoluyla kemâl noktasına varanlar, para gücüne dayanmayı ikinci plana itebilmeli, şirketleşmeden vakıflaşmaya doğru ciddi bir dönüş gerçekleştirmelidirler." (s. 41)

Yakın tarihimizin halen hayatta olan önemli mütefekkeri Sezai Karakoç'un *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (Diriliş Yayınları 2003, 60 sayfa) isimli eseri de meselenin düşünsel arka planını, İslâm coğrafyasıyla, izmler ve düşünce sistemleriyle birlikte yorumlayarak veriyor. Karakoç'un fikriyatından bir alıntı: "İslâm ne kapitalizm, ne komünizm gibi donmuş katı, kısa bir dönem uygulanıp sonra terk için savaşılabacak, insan ve toplum enerjisini yutan, emen, akıtan ve kurutan bir yapı teklif etmiş, ne

de liberalizm ve sosyalizm gibi tamamen havada kalan aldatıcı oyalayıcı birkaç prensibi söylemekle yetinmiştir. O her çağda ve her türlü gelişmeden sonra da uygulanabilecek, prensipler, doktrin, sistem ve yapı getirmiştir." (s. 20)

Güncel Ekonomik Meselelere Çözümler

Güncel dinî meselelerde ufuk açıcı, yol gösterici teşhis ve tespitlerde bulunan Hayreddin Karaman Hoca'nın birkaç eserini zikretmek yerinde olacaktır:

— Ali Şafak-Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ensar Neşriyat, 231 sayfa.

— Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (2 Cilt Bir Arada), İz Yayıncılık 2009, 1084 sayfa.

— Prof. Dr. M. Ahmet Zerka-Abdülaziz en-Neccar, *İslâm Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, (çev. Hayreddin Karaman), İz Yayınları 2009, 260 sayfa.

Güncel ekonomik meselelerle ilgili dikkat çeken iki kitap ise şunlar:

— *Ticaret ve Fâiz*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2002, 367 s.

— Prof. Dr. Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2 (Ticaret Hayatımız)*, Etüt Yayınları, Samsun 2010, 632 sayfa. ■